

**В.С. Шебанін, О.І. Котикова**

**ДЕРЖАВНЕ**  
**РЕГУЛЮВАННЯ**  
**ЕКОНОМІКИ**

Рекомендовано Міністрством освіти і науки України  
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів освіти  
III-IV рівня акредитації з напрямку підготовки 6.030509 "Облік і аудит"

МИКОЛАЇВ  
2013

УДК 338.24(075.8)  
ББК 65.012.2

Авторський колектив:

В.С. Шобанін,  
О.І. Котикова

Рекомендовано Міністрством освіти і науки України (лист №1/11-2078 від 31 грудня 2013 року).

Рецензенти:

**О.Ю. Єрмаков** – д.е.н., професор, професор кафедри аграрної соціології та розвитку села, Національний університет біоресурсів і природокористування України;

**В.В. Лагодієнко** – д.е.н., професор, директор науково-дослідного інституту економіки та інформаційних технологій, Міжнародний університет бізнесу і права (м. Херсон).

**І.І. Червен** – д.е.н., професор, завідувач кафедри управління виробництвом та інноваційною діяльністю підприємств, Миколаївський державний аграрний університет.

**Шобанін В. С.** Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / В. С. Шобанін, О. І. Котикова. – Миколаїв : Видавництво МНАУ, 2013. – 252 с.

У навчальному посібнику розглядаються організаційно-економічні механізми державного регулювання економіки та світовий досвід, набутий у цьому напрямку. Розкриваються цілі, принципи, функції, методи, засоби та інструменти державного регулювання економіки, особливості регулювання її окремих сфер і об'єктів.

Посібник охоплює весь комплекс навчально-методичного забезпечення, необхідного для самостійного вивчення дисципліни і відповідає навчальній програмі з дисципліни «Державне регулювання економіки».

Для наукових працівників, менеджерів, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів.

УДК 338.24(075.8)  
ББК 65.012.2

ISBN 978-617-7149-03-2

© Миколаївський національний  
аграрний університет, 2013  
©В.С. Шобанін, О.І. Котикова, 2013

## ЗМІСТ

	стор.
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ" .....	6
РОЗДІЛ 2. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ.....	12
РОЗДІЛ 3. НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕМ КУРСУ .....	14
<i>Модуль 1. Теоретичні основи державного регулювання     економіки.....</i>	14
1.1 Об'єктивна потреба і теоретичні основи державного регулювання економіки.....	14
1.2 Досвід державного регулювання економіки в зарубіжних країнах.....	19
1.3 Органи державного управління в системі державного регулювання економіки.....	26
1.4. Методи регулювання економіки.....	35
<i>Модуль 2. Інструменти державного регулювання економіки.....</i>	40
2.1 Прогнозування соціально-економічного розвитку.....	40
2.2 Макроекономічне планування.....	46
2.3 Програмування національної економіки.....	51
<i>Модуль 3. Механізм реалізації соціально-економічної політики     держави.....</i>	58
3.1 Фінансово-бюджетне регулювання економіки.....	58
3.2 Грошово-кредитне регулювання.....	73
3.3 Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності....	79
3.4 Державне регулювання інвестиційної діяльності.....	89
<i>Модуль 4. Державне регулювання підприємництва та     розвитку сфер господарської та соціальної діяльності.....</i>	103
4.1 Державне регулювання підприємництва.....	104
4.2 Державне регулювання науки і техніки.....	110
4.3 Державне регулювання промислового виробництва.....	128
4.4 Державне регулювання розвитку агропромислового комплексу.....	132
4.5 Державне регулювання транспорту.....	160
4.6 Державне регулювання праці, рівня життя населення та розвитку соціальної сфери.....	162
<i>Модуль 5. Державне регулювання економіки регіонів.....</i>	199
5.1 Державне регулювання розвитку регіону.....	199
5.2 Форми державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів.....	205
5.3 Місцеві бюджети.....	212

5.4 Вільні економічні зони.....	216
5.5 Державне регулювання природоохоронної діяльності.....	225
РОЗДІЛ 4. МЕТОДИЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ.....	234
РОЗДІЛ 5. ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ.....	239
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	241
ДОДАТКИ.....	249

## ВСТУП

Державне регулювання необхідне за умов наявності в сучасній економічній системі багатьох ринків (робочої сили, капіталів, товарів, цінних паперів, фінансів, бірж тощо), які розвиваються як за спільними для всієї системи об'єктивними законами, так і за законами, що властиві лише кожному з цих ринків. Відсутність збалансованості та рівноваги в ринкових умовах призводить до виникнення економічних криз, інфляції, диспропорційності економіки, розриву господарських зв'язків, порушення фінансової системи (готівкових грошей), значних витрат коштів у сферах господарської діяльності. Для встановлення рівноваги розвитку національного ринку основні важелі та механізми регулювання господарства повинні бути в руках держави.

Мета курсу – дати студентам знання про сутність, засоби, сфери, об'єкти і механізми, а також розкрити основи методології, методики та організаційних основ державного регулювання економіки.

Основними завданнями навчальної дисципліни є розкриття: основного призначення державного регулювання економіки; особливостей державного регулювання економіки в регіонах і на підприємствах; основних принципів та методів державного регулювання економіки; методів розробки і реалізації державних національних, регіональних і галузевих програм; структури управління державою.

Вивчення навчального матеріалу дисципліни сприятиме підвищенню рівня загальноекономічної підготовки бакалаврів та спеціалістів, формуванню в них навичок до самостійного науково-аналітичного опрацювання проблем з позицій суспільних і державних потреб та інтересів.

**РОЗДІЛ І**  
**ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ДЕРЖАВНЕ**  
**РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ"**

**МОДУЛЬ 1**

***Теоретичні основи державного регулювання економіки***

**1.1. Об'єктивна потреба і теоретичні основи державного регулювання економіки.**

Економічна діяльність держави. Класичні економічні функції держави. Потенціал і ефективність діяльності держави. Кейнсіанська та монетаристська концепції вільного ринку. Визначальні завдання держави з розвинутою ринковою економікою. Формування економічних систем як механізмів саморегулювання. Економічна політика та економічні функції держави. Формування ринкової економіки. Механізм державного регулювання економіки.

Об'єкт державного регулювання економіки. Суб'єкт державного регулювання. Предмет державного регулювання економіки. Методи та засоби державного регулювання економіки. Заходи державного регулювання.

Економічна безпека України. Енергетична безпека. Продовольча безпека. Технічна та технологічна безпека. Принципи ДРЕ.

**1.2. Досвід державного регулювання економіки в зарубіжних країнах.**

Регулювання ринкового господарства у країнах Західної Європи. Перехід до індикативного планування. Метод дефіцитного фінансування. Перебудова податкової системи. Державне регулювання економіки у країнах Північної Європи: Швеції, Норвегії, Данії, Фінляндії. Регулювання ринку у США. Система державного регулювання в Японії.

**1.3. Органи державного управління в системі державного регулювання економіки України.**

Загальна організаційна структура управління державою. Органи законодавчої влади. Органи виконавчої влади. Кабінет міністрів, завдання та функції. Міністерства і державні комітети та їх функції.

**1.4. Методи державного регулювання економіки.**

Правове регулювання економіки. Закони і законодавчі акти. Державний контроль за розвитком конкуренції та недопущенням монополізму головні; принципи антимонопольного регулювання діяльності суб'єктів господарювання.

Адміністративні методи державного регулювання економіки. Сутність адміністративних методів регулювання. Централізація і децентралізація управління. Головні проблеми, які вирішує влада в умовах ринкової економіки. Механізм територіальних систем адміністративного регулювання.

Економічні методи державного регулювання економіки. Сутність економічних методів регулювання. Інструменти фіскальної, бюджетної податкової, грошово-кредитної, амортизаційної політики держави, інших напрямів державної економічної політики.

Пропагандистські методи державного регулювання економіки. Сутність пропагандистських методів регулювання, їх ефективність.

## **МОДУЛЬ 2**

### ***Механізм реалізації соціально-економічної політики держави***

#### **2.1. Прогнозування соціально-економічного розвитку.**

Прогнозування соціально-економічного розвитку: сутність, принципи та завдання. Економічне прогнозування. Головні функції прогнозування. Наукова обґрунтованість прогнозування.

Система прогнозів економічного і соціального розвитку. Класифікація прогнозів: групи та види. Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку. Методи прогнозування. Моделі прогнозування. Термін прогнозування.

#### **2.2. Макроекономічне планування.**

Макроекономічне планування: зміст та форми. Індикативне планування: сутність, мета та головне призначення. Головні функції індикативного планування.

Основи методології індикативного планування. Головні засоби реалізації індикативних планів. Показники індикативних планів. Структура індикативного плану.

Методи планування. Система балансів, які використовуються під час розробки Державної програми економічного і соціального розвитку, схеми балансів. Норми і нормативи, їх класифікація. Спрощена схема міжгалузевго балансу.

#### **2.3. Програмування національної економіки.**

Суть державного програмування. Головні завдання програмування. Мета державного програмування. Специфічні особливості державного програмування. Основні види соціальних програм. Цільові комплексні програми: зміст та структура, показники.

Методика розробки цільових комплексних програм. Організаційні

передумови формування цільових і комплексних програм. Порядок складання і розробки цільових комплексних програм. Етапи формування цільових, наукових і науково-технічних програм. Стадії побудови дерева цілей та методи. Порядок побудови дерева цілей.

Державна програма економічного і соціального розвитку України. Програма економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, району, міста. Програми розвитку галузей економіки. Мета розробки програми. Складові частини програми розвитку галузі економіки.

### **МОДУЛЬ 3**

#### ***Механізм реалізації соціально-економічної політики держави (засоби державного регулювання економіки)***

##### **3.1. Фінансово-бюджетне регулювання економіки.**

Державний бюджет: завдання та функції, структура. Зведений бюджет України. Бюджетна політика України. Бюджетний дефіцит. Бюджетний борг та його види.

Фінансова політика уряду та стан її формування. Коротка характеристика етапів формування фінансової політики.

Податки як інструмент державного регулювання економіки. Система оподаткування: її склад та структура. Класифікація податків. Принципи побудови системи оподаткування в Україні.

Шляхи вдосконалення податкової системи. Становлення і зміцнення банківської системи.

##### **3.2. Грошово-кредитне регулювання економіки.**

Грошово-кредитне регулювання. Ринок цінних паперів: принципи функціонування та об'єктивна необхідність державного регулювання. Основні моделі регулювання державного ринку цінних паперів. Особливості механізмів регулювання та контролю ринку цінних паперів в Україні.

Інструменти прямого та опосередкованого впливу, за допомогою яких здійснюється комплекс заходів для реалізації цілей ГКП.

Необхідність і методи державного регулювання цін. Сутність і форми державного впливу на процеси ціноутворення. Органи ціноутворення в Україні. Цілі державного впливу на методи ціноутворення.

Антиінфляційна політика. Інфляція попиту та витрат. Напрями антиінфляційної політики: дефляційна політика (регулювання попиту) та політика доходів (регулювання витрат).



### **3.3. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.**

Сутність та види зовнішньоекономічної діяльності. Форми та методи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Політика вільної торгівлі. Протекціоністська політика.

Тарифні методи регулювання. Нетарифні методи регулювання. Адміністративні методи. Органи державного регулювання ЗЕД.

### **3.4. Державне регулювання інвестиційної діяльності.**

Суть і види інвестицій. Основні чинники, які впливають на обсяг інвестицій підприємства.

Державна інвестиційна політика. Механізм державного регулювання інвестиційної діяльності. Принципи державного регулювання інвестиційної діяльності.

Системи інвестиційних ризиків. Інвестиції у виробничу та соціальну сферу. Способи залучення капіталу. Чинники, що формують інвестиційний клімат держави. Прогнозування і державне регулювання відтворення основних фондів.

Державне регулювання іноземних інвестицій. Політика залучення іноземних інвестицій. Правове регулювання іноземних інвестицій у ринковому господарстві на національному рівні, міждержавне регулювання інвестицій.

## **МОДУЛЬ 4**

### ***Державне регулювання підприємництва та розвитку сфер господарської та соціальної діяльності***

#### **4.1. Державне регулювання підприємницької діяльності.**

Підприємництво. Державне підприємництво. Мета створення державного сектору підприємництва. Управління державним сектором економіки: принципи та функції. Функціональні механізми управління державною власністю. Державне регулювання приватним сектором економіки. Державне регулювання процесами приватизації. Механізми приватизації в інших країнах. Управління процесами приватизації в Україні. Загальна структурна схема організації фонду державного майна. Способи приватизації.

Державна підтримка малого підприємництва. Місце малого бізнесу у формуванні регіонального ринку. Основні форми, методи і засоби регулювання і підтримки малого бізнесу.

Суб'єкти малого підприємництва. Оподаткування малого бізнесу. Формування правової бази підтримки та розвитку малого бізнесу.

Використання сучасних форм фінансування малого та середнього підприємництва. Основні складові державної політики розвитку лізингу.

#### **4.2. Державне регулювання розвитку науки і техніки.**

Сутність державної науково-технічної політики. Головні принципи науково-технічної політики. Органи державного управління і недержавні структури, що виконують функції державної науково-технічної політики. Схема взаємовідносин між учасниками інноваційного процесу в Україні.

Пряме державне регулювання розвитку науки і техніки. Державна політика у галузі патентів та ліцензування.

#### **4.3. Державне регулювання промислового виробництва.**

Завдання державного регулювання промислового виробництва. Суб'єкти державного регулювання промислового виробництва. Управління промисловим виробництвом.

#### **4.4. Державне регулювання розвитку агропромислового комплексу.**

Державне регулювання агробізнесу в розвинутих країнах.

Програмне державне регулювання розвитку АПК.

Особливість ціноутворення в аграрній сфері. Кредитна політика держави в сільському господарстві. Іпотечне кредитування. Фінансовий лізинг. Роль держави в активізації інвестиційної діяльності в АПК. Політика держави у сфері земельних відносин. Ринок землі: проблеми формування.

Державна підтримка розвитку фермерства. Шляхи формування селянських (фермерських) господарств.

#### **4.5. Державне регулювання транспорту.**

Транспортний комплекс України. Головні показники розвитку транспортного підкомплексу. Залізничний транспорт. Автомобільний транспорт. Морський транспорт. Річковий транспорт. Повітряний транспорт. Трубопровідний транспорт.

Форми та механізми державного регулювання розвитку транспорту. Завдання державного регулювання галузі транспорту.

#### **4.6. Державне регулювання праці, рівня життя населення та розвитку соціальної сфери.**

Міністерство соціальної політики України. Сутність, мета та завдання соціальної політики.

Система соціального захисту населення. Система показників рівня життя населення.

Ринок праці. Державна політика зайнятості населення: мета та завдання, механізм реалізації. Пенсійна реформа в Україні. Напрями оптимізації державної політики в сфері розвитку трудового потенціалу.

Розвиток соціальної інфраструктури в Україні. Система надання соціальних послуг. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури сільських населених пунктів.

## **МОДУЛЬ 5**

### **Державне регулювання економіки регіонів**

#### **5.1. Державне регулювання розвитку регіону.**

Мета та головні аспекти регіональної політики держави. Головні напрями регіональної політики. Депресивні регіони: суть та принципи державного стимулювання їх розвитку. Економічне районування України.

#### **5.2. Форми державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів.**

Державне регіональне управління. Дворівневий характер державного регіонального управління. Перелік управлінь державної обласної та районних адміністрацій.

Програма економічного і соціального розвитку регіону, як форма регіонального планування. Структура та головні показники програми економічного і соціального розвитку регіону.

#### **5.3. Місцеві бюджети.**

Роль місцевих бюджетів у зміцненні місцевого самоврядування. Складання і виконання районних і обласних бюджетів. Організаційно-правова, матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування. Використання фінансових ресурсів регіону. Формування обласного бюджету. Доходи і видатки.

#### **5.4. Вільні економічні зони.**

Вільні економічні зони: поняття, функції, класифікація та управління. Показники розвитку вільних економічних зон в Україні.

#### **5.5. Державне регулювання природоохоронної діяльності.**

Сутність природного середовища як об'єкта державного регулювання. Принципи та об'єкти охорони навколишнього природного середовища.

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища. Моніторинг стану навколишнього природного середовища. Стандартизація і нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Економічний механізм забезпечення природоохоронної діяльності. Стимулювання в системі охорони навколишнього природного середовища. Екологічне страхування та екологічний аудит.

## РОЗДІЛ 2

### ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Тематичний план дисципліни розроблено з урахуванням Положення про організацію навчального процесу Миколаївського національного аграрного університету. Тематичний план допомагає студентові зорієнтуватися стосовно того, які теми дисципліни розглядатимуться на лекціях, семінарських і практичних заняттях, а які рекомендується вивчати самостійно за допомогою літературних джерел.

Метою семінарських та практичних занять з дисципліни є поточна перевірка рівня засвоєння студентами навчального матеріалу з окремих тем дисципліни. Поряд з цим під час практичних занять передбачається проведення модульного контролю у формі тестів. На семінарські та практичні заняття виносяться лише найважливіші та найскладніші питання дисципліни. Решту питань студенти опрацьовують самостійно.

Самостійна робота студентів є основним засобом опанування навчального матеріалу, засвоєння теоретичних знань, набуття вмінь і практичних навичок у вільний від аудиторних занять час. У процесі самостійної роботи студенти вивчають теоретичні положення дисципліни, розв'язують практичні завдання, виконують індивідуальну роботу, здійснюють самоконтроль своїх знань. Самостійна робота складається з підготовки до семінарських, практичних та індивідуальних занять, модульного та підсумкового контролю.

Індивідуальні заняття проводяться за бажанням студентів або ініціативою викладача у формі співбесіди, консультації, усного опитування, самостійної письмової роботи тощо.

**Тематичний погодинний план дисципліни для студентів денної форми навчання**

Назва модуля та теми	Напрямок підготовки «Облік і аудит»			Обсяг, кредити	Напрямок підготовки «Менеджмент»			Обсяг, кредити
	Розподіл навчального часу, годин				Розподіл навчального часу, годин			
	ЛЗ	ПЗ	СР		ЛЗ	ПЗ	СР	
<b>Модуль 1. Теоретичні основи державного регулювання економіки</b>	<b>4</b>	<b>3</b>	<b>12</b>	<b>0,5</b>	<b>4</b>	<b>3</b>	<b>22</b>	<b>0,8</b>
1.1 Об'єктивна потреба і теоретичні основи державного регулювання економіки	2	1	2		2	1	3	
1.2 Досвід державного регулювання економіки в зарубіжних країнах	-	0,5	4		-	0,5	8	
1.3 Органи державного управління в системі державного регулювання економіки	-	0,5	4		-	0,5	8	
1.4 Методи державного регулювання економіки	2	1	2		2	1	3	
<b>Модуль 2. Інструменти державного регулювання економіки</b>	<b>4</b>	<b>3</b>	<b>8</b>	<b>0,4</b>	<b>4</b>	<b>3</b>	<b>14</b>	<b>0,6</b>
2.1 Прогнозування соціально-економічного розвитку	2	1	2		2	1	3	
2.2 Макроекономічне планування	2	1	2		2	1	3	
2.3 Програмування національної економіки	-	1	4		-	1	8	
<b>Модуль 3. Механізм реалізації соціально-економічної політики держави</b>	<b>8</b>	<b>4</b>	<b>10</b>	<b>0,6</b>	<b>8</b>	<b>4</b>	<b>17</b>	<b>0,8</b>
3.1 Фінансово-бюджетне регулювання економіки	2	1	2		2	1	3	
3.2 Грошово-кредитне регулювання.	2	1	2		2	1	3	
3.3 Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності	2	1	2		2	1	3	
3.4 Державне регулювання інвестиційної діяльності	2	1	4		2	1	8	
<b>Модуль 4. Державне регулювання підприємництва та розвитку сфер господарської та соціальної діяльності</b>	<b>4</b>	<b>6</b>	<b>22</b>	<b>0,9</b>	<b>4</b>	<b>6</b>	<b>38</b>	<b>1,3</b>
4.1 Державне регулювання підприємництва	-	1	4		-	1	8	
4.2 Державне регулювання науки і техніки	-	1	4		-	1	8	
4.3 Державне регулювання промислового виробництва	-	1	4		-	1	8	
4.4 Державне регулювання розвитку агропромислового комплексу	2	1	3		2	1	3	
4.5 Державне регулювання транспорту	-	1	4		-	1	8	
4.6 Державне регулювання праці, рівня життя населення та розвитку соціальної сфери	2	1	3		2	1	3	
<b>Модуль 5. Державне регулювання економіки регіонів</b>	<b>2</b>	<b>4</b>	<b>14</b>	<b>0,6</b>	<b>2</b>	<b>4</b>	<b>29</b>	<b>1,0</b>
5.1 Державне регулювання розвитку регіону	-	1	4		-	1	8	
5.2 Форми державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів	-	0,5	2		-	0,5	4	
5.3 Місцеві бюджети	-	0,5	3		-	0,5	6	
5.4 Вільні економічні зони	-	1	1		-	1	3	
5.5 Державне регулювання природоохоронної діяльності	2	1	4		2	1	8	
<b>Разом по дисципліні</b>	<b>22</b>	<b>20</b>	<b>66</b>	<b>3,0</b>	<b>22</b>	<b>20</b>	<b>120</b>	<b>4,5</b>

## РОЗДІЛ 3 НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТЕМ КУРСУ

### МОДУЛЬ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

#### Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Форми економічного розвитку суспільства.
2. Функції держави в сучасній економіці.
3. Сутність державного регулювання економіки.
4. Принципи державного регулювання економіки.
5. Необхідність та межі використання світового досвіду регулювання економіки.
6. Моделі регулювання ринку цінних паперів.
7. Вплив держави на науково-технічний розвиток.
8. Досвід державного регулювання інноваційної діяльності.
9. Структурна політика та державне регулювання інвестицій в економіці окремих зарубіжних країн.
10. Політика регулювання соціальних процесів.
11. Організаційна структура управління державою.
12. Президент України та Адміністрація Президента України, їх функції.
13. Функції Верховної Ради України.
14. Склад та функції органів виконавчої влади.
15. Сутність та класифікація методів регулювання економіки.
16. Правові та адміністративні методи регулювання економіки.
17. Економічні та пропагандистські методи регулювання економіки.
18. Способи державного регулювання економіки.



Література для самостійного вивчення тем модуля: 1, 7, 21, 51, 59, 60, 65, 67, 71, 73, 75, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 91, 95, 96, 100, 105, 106, 111, 113, 118, 119

#### **Тема 1.1. Об'єктивна потреба і теоретичні основи державного регулювання економіки**

Реформи, що здійснюються у країні, покликані змінити характер участі держави в господарській діяльності, зменшити частку державної власності, створити економічні умови для забезпечення високої ділової

активності. Будь-яка масштабна акція потребує скрупульозної підготовки та виваженості.

Мета державного регулювання економіки — створити таку господарську систему, яка б орієнтувалась на вибір найефективніших варіантів використання наявних факторів виробництва та забезпечення сприятливих соціально-економічних умов життєдіяльності.

В економічній науці існують два протилежних підходи до участі держави в регулюванні процесів — класична й кейнсіанська теорії. З погляду класиків, ринковий механізм автоматично забезпечує рівність попиту й пропозиції, а відтак унеможлиблює тривалі порушення в економіці, зокрема спад виробництва, інфляцію, безробіття.

На відміну від традиційної класичної теорії англійський економіст Джон Мейнард Кейнс обґрунтував об'єктивну необхідність і практичне значення державного регулювання ринкової економіки. Його теорія - це аналіз взаємодії та взаємозв'язків різних агрегованих економічних категорій і величин, дослідження того, як невідповідність між ними впливає на стан економіки, а також в яких межах і якими методами державного втручання можна досягти узгодження між цими категоріями та величинами з метою постійного економічного розвитку.

Загострення соціально-економічної кризи у країнах з ринковою економікою змусило їх переглянути методи й підходи до макроекономічного регулювання, а тому великого поширення дістали неокласичні теорії. В їх основу покладено концепцію саморегулювання економіки та обмеженого державного втручання. На відміну від кейнсіанського стимулювання попиту вони, допускаючи безробіття, значну увагу приділяють обмеженню інфляції.

Водночас перехід до консервативної моделі регулювання не означає повної відмови від кейнсіанських методів, а є лише зміною стратегії щодо збереження в певних межах традиційних інструментів у разі їх модернізації. Держава, незважаючи на майже повсюдне проведення політики приватизації, не випускає з рук важелів регулювання, продовжує виконувати притаманні їй функції, насамперед політико-стратегічні, економічні, соціальні та екологічні.

Головним завданням держави є забезпечення національної безпеки України. Відповідно до Стратегії національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затвердженої Указом Президента України від 12.02.2007 №105 (зі змінами та доповненнями), метою реалізації Стратегії є формування сприятливих умов для забезпечення інтересів громадян, суспільства і держави, дальшого поступу України як демократичної держави зі сталою та зростаючою ринковою економікою, держави, що керується європейськими політичними й економічними цінностями, в якій повага і захист прав і законних інтересів усіх

територіальних громад, суспільних верств, етнічних груп є запорукою незалежного, вільного, суверенного і демократичного розвитку єдиної України.

Нагальними завданнями політики національної безпеки є захист таких життєво важливих національних інтересів України:

- утвердження конституційних прав і свобод людини і громадянина, створення умов для вільного розвитку людини, реалізації її творчого потенціалу через різноманіття форм суспільної організації;
- захист державного суверенітету України, її територіальної цілісності, недоторканності державного кордону;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення підвищення рівня життя і добробуту населення;
- гарантування безпечних умов життєдіяльності населення, захисту і відновлення навколишнього природного середовища;
- збереження і розвиток духовних і культурних цінностей українського суспільства, зміцнення його ідентичності на засадах етнокультурної різноманітності.

Реалізація нагальних завдань політики національної безпеки потребує:

- зміцнення демократичного конституційного ладу та верховенства права;
- забезпечення суспільно-політичної стабільності в державі на основі демократичних цінностей;
- збільшення можливостей держави із захисту національних інтересів, що реалізується через ефективну систему забезпечення національної безпеки, обороноздатності держави та незалежний, збалансований і відповідальний зовнішньополітичний курс;
- формування безпечного міжнародного середовища, сприятливого для реалізації національних інтересів України, її утвердження як впливової регіональної держави, зростання впливу України у глобалізованому світі;
- забезпечення інтеграції держави до Європейського Союзу.

Складовими національної безпеки є економічна, фінансова, енергетична, продовольча, технічна та технологічна безпеки.

Економічна безпека – стан економіки, при якому забезпечується досить високе і стійке економічне зростання; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів; захист економічних інтересів країни на національному і міжнародному рівнях. Об'єктом економічної безпеки виступає як економічна система узятая в цілому, так і її складові елементи: природні багатства, виробничі і невиробничі фонди, нерухомість,



фінансові ресурси, людські ресурси, господарські структури, сім'я, особа.

Фінансова безпека передбачає захищеність фінансових інтересів суб'єктів господарювання на усіх рівнях фінансових відносин; забезпеченість домашніх господарств, підприємств, організацій і установ, регіонів, галузей, секторів економіки держави фінансовими ресурсами, здатність фінансової системи забезпечити ефективне функціонування економічної системи та стале економічне зростання.

Під енергетичною безпекою слід розуміти здатність держави в особі її органів управління забезпечити кінцевих споживачів енергією в необхідному обсязі та належної якості у звичайних умовах, а також під час дії дестабілізуючих факторів (надзвичайних ситуацій) внутрішнього чи зовнішнього характеру у межах гарантованого покриття мінімального обсягу найважливіших потреб країни, окремих її районів, міст, селищ чи об'єктів у паливно-енергетичних ресурсах. Конкретним виміром забезпечення енергетичної безпеки, прийнятим за стандарт у західних країнах, є створення тримісячного стратегічного резерву нафти та нафтопродуктів.

Технічна та технологічна безпека України полягає у впровадженні новітніх технологій, досягненні технічного прогресу, збереженні такого рівня вітчизняного науково-технічного й виробничого потенціалу, який у разі погіршення внутрішніх і зовнішніх умов забезпечив би виживання національної економіки за рахунок використання власних інтелектуальних і технологічних ресурсів, збереження державної незалежності.

Продовольча безпека передбачає захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності.

Функції держави як суб'єкта макроекономічного регулювання можна поєднати за такими напрямками:

1. Випуск грошей.
2. Створення необхідного нормативно-правового поля для функціонування економіки.
3. Антициклічне регулювання.
4. Перерозподіл доходів.
5. Розробка макроекономічних програм.

Сутність державного регулювання економіки можна звести до наступного.

Завданнями державного регулювання економіки є:

на початковому етапі перехідного періоду – здійснення заходів з лібералізації економіки; на другому етапі – заходів щодо стабілізації економіки і на завершальному етапі – заходів з підвищення ефективності, поступального розвитку.

Державне регулювання економіки має призвести до балансу взаємних інтересів, тобто, з одного боку, воно повинно забезпечити ефективний хід економічних реформ, використовуючи при цьому ринкові механізми, а з іншого – домогтися справедливості у розподілі доходів і ресурсів.

Одним із завдань регулювання є вміле використання ресурсів (природних, людських, фінансових), якими має держава, для збільшення надходжень до доходної частини бюджету, а також на інвестування, реструктуризацію та розвиток економіки. При цьому важливо керуватися критерієм збереження ринкових свобод.

Завданням регулювання є розробка програм соціально – економічного розвитку, галузевих, регіональних, міжрегіональних, а також цільових програм, інвестиційних проектів, концепцій соціально-економічного розвитку, прогнозів на найближчу та віддалену перспективу, в яких повинна бути виражена роль держави в управлінні.

Державне регулювання має бути спрямоване на зміцнення економічної основи самостійного соціально-економічного розвитку всіх регіонів України за допомогою чіткого розмежування компетентності та відповідальності між органами державної влади та органів місцевого самоврядування. Особливо важливо таке розмежування в галузі використання природно-ресурсного потенціалу, розвитку базових галузей економіки, військово-промислового комплексу, транспорту, зовнішньоекономічної діяльності та ін. При цьому необхідні заходи щодо вдосконалення правових засад та взаємодії регіональних і муніципальних органів влади. Серед завдань державного регулювання є й завдання зміцнення фінансової самостійності регіонів.

Завданнями регулювання є згладжування міжрегіональних відмінностей, вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, а також всебічна підтримка регіонів з екстремальними природно-економічними умовами.

Державне регулювання є основою формування єдиного товарного ринку України і регіональних ринків; воно покликане забезпечити принципи єдності економічного простору країни, свободу переміщення товарів, капіталів і робочої сили по всій території країни.

Державне регулювання передбачає ефективне функціонування системи надання фінансової допомоги окремим регіонам, галузям, виробництвам. При цьому велика роль державного регулювання у вдосконаленні методики розрахунків трансфертів.

Створюючи систему державного регулювання економіки в Україні, важливо дотримуватись певних принципів. На наш погляд, ними мають бути:

- пріоритетність. Пріоритетність означає виділення основних

соціально-економічних проблем розвитку країни, на вирішенні яких державі слід зосередити зусилля;

- системність і комплексність. Системність означає те, що вплив держави повинен мати системний характер, а комплексність - необхідність використання державою всього арсеналу засобів та інструментів підтримки аграрного сектора, що є в її розпорядженні;

- передбачуваність і прозорість. Передбачуваність означає відповідність регуляторної діяльності цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дає змогу суб'єктам господарювання планувати свою діяльність. Щодо прозорості, то тут має бути наявною і загальнодоступною повна інформація про законодавчі та інші регуляторні акти, порядок їх виконання, роботу органів, які забезпечують їх виконання;

- послідовність і справедливість. Послідовність передбачає узгодження регуляторного акта з основними положеннями державної регуляторної політики, іншими прийнятими законодавчими та регуляторними актами. Справедливість означає забезпечення рівноправності всіх суб'єктів господарської діяльності;

- зрозумілість та ефективність. Зрозумілість полягає в тому, що регуляторні акти мають бути простими за змістом, не містити положень, що допускають двозначні тлумачення, у громадян і підприємців не повинно виникати труднощів із розумінням положень регуляторних актів. Принцип ефективності полягає в аналізі вигод від регуляторного акта, в дослідженні того, чи обґрунтованими є витрачені суб'єктами господарської діяльності, громадянами та державою кошти і чи є найефективнішим регуляторний акт з усіх можливих альтернатив досягнення поставленої мети;

- екологічна доцільність, що означає екологічний вимір державної регуляторної політики, тобто складовою державної регуляторної політики має бути стимулювання виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції.

## **Тема 1.2. Досвід державного регулювання економіки у зарубіжних країнах**

Щодо використання в Україні зарубіжного досвіду соціально-економічного розвитку існують дещо полярні погляди. Дехто вважає, що нашій країні немає потреби переймати досвід інших, оскільки ми самі здатні розв'язати свої економічні проблеми. Ті, хто дотримуються протилежної думки, пропонують взяти модель будь-якої розвиненої країни і "пересадити" її на вітчизняний ґрунт. Очевидно, в процесі переходу до нової економічної моделі потрібно насамперед зважати на умови й особливості існування країни, керуватись опрацьованою

програмою суспільного розвитку. *Орієнтація суспільного розвитку на регульовану планово-ринкову економіку висуває необхідність максимально використовувати прогресивний зарубіжний досвід* і в країнах із ринковою економікою нагромаджено багатий інструментарій застосування підприємствами, організаціями, усіма товаровиробниками ринкового механізму. Він постійно вдосконалюється і пристосовується до потреб розвитку економіки, умов залучення кожної країни до міжнародного поділу праці.

Багато економічно розвинених країн світу в різні часи потрапляли в надзвичайно складні ситуації. Деякі з них постраждали від наслідків війни, на інших позначились особливості політичної структури, а також специфіка історичного розвитку Бразилія. Кожна з цих країн шукала виходу з несприятливого економічного становища власним шляхом. Однак аналіз показує, що є й спільні. Насамперед це глибокий аналіз, науковий розрахунок, об'єктивне та всебічне оцінювання стану справ в економіці, соціальній сфері, виявлення факторів, що зумовлюють економічні труднощі. У результаті можна визначити стан справ у виробництві, ступінь диспропорцій, оцінити реальні можливості виходу з кризової ситуації. У соціальній сфері багато залежить від диференціації доходів населення, становища різних його верств, ступеня незадоволення життєвими благами. Нарешті, потрібно враховувати політичну ситуацію й рівень довіри населення заходам, що запроваджуються. Досвід багатьох країн (наприклад Швеції) показує, що першочергове значення має віра населення у правильність окреслених заходів, у реальність можливості виведення країни з кризи. В результаті можна вживати не лише заходів, що забезпечують негайний ефект, а й часом непопулярних заходів, які будуть продуктивними в найближчій перспективі. Такий комплексний підхід до розв'язання подібних завдань важливий і для нашої країни.

Як показує світовий досвід, програми стабілізації економіки можуть реалізовуватись переважно двома шляхами – *еволюційним* і *через шокову терапію*, тобто за максимально короткий час.

У повоєнний період еволюційним шляхом ішла Франція. Другий, більш динамічний шлях обрала Західна Німеччина. І сьогодні в деяких країнах виявляється чимало відмінностей у підходах до стабілізації економіки. Так, Туреччина реалізувала програму виходу з кризової ситуації приблизно протягом восьми років, тоді як Польща поставила за мету вийти з такого становища набагато швидше. Ураховуючи незвичайну складність створення ефективних ринкових інструментів і відсутність належного досвіду, варто уважно вивчити практику державного регулювання у країнах, які, скориставшись таким механізмом, досягли позитивних зрушень.

Історія становлення і розвитку державного регулювання ринку

цінних паперів у різних країнах світу дає змогу умовно виокремити дві моделі: європейську та американську. Умовно, бо в Європі не знайдеться й двох країн які мають абсолютно однакові механізми державного регулювання економіки загалом і ринку цінних паперів зокрема. Проте *європейська специфіка* простежується. Наприклад, тут надто мало законів, спеціально призначених для регулювання цінних паперів, хоча перший закон щодо цього з'явився саме в Європі. Правовий документ з незвичайною назвою «Закон про мильну бульбашку», прийнятий в Англії 1720 р., був спеціально присвячений фондовому ринку. Його формально проголошеною метою був захист інвесторів — покупців акцій від явно шахрайської діяльності біржових спекулянтів, які, створюючи ажіотажний попит на певні папери, підвищували тим самим ціни на них, а отже, мали від цього великий зиск. Нечисленні подальші закони щодо цієї сфери в Англії не приймались окремо (спеціально), а були записані в інших законах. Біржі у Великій Британії є самокерованими асоціаціями професійних брокерів, що самостійно розробляють правила своєї діяльності. Ці правила детально і всебічно регулюють та регламентують діяльність цих організацій та їх членів.

Європейська специфіка полягає також у тому, що в усіх країнах Європи становлення державного регулювання ринку цінних паперів відбувалося повільно, поступово, еволюційним шляхом, залежно від практичних потреб різних суспільних груп.

У невеликих європейських країнах фінансування капіталовкладень традиційно здійснюється банками (за їх допомогою або участю). Банки тут переважно універсальні. У більшості країн не розрізняють комерційні та інші банки, а отже, тут немає поділу між суто банківською діяльністю та бізнесом із цінними паперами. Банки в цьому разі є водночас і інвестиційними компаніями, і брокерами-дилерами, й інвестиційними консультантами. Незважаючи на це, центральний банк однаково уважно аналізує всі види діяльності банків, у тому числі на ринку цінних паперів.

Досить суттєвою ознакою європейської специфіки є висока правова культура ведення бізнесу, зокрема на ринку цінних паперів. Швейцарія і Велика Британія є прикладом того, яких висот організації і дисципліни можуть досягти фінансові установи як саморегулюючі інститути. Тому держава повністю довіряє їхній компетентності. Наприклад, у Великій Британії будь-які види державних цінних паперів проходять загальну для всіх цінних паперів процедуру допуску до котирування на саморегулюючих біржах. При цьому Рада біржі має право відмовити в такому допуску, керуючись власними критеріями оцінювання їхніх якості й навіть не пояснюючи своїх дій.

Водночас досить поширене саморегулювання, тобто добровільна підтримка прийнятих законодавчих і моральних норм, правил і договорів,

не звільняє в разі порушення закону від цивільної та кримінальної відповідальності будь-кого з суб'єктів ринку цінних паперів (авторів проспектів, засновників корпорацій та їх керівників, біржовиків, банкірів та ін.).

Новою тенденцією в Європі є розробка майже повсюди комплексних і несуперечливих правових документів, що стосуються функціонування і регулювання національних ринків цінних паперів. Це стимулюється переважно уніфікацією в межах Європейського Союзу діяльності національних фінансових ринків.

*Американська модель* у довершеному вигляді існує лише у США. Її ефективність високо оцінюють європейці; вона є зразком для наслідування в багатьох країнах, які намагаються створити цивілізований фінансовий ринок (Австралія, Бразилія). Саме з діючою моделлю державного регулювання пов'язують успіх сучасного функціонування найбільшого та найактивнішого у світі національного ринку цінних паперів, який забезпечує фінансування інвестицій потужної економіки.

В американській моделі можна простежити три основних складники. Перший – концепція, що була сформульована понад півстоліття тому, однак збереглася й дотепер як втілення американської традиції, її суть полягає в тому, що фінансування інвестицій має спиратись переважно на ринок цінних паперів, який функціонує автономно від банківської системи й апелює безпосередньо до всіх верств населення, залучаючи їхні капітали та заощадження. Другий – правова база у вигляді пакета законів, що безпосередньо стосуються ринку цінних паперів і утворюють міцні основи для системи регулювання цього ринку. Третій – соціальний орган управління ринком цінних паперів, зобов'язаний забезпечувати виконання прийнятих законів. Ця модель виникла на початку 30-х років ХХ ст.

Першу спробу впорядкувати ринок цінних паперів у США суспільство зробило на початку ХХ ст. Відповідні правові документи було створено на рівні штатів. Вони не вирізнялись ані одноманітністю, ані чітким баченням механізму ринку і першопричин його лиха. Закони цього періоду аж ніяк не стримували "перегрівання" ринку цінних паперів на початку 30-х років, що спричинило цілковитий крах американського фінансового ринку. В умовах посиленої активності ринку брокери безпідставно брали позички у банків під забезпечення цінних паперів, а банки охоче долучалися до такого «забезпечення» кредитування. Спочатку це призвело до утруднень з ліквідністю, а потім до падіння біржових цін, масового «скидання» цінних паперів. Далі розпочався ланцюжковий процес банкрут-брокерів і більшості банків. Американський ринок цінних паперів, який традиційно становив базу фінансування виробництва, виявився майже повністю зруйнований і деморалізований.

Найсильнішим в американському методі регулювання вважають

створення спеціального інституту, який, не зазнавши принципових змін у статусі, правах і обов'язках, працює вже понад 60 років.

У вивченні світового досвіду управління економікою особливий інтерес становить проблема науково-технічного розвитку. *Відомо, що визначальною рушійною силою прогресу техніки в розвинених країнах є конкуренція.* Досвід деяких розвинених країн свідчить, що держава тримає найважливіші напрямки науково-технічної політики під контролем і безпосереднім впливом.

Так, в Японії чітко відпрацьовано механізм вибору визначальних напрямків економічної та науково-технічної політики. Це єдина країна з розвинених капіталістичних, яка застосовує принцип галузевої координації й вибору галузевих пріоритетів у державному регулюванні ринкової економіки. Процес підтримки галузі, що формується, розпочинається в міністерстві з обстеження її стану, визначення перспектив і потреб у ресурсах, захисту від іноземної конкуренції і т. ін. Якщо йдеться про допомогу в частковому згортанні неперспективної галузі, то визначаються конкретні нерентабельні виробництва, що входять до її складу. Потім міністерство оголошує галузь стратегічно важливою з погляду розгортання, модернізації, «розчищення» галузевої структури і добивається від Кабінету міністрів прав і пільг для неї аж до внесення до парламенту відповідного законопроекту.

У багатьох розвинених країнах важливими важелями державного управління науково-технічним прогресом є пряме бюджетне субсидування, пільгове цільове кредитування по лінії спеціалізованих державних кредитних інститутів, податкові пільги і пільгові форми амортизації привілеї на інвестиції.

У світовій практиці на сьогодні сформувалися три головні типи моделей науково-інноваційного розвитку промислово розвинутих країн:

- країни, орієнтовані на лідерство в науці, реалізацію великомасштабних цільових проектів, що охоплюють усі стадії науково-виробничого циклу, як правило, зі значною часткою науково-інформаційного потенціалу в оборонному секторі (США, Франція);

- країни, орієнтовані на поширення нововведень, створення сприятливого інноваційного середовища, раціоналізацію всієї структури економіки (Німеччина, Швеція, Швейцарія);

- країни, де стимулюються нововведення шляхом розвитку інноваційної інфраструктури, сприйнятливості щодо досягнень світового науково-технічного прогресу, координації дій різноманітних секторів у галузі науки і технологій (Японія, Південна Корея).

Німеччина, Франція разом із США і Японією складають технологічне ядро світового розвитку. Ці країни займають відповідно місця лідерів у світі з абсолютного розміру витрат на НДДКР. З бюджету

цих країн НДДКР фінансується на 35-45%. Частка продукції, що спрямовується на експорт, становить 20-25% ВВП.

Велика увага приділяється активізації інноваційної діяльності. До основних напрямків інноваційної політики Євросоюзу належать:

- розробка єдиного антимонопольного законодавства;
- використання системи прискореної амортизації устаткування;
- пільгове оподаткування НДДКР;
- заохочення малого наукомісткого бізнесу;
- пряме фінансування підприємств для заохочення інновацій у сфері новітньої технології;
- стимулювання співробітництва університетської науки і фірм, що виробляють наукомістку продукцію.

Головною метою інноваційної політики Євросоюзу є прискорення і спрощення процесів утілення результатів наукових досліджень у готових продуктах на національному і наднаціональному рівнях, а також сприяння поширенню інновацій. Стимулювання інноваційної діяльності в Євросоюзі здійснюється приблизно на тих самих принципах, що застосовуються у світовій практиці.

Вироблення стратегії економічного розвитку України взаємозв'язків макроекономічної та структурної політики, що враховують об'єктивні реалії сучасної економічної кризи, а також перспектив природно-господарського та науково-технічного потенціалу країни потребує висвітлення найважливіших аспектів структурних перетворень окремих зарубіжних країнах, для яких ці перетворення найхарактерніші. Безумовно, їхній досвід також має історичне значення, оскільки мета і завдання, інструментарій та інституціональні форми з часом змінювались, одна принципові завдання і підходи до структурних перетворень багато в чому усталені та універсальні. У цьому вони становлять інтерес і для України.

*США.* Починаючи з 80-х років ХХ ст. економіка США зазнала відчутних структурних змін. Науково-технічний прогрес став основним чинником структурних зрушень у господарстві на всіх його рівнях. Першопричиною структурної трансформації економіки США було значне прискорення темпів науково-технічного прогресу, поява новітніх форм і методів організації, а також управління інноваційними процесами, розширення можливостей адаптації різних сфер господарства країни до нововведень.

Технологічне переозброєння американського господарства дедалі більшою мірою здійснювалось на базі передової електронної та електрифікованої техніки.

*Японія.* Повоєнна економіка Японії засвідчила надзвичайно високу здатність до адаптації, зміни умов, швидкої та ефективної переорієнтації



промислової структури. Це сприяло тому, що господарство Японії розвивалося досить високими темпами без різких спадів.

Основні чинники загалом успішних структурних перетворень в Японії такі: історичний, національна свідомість японців, високі професійні здібності урядовців.

*Франція.* Структурна політика орієнтована на диференційовану підтримку державою окремих галузей промисловості. Зміни відбуваються в результаті руху від прямих капіталовкладень у певні галузі промисловості до створення сприятливого клімату для інвесторів. Створюються так звані нові промислові зони, де підприємствам певної спеціалізації надаються значні податкові пільги терміном до 10 років, що стимулює їхню інвестиційну активність. Передбачається, що інвестиційні проекти, які реалізовуватимуться в нових промислових зонах, стануть основою для загального розвитку економіки країни, сприятимуть створенню базових галузей з метою прискорення структурної переорієнтації.

Проаналізувавши зарубіжний досвід структурної переорієнтації економіки, доходимо таких принципових висновків:

1. Реалізація економічної реформи, зокрема структурної переорієнтації економіки, значною мірою залежить від обсягу нагромаджень. Тому подолання інвестиційної кризи є одним із першочергових завдань.

2. Роль держави як регулятора структурної переорієнтації та інвестиційних процесів полягає у виборі пріоритетів інвестиційної політики, створенні однакових умов для всіх інвесторів, стимулюванні інвестиційної діяльності через податкові пільги, наданні пільгових інвестиційних кредитів, підтримці загального сприятливого інвестиційного клімату.

3. Значне місце у фінансуванні державних інвестиційних програм слід відводити інвестиційним фондам, страховим компаніям, інвестиційним банкам, пенсійним фондам, іншим фінансово-кредитним установам.

У ряді розвинених країн світу помітні зміни відбуваються під впливом регулювання соціальних процесів. У зв'язку з цим найбільш привабливою є «шведська модель», що характеризується, певною мірою, самостійним шляхом розвитку країни. Основна увага приділяється соціалізації системи розподілу, сфери споживання та обслуговування. У Швеції виокремлюють три основних напрямки розв'язання соціальних проблем: неухильне дотримання принципу рівності, тобто рівних можливостей добробуту для всіх членів суспільства; забезпечення соціальних гарантій усім верствам населення; повна зайнятість працездатного населення.

У 80-х роках ХХ ст. у Швеції було розроблено концепцію «активної політики у сфері ринку праці», кінцевою метою якої була повна ліквідація безробіття і забезпечення системи заходів щодо створення нових робочих місць, їх облік у загальнонаціональному масштабі, перекваліфікація кадрів. Із загальної суми ресурсів, що спрямовуються на підвищення зайнятості населення, три чверті витрачається на активну політику на ринку праці і лише одна чверть – на виплату допомоги безробітним.

Швеція має розгалужену систему соціального забезпечення, яка передбачає різні форми обслуговування і грошову допомогу (з урахуванням індексу цін). Одна з таких допомог – пенсія – має загальний характер і поділяється на три види: по старості; у зв'язку з втратою працездатності; сімейна (у разі втрати годувальника).

Основний вид пенсійного забезпечення – пенсія по старості. Вона може складатися з трьох частин: народної пенсії, загальної додаткової пенсії за вислугу років і додаткових виплат. Народна пенсія виплачується незалежно від трудової діяльності та стажу роботи. Вона єдина всіх і становить 90% прожиткового мінімуму, що розраховується центральним статистичним управлінням на кожний місяць. Народна пенсія не оподатковується, а якщо пенсіонер не має інших доходів, муніципальні органи влади повністю покривають його витрати на квартплату, забезпечують його безплатним проїздом на міському транспорті й пільговим на залізничному.

У шведському суспільстві діє розвинена система соціальної допомоги людям похилого віку, що розглядається як складова їхнього існування. Надається перевага будинкам (центрам), де пенсіонери отримують необхідну допомогу та належне обслуговування, що відповідають їхнім інтересам і дають змогу й надалі дотримуватися звичного способу життя. Існують будинки для людей, які досягли глибокої старості й потребують більш кваліфікованого обслуговування.

Вивчення найсуттєвіших особливостей політики регулювання соціальних процесів у країнах з високим рівнем життя сприятиме нагромадженню в нашій країні досвіду щодо розв'язання найболючіших проблем економічного та соціального розвитку.

### **Тема 1.3. Органи державного управління в системі державного регулювання економіки України**

Державне регулювання економіки здійснюється державними органами. Держави різняться одна від одної формою правління, державним устроєм, політичною системою, функціями органів влади.

У демократичному, правовому суспільстві державна влада базується на засадах її поділу на законодавчу виконавчу і судову. В Україні поділ повноважень між різними гілками влади визначається Конституцією

України.

Головою держави є Президент України, законодавчу владу здійснює Верховна Рада України, виконавчу – Кабінет Міністрів України, інші центральні органи виконавчої влади (міністерства, державні комітети, центральні органи державної виконавчої влади зі спеціальним статусом), місцеві державні адміністрації. Судову владу здійснюють Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди.

Державне регулювання економіки в Україні забезпечують органи законодавчої та виконавчої влади, що належать до загальної організаційної структури управління державою.

Статус та повноваження Президента України, а також порядок його обрання визначені Конституцією України.

*Президент України* обирається громадянами України на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Відповідно до статті 102 Конституції України Президент України є главою держави і виступає від її імені, є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина.

Основні повноваження Президента України закріплені у статті 106 Конституції України. Зокрема, Президент України: забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України; представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України; приймає рішення про визнання іноземних держав; призначає та звільняє глав дипломатичних представництв України в інших державах і при міжнародних організаціях; приймає вірчі і відкличні грамоти дипломатичних представників іноземних держав; призначає всеукраїнський референдум щодо змін Конституції України відповідно до статті 156 Конституції, проголошує всеукраїнський референдум за народною ініціативою; призначає позачергові вибори до Верховної Ради України у строки, встановлені цією Конституцією; припиняє повноваження Верховної Ради України, якщо протягом тридцяти днів однієї чергової сесії пленарні засідання не можуть розпочатися; призначає за згодою Верховної Ради України Прем'єр-міністра України; припиняє повноваження Прем'єр-міністра України та приймає рішення про його відставку; призначає за поданням Прем'єр-міністра України членів Кабінету Міністрів України, керівників інших центральних органів виконавчої влади, а також голів місцевих державних адміністрацій та припиняє їхні повноваження на цих посадах; призначає за згодою

Верховної Ради України на посаду Генерального прокурора України та звільняє його з посади; призначає половину складу Ради Національного банку України; призначає половину складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; призначає на посади та звільняє з посад за згодою Верховної Ради України Голову Антимонопольного комітету України, Голову Фонду державного майна України, Голову Державного комітету телебачення і радіомовлення України; утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, діючи в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади; скасовує акти Кабінету Міністрів України та акти Ради міністрів Автономної Республіки Крим; є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; очолює Раду національної безпеки і оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України; призначає третину складу Конституційного Суду України; утворює суди у визначеному законом порядку; присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини; нагороджує державними нагородами; встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними; приймає рішення про прийняття до громадянства України та припинення громадянства України, про надання притулку в Україні; здійснює помилування; створює у межах коштів, передбачених у Державному бюджеті України, для здійснення своїх повноважень консультативні, дорадчі та інші допоміжні органи і служби; підписує закони, прийняті Верховною Радою України; має право вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України; здійснює інші повноваження, визначені Конституцією України.

Глава держави здійснює також інші повноваження, визначені Конституцією України. Президент України не може передавати свої повноваження іншим особам або органам. Глава держави користується правом недоторканності на час виконання повноважень. За посягання на

честь і гідність Президента України винні особи притягаються до відповідальності на підставі закону. Президент України виконує свої повноваження до вступу на пост новообраного Президента України. Повноваження глави держави припиняються достроково у разі відставки; неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я; усунення з поста в порядку імпічменту; смерті.

Звання Президента України охороняється законом і зберігається за ним довічно, якщо тільки Президент України не був усунений з поста в порядку імпічменту.

Президент України для реалізації наданих йому державою повноважень, створює свій апарат – Адміністрацію Президента України, як допоміжний орган. *Адміністрація Президента України* (далі – Адміністрація) є постійно діючим допоміжним органом, утвореним Президентом України відповідно до пункту 28 частини першої статті 106 Конституції України. Адміністрація у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України, актами Президента України, Кабінету Міністрів України, міжнародними договорами України, укладеними в установленому порядку, цим Положенням, а також розпорядженнями Глави Адміністрації Президента України. Основними завданнями Адміністрації є організаційне, правове, консультативне, інформаційне, експертно-аналітичне та інше забезпечення здійснення Президентом України визначених Конституцією України повноважень.

Адміністрація відповідно до покладених на неї завдань: здійснює аналіз політичних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших процесів, що відбуваються в Україні і світі, готує за його результатами для подання на розгляд Президентові України пропозиції з питань формування та реалізації внутрішньої і зовнішньої політики держави, спрямованої на забезпечення додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина, державного суверенітету, територіальної цілісності України; здійснює підготовку пропозицій щодо здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави та вносить їх на розгляд Президентові України, забезпечує здійснення Президентом України представництва держави у міжнародних відносинах; бере участь в опрацюванні пропозицій щодо попередження та нейтралізації загроз національній безпеці України, здійснення Президентом України керівництва у сфері національної безпеки і оборони України, виконання ним повноважень Голови Ради національної безпеки і оборони України, контролю за реалізацією заходів у цій сфері; забезпечує підготовку проектів послань Президента України до народу, щорічних і позачергових послань Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, оприлюднює такі послання; виконує інші функції для забезпечення здійснення Президентом України своїх

повноважень.

При президентові України діє координаційний орган з питань національної безпеки і оборони – *Рада національної безпеки і оборони України*. До складу Ради національної безпеки і оборони України за посадою входять Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, Голова Служби безпеки України, Міністр внутрішніх справ України, Міністр закордонних справ України. У засіданнях Ради національної безпеки і оборони України може брати участь Голова Верховної Ради України. Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України. Компетенція та функції Ради національної безпеки і оборони України визначаються законом.

Відповідно до статті 85 Конституції України до повноважень *Верховної Ради України* належить: внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції; призначення всеукраїнського референдуму з питань, визначених статтею 73 Конституції; прийняття законів; затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього; контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання; визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики; затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля; призначення виборів Президента України у строки, передбачені цією Конституцією; заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України; оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; усунення Президента України з поста в порядку особливої процедури (імпичменту), встановленому статтею 111 Конституції; розгляд і прийняття рішення щодо схвалення Програми діяльності Кабінету Міністрів України; надання згоди на призначення Президентом України Прем'єр-міністра України; здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до цієї Конституції; затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням; призначення чи обрання на посади, звільнення з посад, надання згоди на призначення і звільнення з посад осіб у випадках, передбачених цією Конституцією; призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів Рахункової палати; призначення на посаду та звільнення з посади Уповноваженого Верховної Ради України з прав

людини; заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні; призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку України за поданням Президента України; призначення та звільнення половини складу Ради Національного банку України; призначення половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення; призначення на посаду та припинення повноважень членів Центральної виборчої комісії за поданням Президента України; затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Збройних Сил України, Служби безпеки України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також Міністерства внутрішніх справ України; схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України; надання згоди на призначення на посади та звільнення з посад Президентом України Голови Антимонопольного комітету України, Голови Фонду державного майна України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України; надання згоди на призначення Президентом України на посаду Генерального прокурора України; висловлення недовіри Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади; призначення третини складу Конституційного Суду України; обрання суддів безстроково; дострокове припинення повноважень Верховної Ради Автономної Республіки Крим за наявності висновку Конституційного Суду України про порушення нею Конституції України або законів України; призначення позачергових виборів до Верховної Ради Автономної Республіки Крим; утворення і ліквідація районів, встановлення і зміна меж районів і міст, віднесення населених пунктів до категорії міст, найменування і перейменування населених пунктів і районів; призначення чергових та позачергових виборів до органів місцевого самоврядування; затвердження протягом двох днів з моменту звернення Президента України указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію, про оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації; надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України; здійснення парламентського контролю у межах, визначених цією Конституцією; прийняття рішення про направлення запиту до Президента України на вимогу народного депутата України, групи народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, попередньо підтриману не менш як однією третиною від конституційного складу Верховної Ради України; призначення на посаду та звільнення з посади керівника апарату

Верховної Ради України; затвердження кошторису Верховної Ради України та структури її апарату; затвердження переліку об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації; визначення правових засад вилучення об'єктів права приватної власності.

Головні функції в державному регулюванні економіки виконують органи виконавчої влади. Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів.

*Кабінет Міністрів* – це колегіальний орган, який спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої влади. Він є органом загальної компетенції, який є по суті центром по організації виконавчо-розпорядчої діяльності всіх органів виконавчої влади. До складу Кабінету Міністрів України входять Прем'єр-міністр України, Перший віце-прем'єр-міністр, три віце-прем'єр-міністри, міністри. Прем'єр-міністр України призначається Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України.

Персональний склад Кабінету Міністрів України призначається Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України. Прем'єр-міністр України входить із поданням до Президента України про утворення, реорганізацію та ліквідацію міністерств, інших центральних органів виконавчої влади в межах коштів, передбачених Державним бюджетом України на утримання цих органів.

У сфері управління економікою Кабінет Міністрів України виконує таке: забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина; забезпечує проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики; політики у сферах праці й зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України; забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; здійснює управління об'єктами державної власності відповідно до закону; розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання; здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю; організовує і забезпечує здійснення зовнішньоекономічної діяльності України, митної справи; спрямовує і координує роботу міністерств, інших органів виконавчої



влади; виконує інші функції, визначені Конституцією та законами України, актами Президента України.

Кабінету Міністрів підпорядковані міністерства і відомства, які є центральними органами виконавчої влади.

Міністерства в Україні є головною ланкою системи органів центральної виконавчої влади, покликані формувати та реалізувати державну політику у відповідних сферах суспільного життя. За характером діяльності вони поділяються на галузеві, тобто ті, які керують певною галуззю та функціональні – ті, на які покладено виконання певної і в той же час основної функції.

Міністерства беруть участь у реалізації економічної і соціальної політики держави, в межах дорученої сфери: прогнозують перспективні напрямки і реалізують стратегічні цілі та завдання розвитку; беруть участь у розробці проектів та у виконанні загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку України, охорони навколишнього середовища, Державного бюджету України; беруть участь у підготовці міжнародних договорів України, укладають міжнародні угоди міжвідомчого характеру; проводять політику у сфері виконання робіт (послуг) і поставок продукції для державних потреб та утворення державних резервних фондів матеріальних та фінансових ресурсів і здійснюють у межах повноважень, визначених законодавством, функції з управління об'єктами державної власності, що належать до їх відання; беруть участь у формуванні та реалізації державної інвестиційної політики; сприяють розвитку підприємництва, ринкової інфраструктури; здійснюють іншу діяльність щодо забезпечення державних інтересів в умовах формування ринкової економіки. В цілому діяльність міністерств об'єднує два типи функції: функції по забезпеченню аналітико-консультативної допомоги у виробленні та здійсненні політики міністрів у відповідних секторах державного управління; функції по забезпеченню задоволення потреб суспільства і держави. Ці функції пов'язані з наданням управлінських послуг населенню і в ході адміністративної реформи підлягають широкій децентралізації, в тому числі шляхом їх делегування окремим госпрозрахунковим підрозділам, підпорядкованим відповідному міністерству.

*Державні служби* — це центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовує і координує Прем'єр-міністр України, або один із віце-прем'єр-міністрів. Не формуючи безпосередньо урядову політику, державні комітети покликані сприяти міністерствам та уряду в цілому в реалізації цієї політики шляхом виконання функцій державного управління, як правило міжгалузевого чи між секторного характеру. Вони вносять пропозиції щодо формування державної політики відповідним

членам Кабінету Міністрів України, реалізуючи цю політику у визначеній сфері діяльності, здійснюють управління в ній, міжгалузеву координацію та функціональне регулювання з питань, віднесених до їх відання. Державні комітети (державні служби) очолюють їх голови. Відповідно до ст. 114 Конституції України голови Державних комітетів не входять до складу Кабінету Міністрів і мають статус державних службовців. Державні комітети діють на підставі положень, які затверджує Президент України.

Місцеві державні адміністрації є єдиноначальними органами загальної компетенції, що уособлюються головами місцевих державних адміністрацій. Голови адміністрацій призначаються на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів на строк повноважень Президента. Голови місцевих державних адміністрацій під час здійснення своїх повноважень відповідальні перед Президентом України і Кабінетом міністрів України, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня. Вони одноособово приймають рішення шляхом розпорядження і несуть за них відповідальність згідно з законодавством. Для обговорення найважливіших питань діяльності місцевих державних адміністрацій з метою прийняття відповідних рішень головами адміністрацій та для координації діяльності всіх місцевих органів виконавчої влади створюються комісії державних місцевих адміністрацій. Голови формують склад місцевих адміністрацій та у межах, виділених на утримання адміністрацій бюджетних коштів, формують їх структуру, призначають за згодою Прем'єр-міністра України перших заступників, та за погодженням з відповідним віце-прем'єр-міністром заступників. Структурними підрозділами місцевих державних адміністрацій є, в першу чергу, галузеві і функціональні управління (наприклад, управління економіки, управління охорони здоров'я тощо). Примірні переліки управлінь, відділів ті інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, а також типові положення про них затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Функції виконавчої влади державного управління економікою в регіонах виконують місцеві державні адміністрації. Вони підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня та районним і обласним радам, відповідної до повноважень. Місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують таке: виконання державних та регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях комплексного проживання корінних національностей і національних меншин – їхнього національно-культурного розвитку; підготовку та виконання відповідних обласних і районних бюджетів. У складі державних адміністрацій є низка функціональних та галузевих відділів і управлінь, які регулюють розвиток

окремих галузей та сфер діяльності на території регіону. Частина відділів і управлінь перебуває у підзвітному підпорядкуванні: органу центральної виконавчої влади та безпосередньо органам місцевого самоврядування.

У процесі розвитку ринкових відносин структура суб'єктів державного регулювання економіки та їхніх функцій зазнає певних змін. Згідно з Концепцією адміністративної реформи в Україні перебудову організаційних структур управління вестимуть у таких напрямках: реорганізація системи державних органів виконавчої влади; перегляд сфери їх повноважень та відповідальності, розподілу функції між ними з питань регулювання господарства; створення надійної системи управління державним господарством; визначення сфер, форм і методів взаємодії центральної економічної влади з регіонами; забезпечення нових організаційних структур відповідною нормативною законодавчою базою.

Адміністративна реформа в Україні – це реформування структури та функції Кабінету Міністрів і його апарату. З метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату та витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління та відповідно до пункту 15 частини першої статті 106 Конституції України Указом Президента України №1085/2010 від 09.12.2010 року створено Схему організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади (додаток А).

#### **Тема 1.4. Методи регулювання економіки**

Методи державного регулювання, незважаючи на їх певне розмаїття, можна розбити на наступні групи: адміністративне регулювання, пряме і непряме економічне регулювання. До адміністративних методів регулювання належать різноманітні заходи контролю над доходами, цінами, обліковими ставками, квотування, ліцензування та ін. Ці заходи відносяться до адміністративних тому, що вони не ґрунтуються на економічних інтересах і реалізують їх стимулах, а здійснюються на основі законодавства через систему встановлених їм норм і правил.

До прямого економічного регулювання відносяться різні форми безповоротного цільового фінансування регіонів, підприємств, галузей – це субвенції або прямі субсидії, які включають різного роду дотації, допомоги, доплати із спеціальних бюджетних і позабюджетних фондів різних рівнів (загальнонаціональних, регіональних, місцевих). Сюди ж відносяться пільгові кредити. Пов'язуючи інтереси різних рівнів і суб'єктів господарювання різних соціальних груп, ці види регулювання сприяють вирівнюванню їхнього фінансового становища, захисту найбільш вразливих секторів економіки і груп населення, досягненню пріоритетних цілей економічного розвитку. У той же час, будучи вбудованими в ринкові

відносини, вони певною мірою формують структуру цін і витрат і реальну конкурентоспроможність окремих секторів економіки.

На стику адміністративних і прямих економічних методів регулювання знаходяться такі адекватні сучасній змішаній економіці форми державного регулювання, як програмно-цільовий підхід, проектне фінансування і кредитування. Реалізація загальних і спеціальних цільових програм і проектів, накресливали орієнтири розвитку в якійсь галузі, поряд із застосуванням адміністративно-організаційних заходів підкріплюється відповідними фінансовими ресурсами.

До непрямих форм економічного регулювання належить проведена державою політика в області кредитно-фінансових, валютних, зовнішньоекономічних (у тому числі митних) відносин, податкових систем, амортизується майна та ін. Таким чином, держава, використовуючи економічні інтереси і стимули, впливає на економічну поведінку суб'єктів господарювання, які у ролі виробників і споживачів. Тобто непрямі форми економічного регулювання впливають на виробництво і споживання опосередковано і носять безадресний характер.

Деякі вчені розглядають непряме економічне регулювання ширше, відносячи до нього також різноманітні заходи щодо створення конкурентного середовища. Найбільш ефективними важелями непрямого впливу є: створення відповідних сучасному рівню технологій і факторів виробництва, формування національних пріоритетів науково-технічного розвитку, заохочення конкуренції і попиту на продукцію високої якості.

Однак, як свідчить досвід розвинених країн, далеко не всі функції, необхідні для нормального протікання відтворювального процесу та забезпечення повноцінного життя суспільства, реалізуються за допомогою ринкових відносин, так як механізм вільного (некерованого) ринку виявляється найчастіше недостатнім для забезпечення макроекономічної стійкості. У зв'язку з цим розвиток ринку породжує функції і відповідні їм інститути, що вимагають централізованого управління, такі, як фінансова, банківська системи і т.п. У міру розвитку науково-технічного прогресу з'являються нові види виробництв, а також нові групи товарів і послуг, що вимагають централізованого втручання (контролю) у процес їх виробництва. Залежно від способу організації виробництва в економічній літературі прийнято виділяти дві групи товарів (послуг): суспільні блага, виробництво яких повністю або частково фінансується або контролюється (а іноді і організується) державою, і приватні, вироблені підприємствами виключно за рахунок власних коштів.

Особливість суспільних благ така, що держава повинна контролювати і регулювати процеси виробництва, розподілу та обміну відповідних товарів. Таким чином, ринковий механізм в значній мірі слід доповнювати системою державного втручання. Застосування різних форм

державного регулювання не означає заміни ринкових відносин адміністративними, оскільки у національній економіці діє специфічний господарюючий суб'єкт – держава. Його апарат покликаний виконувати економічні функції строго в рамках коштів, наявних у його розпорядженні.

Реалізація методів державного регулювання економіки здійснюється через макроекономічне планування в ринкових умовах.

У ряді країн з ринковою економікою, наприклад в Японії, протягом усього післявоєнного періоду склалися загальнонаціональні плани економічного розвитку, які, на думку деяких японських економістів, носили формальний характер і мало впливали на реальні процеси в економіці. Однак такі плани відіграють свою конструктивну роль. Не підриваючи ініціативи приватного бізнесу, вони допомагають намічати загальний курс управління підприємствами, інформуючи їх підрозділи про потенційний попит, стан справ у суміжних областях, стан ринку робочої сили і т.д. Плани економічного розвитку надають певний стримуючий вплив на урядові витрати, оскільки затвердження річних бюджетів відбувається з урахуванням планових показників (хоча вони ні для кого не є обов'язковими).

У Франції, навпаки, права держави на втручання в економіку вельми широкі. Роль державного індикативного планування в організації процесів економічного розвитку в поєднанні із загальним досить помітним рівнем державного регулювання є характерною особливістю Франції в порівнянні з іншими європейськими країнами. Найважливіше значення в системі регулювання у Франції мають методи впливу держави на виробництво не тільки в націоналізованому секторі, але і в ринковому. Провідну роль тут відіграє система державного замовлення, яка у Франції називається також системою державних ринків, що особливо актуально для сьогоденної України.

Регулюючу діяльність держави в Україні в даний час можна звести до кількох основних функцій. Це, по-перше, складання макроекономічних планів-прогнозів, або, інакше кажучи, індикативних планів. Їх призначення – визначення основних орієнтирів, що відносяться до масштабів, пропорцій і кінцевих цілей розвитку виробництва. Створений у результаті документ просто інформує громадськість і ділові кола про передбачувану загальну картину стану економіки.

До другої формі участі держави в управлінні суспільним виробництвом можна віднести формування рішень, які безпосередньо зачіпають структуру господарства. Це, перш за все, розподіл централізованих інвестицій та інших контрольованих державою ресурсів, розміщення держзамовлень, врегулювання виникаючих соціальних проблем, створення в тому чи іншому регіоні сприятливого клімату для

залучення приватних інвестицій шляхом вкладення державних коштів у розвиток інфраструктури.

Третя форма впливу держави на господарську діяльність – це вироблення системи регуляторів для процесів, що не входять в сферу прямого державного контролю. Такі регулятори покликані підтримувати стабільний характер економічного розвитку. Серед них податки, дотації, принципи і методи ціноутворення, а також податкові та кредитні пільги пріоритетним галузям, митні правила та ін. Найважливіша регулююча роль в сучасній ринковій економіці належить інструментам кредитно-грошової політики, забезпечення стабільності грошової одиниці та збалансованості зовнішніх платежів.

Співвідношення між позначеними трьома формами участі держави в управлінні економікою варіюється залежно від конкретних умов.

Державне регулювання має здійснюватися на різних ієрархічних рівнях: на національному, галузевому, регіональному, на рівні підприємства. У різних галузях і сферах національної економіки, в різних регіонах система і методи регулювання та роль окремих регуляторів можуть істотно змінюватися.

Пріоритетом державного регулювання має бути розвиток реального сектора економіки, його технічне переозброєння на основі протекціоністської політики по відношенню до українських виробників, без якої вітчизняні підприємства опиняться неконкурентоспроможними не тільки на світовому ринку, а й на пострадянському просторі, і це особливо актуально і складно напередодні вступу України до ЄС.

### **Питання для дискусії**

1. Обґрунтуйте об'єктивну необхідність та поясніть сутність державного регулювання ринкової економіки.
2. Наведіть конкретні приклади вад ринкового саморегулювання.
3. Охарактеризуйте поняття мінімальної необхідності і максимальної допустимості меж державного втручання в економіку ринкового типу.
4. Визначте, у яких галузях і сферах економіки необхідне, на Вашу думку державне регулювання.
5. Яка економіка «переможе» - ринкова чи змішана?
6. Які інструменти та методи ДРЕ є найбільш досконалими?
7. Що є головною спонукальною силою розвитку у ринковій системі?
8. Назвіть найефективніші на Вашу думку, заходи антимонопольного регулювання.
9. Охарактеризуйте основні способи державного регулювання економіки.

10. Назвіть найсуттєвіші відмінності між адміністративними та економічними методами державного регулювання.
11. У чому полягають особливості правових і адміністративних методів регулювання економіки?

---

### **Питання для самоперевірки знань**

---

1. Хто основоположник теорії державного регулювання економіки?
2. Охарактеризуйте ринкову, командну та змішану форми організації економіки.
3. Назвіть основні завдання держави з розвинутою ринковою економікою.
4. Хто є суб'єктами державного регулювання економіки?
5. У чому полягає сутність економічної, політичної, соціальної і міжнародної функцій держави?
6. Що таке «ДРЕ»?
7. Чим обумовлені масштаби ДРЕ?
8. Визначте особливості реформ у країнах Східної Європи.
9. Як відбувалось формування системи державного регулювання у Франції?
10. Визначте особливості соціальної політики Швеції.
11. В чому полягає механізм регулювання ринкової економіки у східноєвропейських країнах?
12. Якими методами здійснюється вплив держави на розвиток науково-технічних досліджень в США?
13. Якими є основні напрями залучення іноземних інвестиції у нових індустріальних країнах?
14. Які особливості системи державного регулювання в Японії?
15. Охарактеризуйте механізм регулювання ринку в США.
16. Якими є особливості регулювання економіки у країнах Східної Європи?
17. Що належить до інструментів прямого державного регулювання?
18. Що належить до інструментів опосередкованого державного регулювання?
19. Що є предметом правового регулювання?
20. Що є формами правового регулювання?
21. У чому полягає сутність економічних методів ДРЕ?

## МОДУЛЬ 2

# ІНСТРУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

### Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Сутність стратегії соціально-економічної політики.
2. Сутність соціально-економічного прогнозування.
3. Система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку.
4. Методи прогнозування.
5. Місце макроекономічного планування в системі державного регулювання економіки та види макроекономічних планів.
6. Індикативне планування.
7. Основи методології індикативного планування.
8. Методи планування.
9. Суть державного програмування: головні завдання та мета.
10. Цільові комплексні програми: зміст та структура, показники.
11. Державні програми економічного і соціального розвитку України.



Література для самостійного вивчення теми: 1, 24, 73, 75, 80, 81, 91, 98, 111, 116, 118

#### **Тема 2.1. Прогнозування соціально-економічного розвитку.**

Відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» державне прогнозування економічного і соціального розвитку – це науково обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки або окремих адміністративно-територіальних одиниць, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. Прогноз економічного і соціального розвитку є засобом обґрунтування вибору тієї чи іншої стратегії та прийняття конкретних рішень органами законодавчої та виконавчої влади, органами місцевого самоврядування щодо регулювання соціально-економічних процесів.

Учасники державного прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України – органи державної влади, які розробляють, затверджують і здійснюють прогнозні та



програмні документи економічного і соціального розвитку, а саме: Кабінет Міністрів України, уповноважений центральний орган виконавчої влади з питань економічної політики, інші центральні органи виконавчої влади, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Основними принципами, на яких базується державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України, є:

- принцип цілісності, який забезпечується розробленням взаємоузгоджених прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, окремих галузей економіки та окремих адміністративно-територіальних одиниць на коротко- та середньостроковий періоди;

- принцип об'єктивності, який полягає в тому, що прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку України розробляються на основі даних органів державної статистики, уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань економічної політики, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, а також звітних даних із офіційних видань Національного банку України;

- принцип науковості, який забезпечується розробленням прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку на науковій основі, постійним удосконаленням методології та використанням світового досвіду в галузі прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку;

- принцип гласності, який полягає в тому, що прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку є поступними для громадськості. Інформування про цілі, пріоритети та показники цих документів забезпечує суб'єктів підприємницької діяльності необхідними орієнтирами для планування власної виробничої діяльності;

- принцип самостійності, який полягає в тому, що місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень відповідають за розроблення, затвердження та виконання прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць. Прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку забезпечує координацію діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;

- принцип рівності, який полягає в дотриманні прав та врахуванні інтересів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання всіх форм власності;

- принцип дотримання загальнодержавних інтересів, який полягає в тому, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування повинні здійснювати розроблення прогностичних і програмних документів економічного і соціального розвитку виходячи з необхідності забезпечення реалізації загальнодержавної соціально-економічної політики та економічної безпеки держави.

Під прогнозом розуміється науково-обґрунтоване судження про можливі стани об'єкта в майбутньому, про альтернативні шляхи і терміни його здійснення. Соціально-економічне прогнозування – це процес розробки економічних і соціальних прогнозів, заснований на наукових методах пізнання економічних і соціальних явищах і використання всієї сукупності методів, способів і засобів економічної прогностики.

Прогнозування має дві сторони або площині конкретизації: передбачувальну (описову) та приписову. Передбачення означає опис можливих чи бажаних перспектив, станів, рішень проблем майбутнього. Припис означає рішення цих проблем, шляхом використання інформації про майбутнє в цілеспрямованій діяльності.

Таким чином, у прогнозуванні розрізняють два аспекти: теоретико-пізнавальний і управлінський.

Економічне прогнозування має своїм об'єктом процес конкретного розширеного відтворення у всьому його різноманітті. Предметом економічного прогнозування є пізнання можливих станів функціонуючих економічних об'єктів у майбутньому, дослідження закономірностей і способів розробки економічних прогнозів.

В основі економічного прогнозування лежить припущення про те, що майбутнє стан економіки значною мірою зумовлюється її минулим і сьогоденням станами. Майбутнє несе в собі і елементи невизначеності. Це пояснюється такими моментами:

- наявністю не одного, а безлічі варіантів можливого розвитку;
- дія економічних законів у майбутньому залежить не тільки від минулого і сьогодення, а й від управлінських рішень, які ще тільки повинні бути прийняті і реалізовані;
- неповнота ступеня пізнання економічних законів, дефіцит і недостатня надійність інформації.

Єдність визначеності (детермінованості) і невизначеності майбутнього – вирішальна передумова економічного прогнозування. Якби майбутнє було повністю визначеним, то тоді б не було потреби в прогнозуванні. При невизначеності майбутнього сама можливість економічного прогнозування виключається.

Типологія прогнозів будується залежно від різних критеріїв і ознак. У їх числі можна виділити наступні:

- 1) масштаб прогнозування;

- 2 ) час попередження або часовий горизонт прогнозу;
- 3 ) характер об'єкта;
- 4 ) функціональна ознака;
- 5 ) ступінь детермінованості ( визначеності ) об'єктів прогнозування ;
- 6 ) характер розвитку об'єктів прогнозування в часі;
- 7 ) ступінь інформаційної забезпеченості об'єктів прогнозування .

За масштабом прогнозування виділяють:

- макроекономічний прогноз;
- структурний (міжгалузевий і міжрегіональний) прогноз;
- прогнози розвитку народногосподарських комплексів (енергетичного, інвестиційного, агропромислового та ін.);
- прогнози галузеві і регіональні;
- прогнози розвитку окремих підприємств, а також окремих виробництв і продуктів.

За часом випередження або тимчасового горизонту всі прогнози поділяються на:

- оперативні (до 1 місяця);
- короткострокові (від 1 місяця до 1 року) ;
- середньострокові (від 1 року до 5 років);
- довгострокові (від 5 років до 15-20 років);
- далекостроковий (понад 20 років).

Тимчасовий горизонт прогнозу можна визначити як відрізок часу, в рамках якого зміни обсягу прогнозованого об'єкта представляються у порівнянні з його початковою величиною, і як період, протягом якого на об'єкт прогнозування впливають рішення, застосовувані сьогодні, тобто в момент розробки прогнозу.

Стосовно до комплексним національним економічним прогнозам прийнята наступна класифікація: короткострокові прогнози до 2-3 років, середньострокові до 5-7 років, довгострокові до 15-20 років. Кожен із зазначених видів прогнозів спирається на ті стійкі цикли і процеси в розвитку економіки, тривалість яких укладається у відповідний часовий горизонт.

Розробляються прогнози спираються на певні заділи:

- короткострокові – на наявні види продукції та фінансові ресурси;
- середньострокові – на накопичений інвестиційний потенціал;
- довгострокові – на ті чи інші напрямки НТП і нові технології.

За характером досліджуваних об'єктів розрізняють такі прогнози:

- розвитку виробничих відносин;
- розвитку НТП та його наслідків;
- динаміки народного господарства;
- відтворення основних фондів і капітальних вкладень;
- економічного використання природних ресурсів;

- відтворення населення і трудових ресурсів;
- рівня життя населення;
- зовнішніх економічних зв'язків і ін.

За функціональною ознакою прогнози поділяються на два типи:

- пошуковий прогноз, який ґрунтується на умовному продовженні в майбутнє тенденції розвитку досліджуваного об'єкта в минулому і сьогоденні, і відверненні від умов, здатних змінити ці тенденції;
- нормативний прогноз, який являє собою визначення шляхів і термінів досягнення можливих станів об'єкта прогнозування, прийнятих в якості мети.

За ступенем детермінованості можна виділити наступні об'єкти прогнозування:

- детерміновані (визначені або передбачувані), опис яких може бути представлено у детермінованою формі без істотних для завдання прогнозування втрат інформації;
- стохастичні (імовірнісні), при аналізі та прогнозуванні яких облік випадкових складових необхідний для задоволення вимог точності та достовірності прогнозу;
- змішані, опис яких можливо частково в детермінованому, частково в стохастичному вигляді.

За характером розвитку в часі об'єкти прогнозування можна підрозділити на:

- дискретні (переривані) об'єкти, регулярна складова (тренд) яких змінюється стрибками у фіксовані моменти часу;
- аперіодичні об'єкти, що мають опис регулярної складової у вигляді безперервної функції часу;
- циклічні об'єкти, що мають регулярну складову у вигляді періодичної функції часу.

За ступенем інформаційної забезпеченості об'єкти прогнозування можна підрозділити на:

- об'єкти з повним забезпеченням кількісної інформацією, для яких є в наявності ретроспективна кількісна інформація в обсязі достатньому для реалізації методу екстраполяції, або статистичного методу;
- об'єкти з неповним забезпеченням кількісної інформацією;
- об'єкти з наявністю якісної ретроспективної інформацією;
- об'єкти з повною відсутністю ретроспективної інформації (як правило, це проектується та будуються).

Відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» система прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку складається з:

- прогнозів економічного і соціального розвитку України на

середньо- та короткостроковий періоди;

- Державної програми економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період;

- прогнозів економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на середньостроковий період;

- програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів та міст на короткостроковий період;

- прогнозів розвитку окремих галузей економіки на середньостроковий період;

- програм розвитку окремих галузей економіки.

У разі необхідності прогнозні і програмні документи економічного і соціального розвитку можуть розроблятися на більш тривалий період.

Прогнозні та програмні документи економічного і соціального розвитку розробляються на основі комплексного аналізу демографічної ситуації, стану використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, конкурентоспроможності вітчизняної економіки, оцінки досягнутого рівня розвитку економіки і соціальної сфери та з урахуванням впливу зовнішніх політичних, економічних та інших факторів і очікуваних тенденцій зміни впливу цих факторів у перспективі.

Показники прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку є орієнтиром для розроблення суб'єктами підприємницької діяльності власних прогнозів, планів, бізнес-планів та інших документів.

Прогнози економічного і соціального розвитку України на середньо- та короткостроковий періоди та Державна програма економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період розробляються в строки та в порядку, встановлені Кабінетом Міністрів України.

Прогноз економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період розробляється на п'ять років. У прогнозі економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період повинні бути відображені:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за попередній період та характеристика головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери;

- очікувані зміни зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації та їх вплив на економіку країни;

- оцінка впливу можливих заходів державної політики у прогнозному періоді на розвиток економіки і соціальної сфери;

- цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у середньостроковому періоді та пропозиції щодо напрямів державної політики у цей період;

- прогноз кон'юнктури на внутрішніх та зовнішніх ринках стратегічно важливих видів товарів та послуг;

- основні макроекономічні та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;

- висновки щодо тенденцій розвитку економіки країни протягом середньострокового періоду.

Прогноз економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період використовується під час розроблення проекту Програми діяльності Кабінету Міністрів України і публікується в газеті "Урядовий кур'єр".

Прогноз економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період розробляється щорічно на наступний рік. У прогнозі економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період повинні бути відображені:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки та характеристика головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери;

- очікувані зміни зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації та їх вплив на економіку країни;

- оцінка впливу можливих заходів державної політики у прогнозованому періоді на розвиток економіки і соціальної сфери;

- основні макроекономічні та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;

- висновки щодо розвитку економіки країни у наступному році.

Показники прогнозу економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період використовуються для розроблення Державної програми економічного і соціального розвитку України та для оцінки надходжень і формування показників Державного бюджету України.

## **Тема 2.2. Макроекономічне планування.**

Розв'язання життєво важливих проблем розвитку суспільства, регіонів, галузей економіки, інституціональних одиниць та обґрунтування способів реалізації визначених стратегічних і тактичних цілей здійснюється за допомогою макроекономічних планів. Макроекономічне

планування як складова механізму ДРЕ широко використовується в економічно розвинутих країнах з метою соціально-економічної стабілізації, формування макропропорцій та забезпечення динамічності розвитку економіки.

У загальному розумінні *план* – це сукупність обґрунтувань цілей і рішень, необхідних для досягнення їх. Процес розроблення плану називається *плануванням*. Особливість макроекономічного планування полягає в тому, що об'єктом його є національна економіка, а суб'єктом – держава. Крім того, слід ураховувати часові обмеження планів, що обумовлено календарним характером планування.

Отже, *макроекономічне планування* – це особливий вид діяльності держави щодо визначення стратегічних, тактичних та оперативних цілей планового періоду, а також способів досягнення таких цілей.

З погляду обов'язковості виконання суб'єктами господарювання планових завдань розрізняють директивні та індикативні плани. *Директивний план* має силу юридичного закону, адресний та обов'язковий для виконання характер. За директивного планування посадові особи несуть відповідальність за невиконання планових завдань. Директивне планування притаманне командній економіці. Воно використовувалося у СРСР і соціалістичних країнах з метою прямого впливу держави на всі ланки оргструктури економіки. *Індикативний план* – це рекомендаційна система планових заходів, спрямованих на досягнення цілей соціально-економічної політики держави, що передбачає створення таких умов функціонування суб'єктів економіки, які б спонукали їх до виконання поставлених завдань.

Індикативні плани мають низку особливостей, які суттєво відрізняють їх від планів директивних. По-перше, індикативний план є комплексом рекомендацій; по-друге, рекомендації не мають обов'язкового характеру; по-третє, показники плану призначено для інформування суб'єктів господарювання про цілі, пріоритети та наміри держави; по-четверте, мобільний характер плану передбачає можливість коригування його параметрів відповідно до змін на ринку; по-п'яте, реалізація цілей індикативного плану здійснюється через систему правових та економічних регуляторів. Із цього видно, що індикативне планування властиве економіці змішаного типу, тобто воно зумовлює сутність трансформації в сфері макроекономічного планування в Україні – перехід від директивного планування до індикативного.

В Україні індикативне планування було запроваджене у 1993 р.

*Метою* індикативного планування є реалізація цілей державного впливу на економічний та соціальний розвиток.

*Головне призначення* індикативного планування в Україні – розробка, обґрунтування і вжиття заходів щодо державного регулювання

соціально-економічного розвитку країни.

Індикативне планування в умовах ринку веде держава з метою розвитку народного господарства і вдосконалення його структури. Для цього обґрунтовують поведінку самостійних суб'єктів ринкових відносин; створюють передумови для державного контролю над тими сферами економіки, де наявні гострі і невідкладні проблеми і, нарешті, обґрунтовують та реалізують шляхи і засоби регулювання економічних процесів.

Отже, *індикативний народногосподарський план* – це організаційно-економічний інструмент втілення економічної політики держави у практику дії суб'єктів господарювання, який ґрунтується на системі економічних, науково-технічних і соціальних прогнозів, має орієнтувальний, рекомендаційний характер і є основою для вироблення регуляторів ринку.

Уряд реалізує головні положення цього плану через систему державного підприємництва, державного замовлення, цільові комплексні програми, бюджетне фінансування (бюджетне планування) та грошово-кредитний механізм.

Певна частина плану повинна бути директивною. Це стосується заходів, які фінансують з бюджету. Отже, індикативне планування передбачає і планування бюджетне.

*Головні функції індикативного плану такі:*

- ретроспективний аналіз, прогнозування й обґрунтування цілей, темпів та умов збалансованого економічного і соціального розвитку країни;

- розробка системи державних рішень прямої дії (адміністративних регуляторів);

- визначення економічних важелів і стимулів (економічних регуляторів);

- формування цільових комплексних програм, які передбачають раціональне поєднання інтересів країни з інтересами внутрішніх та зовнішніх суб'єктів ринкових відносин шляхом координації їхньої планово-економічної діяльності й економічного впливу;

- планування економічного та соціального розвитку підвідомчого господарства;

- координація і взаємоув'язка розробленого індикативного плану з бюджетом держави;

- застосування як інструменту поточного аналізу та координації виконання окремих елементів, завдань, програм у складі індикативного плану і досягнення основних цілей, затверджених Верховною Радою України;

- вироблення і реалізація пріоритетних напрямів у розвитку еконо-



міки.

З 1995р. індикативне планування в Україні полягає у розробці Державної програми економічного і соціального розвитку України (ДПЕСР).

Під методологією індикативного планування розуміють систему вимог до його побудови. Методологія індикативного планування визначає основні принципи, методи розробки планів і логіку їх побудови для різних часових періодів, ланок та рівнів національної економіки.

Принципи індикативного планування виражають головні вимоги до побудови індикативних планів. До них належать:

- поєднання інтересів усіх суб'єктів ринкових відносин – держави, регіонів, підприємств і окремих підприємців;
- порівняння витрат і доходів;
- комплексність, яка передбачає системний підхід у вирішенні економічних, соціальних, культурних, екологічних, зовнішньоекономічних та інших проблем;
- індикативність як спосіб визначення цілей і пріоритетів соціально-економічного розвитку;
- розробку способів їх досягнення на базі глибокого аналізу об'єктивного стану і динаміки розвитку суспільства;
- поєднання планового і ринкового регулювання розвитку економіки;
- безперервність, яка передбачає безперервний процес прогнозування і планування;
- орієнтацію на вирішення соціальних завдань розвитку суспільства.

Головними способами реалізації індикативних планів треба вважати такі: застосування економічних регуляторів (податки, кредити, тарифи, інвестиції, ціни, цінні папери, відсотки, резерви, норми і нормативи, амортизаційні відрахування, бюджет, субсидії, програми); застосування адміністративних регуляторів (державні замовлення, штрафи, санкції, ліцензії, дозволи, квоти, антимонопольні закони тощо).

Показники, які є в індикативному плані, виражають головні напрями економічного і соціального розвитку, вони не адресні і є орієнтирами, досягнення яких повинні домагатися державні органи шляхом застосування різних стимулівних заходів і економічних важелів. Індикативний план передбачає три типи показників: прогнозні, директивні та розрахункові. *Прогнозні* показники визначають можливі орієнтири розвитку економіки, окремих сфер і елементів ринку. *Директивні* показники виробничої діяльності підприємств затверджені у Державному плані й обов'язкові до виконання без огляду на економічну доцільність. Ці показники характерні переважно для адміністративно-командної економіки.

Структура індикативного плану може виглядати так:

Розділ I. Соціально-економічна й екологічна ситуація.

Розділ II. Головні напрями, цілі та пріоритети, структура і пропорції соціально-економічного розвитку.

Розділ III. Соціальний розвиток і рівень життя.

Розділ IV. Економічний розвиток країни.

Розділ V. Охорона навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів.

Розділ VI. Економічні регулятори, які застосовують протягом поточного і перспективного періодів:

Розділ VII. Прогноз розвитку ринкових відносин і кон'юнктури ринку.

Розділ VIII. Бюджетне планування.

Розділ IX. Соціально-економічний розвиток регіонів.

До основних методів розробки індикативних планів належать нормативний та балансовий, а також: програмно-цільовий, економіко-математичний, техніко-економічного аналізу, індексного аналізу, системного аналізу.

Зміст *балансового методу планування* полягає у застосуванні системи розрахунків, які пов'язують потреби суспільства з ресурсами за допомогою системи економічних балансів. Через показники балансів визначають кількісні співвідношення між виробництвом і споживанням матеріальних благ, національного доходу тощо.

Усі баланси класифікують за різними ознаками. *За видом виробничих ресурсів* їх поділяють на *баланси матеріальних, трудових, природних, фінансових ресурсів і виробничих потужностей*.

*Нормативний метод*. Використання цього методу в індикативному плануванні дає змогу за допомогою норм і нормативів визначати потребу у виробництві продукції чи послуг. Потребу (планове завдання) обґрунтовують ресурсами, через норми і нормативи визначають показники індикативного плану. Окрім цього, норми і нормативи у плануванні виконують своєрідну контрольну функцію, наприклад, контролюють ступінь досягнення орієнтованих рівнів ефективності виробництва, стан навколишнього середовища тощо.

Отже, за роллю у плануванні норми і нормативи поділяють на *цільові, економічні (утворення фондів), використовувані у техніко-економічних розрахунках*. У сучасних умовах економічні нормативи частково втратили своє значення, їх зрідка використовують у практиці розробки та реалізації індикативних планів. Цільові ж і використовувані у техніко-економічних розрахунках є важливими й сьогодні. До їхнього складу належать: норми ефективності суспільного виробництва; норми і нормативи затрат праці; норми й нормативи витрат і запасів сировини,

матеріалів, палива та енергії; норми і нормативи використання виробничих та освоєння проектних потужностей; норми і нормативи потреби в устаткуванні та його використанні; норми і нормативи капітальних вкладень і капітального будівництва; фінансові норми та нормативи.

*Метод системного аналізу* застосовують для вивчення розвитку економічної ситуації у народному господарстві в минулому, теперішньому і майбутньому з урахуванням різних його варіантів.

Системний економічний аналіз передбачає: економічний аналіз організаційної структури об'єкта, який планують, ефективності функціонування структурних підрозділів; вивчення варіантів планованих рішень для вибору найоптимальніших; оперативне виявлення і вивчення відхилень від запланованих завдань у розвитку економіки; аналіз ефективності використання ресурсів у процесі реалізації індикативного плану.

*Економіко-математичні методи* у плануванні побудовані на засадах реалізації принципу оптимізації, тобто вибору плану з найбільшим економічним ефектом. Поштовхом до їхнього розвитку став вибір варіанта оптимального планування. Ці методи посилюють кількісний аналіз економічних явищ і поліпшують обґрунтованість планів.

Економіко-математичні методи неоднорідні за складом елементарних розрахунків, способами реалізації, застосовуваними прийомами тощо. За спільністю перелічених ознак ці методи класифікують у такий спосіб: оптимальне, лінійне програмування, математична статистика, теорія ігор, теорія масового обслуговування, управління запасами, експертні оцінки.

Використання економіко-математичних методів у плануванні пов'язане з моделюванням економічних процесів. У моделях реальних економічних систем коефіцієнти цільової функції або обмеження можуть бути не сталими, а змінюватися під впливом різних факторів. Для реалізації такого типу задач ефективними є *методи параметричного програмування*.

У плануванні найбільшого практичного застосування набули розрахунки зі складання реальних планів: оптимальні перевезення (транспортна задача), експлуатації рухомого складу транспорту, оптимального розміщення окремих галузей промисловості і підприємств галузі, оптимального планування і розподілу централізованих капітальних вкладень, розрахунки статичної та динамічної моделей міжгалузевого балансу.

*Методи математичної статистики* використовують для пошуку і розкриття закономірностей, властивих великим сукупностям однорідних об'єктів. У цьому випадку вивчають не кожний елемент сукупності, а певну вибірку. Математичну статистику застосовують у практиці

планування у вигляді кореляційного, регресійного, дисперсійного, факторного аналізів, а також для розрахунку параметрів нормативів, формування планів, для розв'язання задач масового обслуговування.

### **Тема 2.3. Програмування національної економіки.**

Національні пріоритети, обрані на основі довгострокового макропрогнозу і системно представлені в стратегічному плані, знаходять реалізацію в національних програмах і проектах, які є конкретним втіленням стратегічно-інноваційної функції держави в ринковій економіці.

Державне регулювання соціально-політичної динаміки знаходить своє вираження в національному програмуванні в чотирьох основних видах:

- національна антикризова програма, що дозволяє мобілізувати ресурси країни для проходження кризової фази в більш короткі терміни і з меншими втратами;
- національні програми, що концентрують ресурси держави і суспільства на одному або декількох вузлових напрямках інноваційного прориву;
- національні проекти, що мають більш обмежену сферу дії, ніж національні програми, і виступають самостійно або як елементи програм;
- цільові програми, що забезпечують вирішення конкретних проблем у тій чи іншій сфері.

Розробка та реалізація державою великих національних програм і проектів має тривалу історію. По суті справи вони відомі близько п'яти тисячоліть, з виникнення першого покоління цивілізацій і держав, однією з найважливіших функцій якого була концентрація ресурсів для будівництва укріплених міст, палаців, храмів, пірамід, іригаційних систем в долинах великих річок. У ХХ ст. ця форма участі держави в соціально-економічному розвитку набула більш системного характеру. Прикладом тут стала Росія. На початку століття була реалізована програма переселення до Сибіру мільйонів селянських сімей. У 1912 р. підготовлена програма створення єдиної мережі річкових транспортних шляхів в Європейській Росії, розроблено пропозиції з електрифікації Росії. На основі цих пропозицій в грудні 1920 р. 8-им Всеросійським з'їздом Рад був прийнятий План ГОЕРЛО, розрахований на 10-15 років, що передбачав перевід економіки на новітню для того часу технологічну базу. Після Великої Вітчизняної війни переконливим прикладом ефективності національного програмування стала програма створення ядерно-ракетного щита СРСР, у який увійшли ряд реалізованих національних проектів з створення атомної і водневої зброї, засобів їх доставки (балістичних і середньої дальності ракет), атомної енергетики та атомного машинобудування, освоєнні космічного простору.

Національне програмування набуло широкого поширення в СРСР у 70-80-ті роки у формі загальнодержавних програм (продовольча програма, програма меліорації земель, програма розвитку транспорту, комплексна програма науково-технічного, економічного та регіонального розвитку).

В Україні програми економічного і соціального розвитку – державні цільові програми економічного, соціального розвитку, програми економічного, соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст.

Відповідно до Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» Програма економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, області, району, міста Києва, Севастополя на короткостроковий період розробляється щороку взаємоузгоджено з щорічним посланням Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України.

У програмі економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, області, району, міста на наступний рік повинні бути відображені:

- аналіз соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці за попередній і поточний роки та характеристика головних проблем розвитку її економіки та соціальної сфери;
- стан використання природного, виробничого, науково-технічного та трудового потенціалу, екологічна ситуація у відповідній адміністративно-територіальній одиниці;
- можливі шляхи розв'язання головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці в наступному році;
- система заходів місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації соціально-економічної політики з визначенням термінів виконання та виконавців;
- основні показники соціально-економічного розвитку відповідної адміністративно-територіальної одиниці;
- дані про отримання та використання доходів від розпорядження об'єктами права комунальної власності, ефективності використання об'єктів права комунальної власності, показники розвитку підприємств та організацій, що є об'єктами права комунальної власності.

Головними завданнями програмування є підтримка економічної рівноваги, вплив на якісне перетворення економіки, стимулювання її розвитку.

Державна програма економічного і соціального розвитку України на короткостроковий період розробляється щороку взаємоузгоджено з проектом Державного бюджету України на відповідний рік.

У Державній програмі економічного і соціального розвитку України на наступний рік конкретизуються заходи, передбачені в Програмі діяльності Кабінету Міністрів України, та завдання, визначені у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України.

У Державній програмі економічного і соціального розвитку України на наступний рік повинні бути відображені:

- аналіз соціально-економічного розвитку країни за минулий та поточний роки та характеристика головних проблем розвитку економіки і соціальної сфери;
- вплив очікуваних змін зовнішньополітичної та зовнішньоекономічної ситуації на економіку країни;
- цілі та пріоритети економічного і соціального розвитку у наступному році;
- система заходів щодо реалізації державної політики з визначенням термінів виконання та виконавців;
- основні макроекономічні показники, обсяги капітальних вкладень, показники державного замовлення та інші необхідні показники і баланси економічного і соціального розвитку, в тому числі у розрізі галузей економіки, Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;
- перелік державних цільових програм, що фінансуватимуться в наступному році за рахунок коштів Державного бюджету України;
- показники розвитку державного сектора економіки, зокрема отримання та використання доходів від розпорядження державним майном, ефективності використання об'єктів права державної власності, розвитку казенних підприємств.

Програми розвитку галузей економіки розробляються з метою реалізації державної політики щодо регулювання розвитку цих галузей економіки, концентрації фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, виробничого і науково-технічного потенціалу країни, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій і громадян для розв'язання найважливіших проблем галузі.

Термін дії програми розвитку галузі економіки залежить від специфіки галузі та поставлених завдань.

Складовими частинами програми розвитку галузі економіки повинні бути:

- характеристика стану розвитку відповідної галузі економіки, використання виробничого потенціалу, головних проблем розвитку відповідної галузі та шляхів їх розв'язання, стратегічні цілі, техніко-економічне обґрунтування та оцінка необхідних ресурсів для виконання програми;
- комплекс заходів і завдань (цільових проектів);
- фінансове та ресурсне забезпечення програми;
- розрахунок очікуваної ефективності та термін виконання програми;
- механізм управління та контролю за ходом виконання програми.

Програми розвитку галузей економіки затверджуються в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

Порядок розроблення, затвердження і виконання загальнодержавних програм економічного, соціального розвитку, інших державних цільових програм визначається Законом України «Про державні цільові програми».

Відповідно до Закону України «Про державні цільові програми» *Державна цільова програма* – це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, які спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням.

Державні цільові програми поділяються на:

- загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля (далі – загальнодержавні програми) – це програми, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади;
- інші програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки.

*Метою розроблення державних цільових програм* є сприяння реалізації державної політики на пріоритетних напрямках розвитку держави, окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць; забезпечення концентрації фінансових, матеріально-технічних, інших ресурсів, виробничого та науково-технічного потенціалу, а також координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для розв'язання найважливіших проблем.

За своєю спрямованістю державні цільові програми (відповідно до

чинного законодавства) поділяються на:

- економічні, що спрямовані на розв'язання комплексних галузевих і міжгалузевих проблем виробництва, підвищення його ефективності та якісних характеристик, забезпечення ресурсозбереження, створення нових виробництв, розвиток виробничої кооперації;
- наукові, метою яких є забезпечення виконання фундаментальних досліджень у галузі природничих, суспільних і технічних наук;
- науково-технічні, що розробляються для розв'язання найважливіших науково-технічних проблем, створення принципово нових технологій, засобів виробництва, матеріалів, іншої наукоємної та конкурентоспроможної продукції;
- соціальні, що передбачають розв'язання проблем підвищення рівня та якості життя, проблем безробіття, посилення соціального захисту населення, поліпшення умов праці, розвиток охорони здоров'я та освіти;
- національно-культурні, спрямовані на розв'язання проблем національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини;
- екологічні, метою яких є здійснення загальнодержавних природоохоронних заходів, запобігання катастрофам екологічного характеру та ліквідація їх наслідків;
- оборонні, що розробляються з метою посилення обороноздатності держави;
- правоохоронні, спрямовані на забезпечення правоохоронної діяльності, боротьби із злочинністю та державної безпеки.

Державні цільові програми можуть бути спрямовані на розв'язання інших проблем, у тому числі регіонального розвитку, що мають державне значення.

Основними стадіями розроблення та виконання державної цільової програми є:

- ініціювання розроблення державної цільової програми, розроблення та громадське обговорення концепції програми;
- схвалення концепції програми та прийняття рішення щодо розроблення проекту програми, визначення державного замовника та строків її розроблення;
- розроблення проекту програми – визначення заходів і завдань, що пропонуються для включення до неї, а також обсягів і джерел фінансування;
- державна експертиза проекту програми;
- погодження та затвердження програми;
- проведення конкурсного відбору виконавців заходів і завдань програми;
- організація виконання заходів і завдань програми, здійснення



контролю за їх виконанням;

- підготовка та оцінка щорічних звітів про результати виконання програми, а в разі потреби - проміжних звітів;
- підготовка та опублікування в офіційних друкованих виданнях заключного звіту про результати виконання програми.

Порядок розроблення та виконання державних цільових програм затверджується Кабінетом Міністрів України.

### **Питання для дискусії**

1. Охарактеризуйте стан реалізації стратегії економічної та соціальної політики України.
2. У чому полягає сутність соціально орієнтованої ринкової економіки як стратегічної мети соціально-економічного розвитку в Україні?
3. У чому полягають особливості між прогнозуванням та плануванням в забезпеченні державного регулювання економіки?
4. Які вимоги висуваються до розроблення плану?
5. Якими організаційно-економічними засобами забезпечується реалізація індикативних макроекономічних планів?
6. Чим відрізняються Прогноз економічного і соціального розвитку України та Державна програма економічного і соціального розвитку України?
7. Чим обумовлене застосування програмно-цільового методу планування?
8. Охарактеризуйте Державні програми економічного і соціального розвитку (ДПЕСР) України як форми макроекономічного планування в Україні.

### **Питання для самоперевірки знань**

1. Як класифікуються цілі?
2. Що таке прогнозування?
3. Що таке «соціально-економічне прогнозування (СЕП)»?
4. Що таке «гіпотеза» як форма наукового передбачення?
5. Які основні функції СЕП?
6. Яким чином класифікуються соціально-економічні прогнози?
7. Яким чином класифікуються методи прогнозування?
8. У чому полягає сутність експертних методів прогнозування?
9. У чому полягає сутність моделювання як методу прогнозування?
10. Що таке «макроекономічне планування»?
11. У чому полягає сутність балансового методу планово-економічних розрахунків?
12. Яким чином класифікуються баланси?

# МОДУЛЬ 3

## МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ

### СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

#### (ЗАСОБИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ)

#### Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Державний бюджет – головний засіб державного регулювання економіки.
2. Податкове регулювання.
3. Напрями вдосконалення системи державного оподаткування.
4. Грошово-кредитне регулювання.
5. Необхідність і методи державного регулювання цін.
6. Антиінфляційна політика.
7. Державне регулювання ринку цінних паперів.
8. Основи зовнішньоекономічної політики.
9. Регулювання торговельної діяльності.
10. Мито і митні податки в системі державного регулювання.
11. Квоти й ліцензії в регулюванні зовнішньоекономічної діяльності.
12. Регулювання іноземного кредитування.
13. Суть і види інвестицій.
14. Державна інвестиційна політика.
15. Державне регулювання іноземних інвестицій.



Література для самостійного вивчення теми: 1, 2, 15, 18, 22, 23, 25, 26, 27, 31, 33, 34, 35, 43, 44, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 73, 75, 76, 80, 81, 85, 87, 89, 91, 105, 111, 114, 115, 117

#### **Тема 3.1. Фінансово-бюджетне регулювання економіки.**

Бюджет згідно Бюджетного кодексу України – це план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики, спільно з іншими центральними органами

виконавчої влади розробляє відповідно до визначених у щорічному посланні Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України пріоритетів бюджетної політики проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період та до 20 березня року, що передує плановому, подає його на розгляд до Кабінету Міністрів України.

Державним бюджетом, як контрольованим грошовим фондом держави, розпоряджається Уряд.

Бюджетне законодавство складається з:

- 1) Конституції України;
- 2) Бюджетного кодексу України;
- 3) закону про Державний бюджет України;
- 4) інших законів, що регулюють бюджетні відносини, передбачених статтею 1 Бюджетного кодексу України;
- 5) нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, прийнятих на підставі і на виконання Бюджетного кодексу України та інших законів України;
- 6) нормативно-правових актів органів виконавчої влади, прийнятих на підставі і на виконання цього Кодексу, інших законів України та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України;
- 7) рішень про місцевий бюджет;
- 8) рішень органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийнятих відповідно до Бюджетного кодексу України.

Згідно з чинним законодавством бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах).

Бюджетна система України ґрунтується на таких принципах:

- 1) принцип єдності бюджетної системи України – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;
- 2) принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період;
- 3) принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної

Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;

4) принцип повноти – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

6) принцип ефективності та результативності – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання послуг, гарантованих державою, Автономною Республікою Крим, місцевим самоврядуванням, при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) принцип субсидіарності – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання гарантованих послуг до їх безпосереднього споживача;

8) принцип цільового використання бюджетних коштів – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;

9) принцип справедливості і неупередженості – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) принцип публічності та прозорості – інформування громадськості з питань складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.

Стадіями бюджетного процесу визнаються:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд проекту та прийняття закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 3) виконання бюджету, включаючи внесення змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);
- 4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

2. На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються контроль за дотриманням бюджетного законодавства, аудит та оцінка ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства.

3. Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

На всіх стадіях бюджетного процесу його учасники в межах своїх повноважень здійснюють оцінку ефективності бюджетних програм, що передбачає заходи з моніторингу, аналізу та контролю за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів. Оцінка ефективності бюджетних програм здійснюється на підставі аналізу результативних показників бюджетних програм, а також іншої інформації, що міститься у бюджетних запитах, кошторисах, паспортах бюджетних програм, звітах про виконання кошторисів та звітах про виконання паспортів бюджетних програм. Організаційно-методологічні засади оцінки ефективності бюджетних програм визначаються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики.

Результати оцінки ефективності бюджетних програм, у тому числі висновки органів виконавчої влади, уповноважених на здійснення фінансового контролю за дотриманням бюджетного законодавства, є підставою для прийняття рішень про внесення в установленому порядку змін до бюджетних призначень поточного бюджетного періоду, відповідних пропозицій до проекту бюджету на плановий бюджетний період та до прогнозу бюджету на наступні за плановим два бюджетні періоди, включаючи зупинення реалізації відповідних бюджетних програм.

Відповідно до Бюджетного кодексу України доходи бюджету класифікуються за такими розділами: 1) податкові надходження; 2) неподаткові надходження; 3) доходи від операцій з капіталом; 4) трансферти; видатки та кредитування бюджету класифікуються за: 1) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету); 2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету); 3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування

бюджету (функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету).

До видатків, що здійснюються з Державного бюджету України, належать видатки на:

1) державне управління: законодавчу владу; виконавчу владу; Президента України;

2) судову владу;

3) міжнародну діяльність;

4) фундаментальні та прикладні дослідження і сприяння науково-технічному прогресу державного значення, міжнародні наукові та інформаційні зв'язки державного значення;

5) національну оборону (крім заходів та робіт з мобілізаційної підготовки місцевого значення);

6) правоохоронну діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій;

7) освіту: загальну середню освіту, професійно-технічну освіту (на оплату послуг з підготовки кваліфікованих робітників на умовах державного замовлення у професійно-технічних навчальних закладах державної власності), вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах державного замовлення у вищих навчальних закладах державної власності), післядипломну освіту (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах державного замовлення у навчальних закладах державної власності), позашкільні навчальні заклади та заходи з позашкільної роботи з дітьми згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України, інші заклади та заходи в галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України;

8) охорону здоров'я: первинну медико-санітарну, амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (багатопрофільні лікарні та поліклініки, що виконують специфічні загальнодержавні функції, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України); спеціалізовану, високоспеціалізовану амбулаторно-поліклінічну та стаціонарну допомогу (клініки науково-дослідних інститутів, спеціалізовані лікарні, центри, лепрозорії, госпіталі для інвалідів Великої Вітчизняної війни, спеціалізовані медико-санітарні частини, спеціалізовані поліклініки, спеціалізовані стоматологічні поліклініки згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України) та ін.;

9) соціальний захист та соціальне забезпечення: виплату пенсій військовослужбовцям; державні програми соціальної допомоги; державну підтримку громадських організацій інвалідів і ветеранів, які мають статус всеукраїнських; державні програми і заходи стосовно дітей, молоді, жінок,

сім'ї; державну підтримку молодіжних та дитячих громадських організацій; державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян; забезпечення функціонування всеукраїнських, державних, міжрегіональних центрів професійної реабілітації інвалідів і державних центрів соціальної реабілітації дітей-інвалідів у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України; компенсацію дефіциту коштів Пенсійного фонду України для фінансування виплати пенсій у солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування у зв'язку з перерахуванням страхових внесків до накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування;

10) культуру і мистецтво: державні культурно-освітні програми, державні театральні-видовищні програми, державну підтримку громадських організацій культури і мистецтва, що мають статус національних, державні програми розвитку кінематографії, державну архівну справу, державні програми підтримки телебачення, радіомовлення, преси, книговидавання, інформаційних агентств;

12) фізичну культуру і спорт: державні програми підготовки резерву і складу національних команд та забезпечення їх участі у змаганнях державного і міжнародного значення, державні програми з розвитку фізичної культури, спорту, фізкультурно-спортивної реабілітації інвалідів, державні програми фізкультурно-спортивної спрямованості;

13) державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки;

14) програми реставрації пам'яток архітектури, спорудження (створення) пам'ятників і монументів державного значення;

15) державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики;

16) державні інвестиційні програми (проекти);

17) державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, запобігання виникненню та ліквідації надзвичайних ситуацій та наслідків стихійного лиха;

18) створення та поповнення державних запасів і резервів;

19) обслуговування державного боргу;

20) проведення виборів у випадках, передбачених законом, та всеукраїнських референдумів;

21) інші програми, які мають виключно державне значення.

Розгляд та затвердження Державного бюджету України відбувається у Верховній Раді України за спеціальною процедурою.

Кабінет Міністрів України забезпечує виконання Державного бюджету України. Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує

формування державної бюджетної політики, здійснює загальну організацію та управління виконанням Державного бюджету України, координує діяльність учасників бюджетного процесу з питань виконання бюджету.

Звітність про виконання Державного бюджету України (кошторисів бюджетних установ) включає фінансову та бюджетну звітність. Фінансова звітність складається згідно з національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку. Бюджетна звітність відображає стан виконання бюджету, містить інформацію в розрізі бюджетної класифікації. Форми фінансової і бюджетної звітності та порядок їх заповнення встановлюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики.

Річний звіт про виконання закону про Державний бюджет України подається Кабінетом Міністрів України Верховній Раді України, Президенту України та Рахунковій палаті не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним.

Зведений бюджет України за 2010 рік представлено в табл. 1.

Таблиця 1

*Зведений бюджет України за 2010 рік*

Доходи	млн. грн.	Видатки	млн. грн.
1. Податкові надходження	234447,7	1. Загальнодержавні функції	44902,5
2. Неподаткові надходження	73837,0	2. Оборона	11347,1
3. Доходи від операцій с капіталом	3143,2	3. Громадський порядок	28825,6
4. Офіційні трансферти від урядів зарубіжних країн та міжнародних організацій	305,6	4. Економічна діяльність	43832,4
5. Цільові фонди	2772,7	5. Охорона навколишнього природного середовища	2872,4
		6. Житлово-комунальне господарство	5431,3
		7. Охорона здоров'я	44745,4
		8. Духовний та фізичний розвиток	11525,4
		9. Освіта	79826,0
		10. Соціальний захист та соціальне забезпечення	104534,9
		11. Кредитування за вирахуванням погашення	1348,4
Усього	314506,3	Усього	377842,8
Брак фінансових ресурсів (дефіцит)	64684,9	Надлишок фінансових ресурсів (профіцит)	-
Разом	377842,8	Разом	377842,8

Одним із головних напрямів бюджетної політики більшості країн світу є прагнення до бездефіцитного бюджету або підтримування дефіциту на мінімальному рівні.



Відповідно до Бюджетного кодексу України джерелами фінансування бюджету є:

1) кошти від державних (місцевих) внутрішніх та зовнішніх запозичень;

2) кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації) - щодо державного бюджету;

3) повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів;

4) вільний залишок бюджетних коштів з дотриманням умов, визначених Бюджетним кодексом України.

Джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України.

В Україні протягом останніх років зберігається значний дефіцит державного бюджету (табл. 2). Дефіцит державного бюджету в Україні зумовлений як недостатніми надходженнями, викликаними обмеженою базою оподаткування, так і надмірними (стосовно доходів) видатками на підтримку неефективних галузей (зокрема вугільної), ліквідацію наслідків на ЧАЕС, на соціальну сферу.

Таблиця 2

*Дефіцит (профіцит) та джерела фінансування Державного бюджету України*

(млн. грн.)

Показник	2000 рік	2006 рік	2009 рік	2010 рік
Перевищення видатків над доходами (дефіцит)	-697,3	3776,6	35517,2	64684,9
Джерела фінансування дефіциту				
- внутрішнє фінансування	-113,1	-1030,0	-9282,7	17007,2
- зовнішнє фінансування	-584,2	4806,6	44799,9	47258,3

Скорочення дефіциту за рахунок зменшення видатків на соціальну сферу є недоцільним, оскільки може спричинити її повну руйнацію, зниження життєвого рівня найбільш вразливих верств населення, а це матиме негативні політичні наслідки.

Відповідно до статті 55 Бюджетного кодексу України захищеними видатками бюджету визнаються видатки загального фонду бюджету, обсяг яких не може змінюватися при здійсненні скорочення затверджених бюджетних призначень. Захищеними видатками Державного бюджету України визначаються видатки загального фонду на: оплату праці працівників бюджетних установ; нарахування на заробітну плату; придбання медикаментів та перев'язувальних матеріалів; забезпечення продуктами харчування; оплату комунальних послуг та енергоносіїв;

обслуговування державного боргу; поточні трансферти населенню; поточні трансферти місцевим бюджетам; підготовку кадрів вищими навчальними закладами I-IV рівнів акредитації; забезпечення інвалідів технічними та іншими засобами реабілітації, виробами медичного призначення для індивідуального користування; фундаментальні дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки; роботи та заходи, що здійснюються на виконання загальнодержавної програми зняття з експлуатації Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему, та роботи з посилення бар'єрних функцій зони відчуження.

Тому важливими є пошуки шляхів збільшення доходів державного бюджету, зокрема, розширення бази оподаткування за рахунок розвитку підприємництва, повної сплати податків суб'єктами підприємницької діяльності, а також за рахунок продажу частини державного майна.

Дефіцит бюджету вимірюють у % до ВВП. В Україні за результатами 2010 року дефіцит бюджету становить 5,9% (табл. 3).

Таблиця 3

*Дефіцит Державного бюджету України*

(%)

Показник	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік
Відсотків до ВВП					
- доходи	31,6	30,5	31,4	29,9	28,7
- видатки	32,3	31,4	32,6	33,7	34,5
- дефіцит	0,7	1,1	1,5	4,1	5,9

Особлива роль у державному регулюванні належить податковій політиці. Податки є одним із найважливіших видів державних доходів, що їх одержує держава на підставі своїх владних повноважень.

Податкове законодавство України складається з Конституції України; Податкового Кодексу України; Митного кодексу України та інших законів з питань митної справи у частині регулювання правовідносин, що виникають у зв'язку з оподаткуванням митом операцій з переміщення товарів через митний кордон України; чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і якими регулюються питання оподаткування; нормативно-правових актів, прийнятих на підставі та на виконання цього Кодексу та законів з питань митної справи; рішень Верховної Ради Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування з питань місцевих податків та зборів, прийнятих за правилами, встановленими цим Кодексом.

Відповідно до Податкового кодексу України *податок* – це обов'язковий платіж, безумовний платіж до відповідного бюджету, що

справляється з платників податку відповідно Податкового кодексу України.

Сутність і внутрішній зміст податків проявляються в їх функціях, у тій «роботі», яку вони виконують. Розрізняють такі функції податків: фіскальну; регулюючу; соціальну; контрольну.

*Фіскальна функція* випливає з самої природи податків. Вона характерна для всіх держав в усі періоди їх існування та розвитку. За допомогою реалізації даної функції на практиці формуються державні фінансові ресурси і створюються матеріальні умови для функціонування держави. Основне завдання виконання фіскальної функції – забезпечення стійкої дохідної бази бюджетів усіх рівнів. Фіскальна функція, таким чином, є поняттям більш широким, ніж функція забезпечення участі населення у формуванні фонду фінансування загальнодержавних потреб.

*Регулююча функція* має особливе значення в сучасних умовах антикризового регулювання, активного впливу держави на економічні та соціальні процеси. Дана функція пов'язана в тимчасовому аспекті з розподілом податкових платежів між юридичними і фізичними особами, сферами і галузями економіки, державою в цілому та його територіальними утвореннями. Ця функція дозволяє регулювати доходи різних груп населення. Податкове регулювання реалізується через систему пільг і систему податкових платежів і зборів.

Мета застосування податкових пільг – скорочення розміру податкових зобов'язань платника. Залежно від того, на зміну якого елемента структури податку спрямовані пільги, вони можуть підрозділятися на вилучення, знижки, податковий кредит.

*Соціальна функція* податків тісно пов'язана з фіскальною і регулюючою функціями через умови стягнення прибуткового податку. Податки стягуються в більшому розмірі з забезпечених верств населення, при цьому значна їх частка повинна у вигляді соціальної допомоги надходити до незаможних верств населення.

Значення соціальної функції податків різко зростає в період економічних криз, коли більша частина населення потребує соціального захисту.

*Контрольна функція* створює передумови для дотримання вартісних пропорцій у процесі утворення і розподілу доходів різних суб'єктів економіки. Завдяки їй оцінюється ефективність кожного податкового каналу і «податкового пресу» в цілому, виявляється необхідність внесення змін у податкову систему і податкову політику.

Слід зазначити, що контрольну функцію податків було б невірно ототожнювати з податковим контролем, здійснюваним податковими та митними органами, органами державних позабюджетних фондів. Завдання перерахованих відомств – контроль за додержанням податкового

законодавства за допомогою податкових перевірок в різних формах.

На нашу думку, виконання податками даних функцій реалізується при здійсненні ними основних функцій (фіскальної, регулюючої, соціальної, контрольної). Вирішальне значення матиме розробка системи оподаткування юридичних і фізичних осіб, що встановлює співвідношення прямих і непрямих податків на прибуток, доходи і майно, податкові ставки та механізми їх побудови, порядок визначення об'єкта оподаткування та надання пільг платникам податків.

Під час встановлення податку обов'язково визначаються такі елементи: платники податку; об'єкт оподаткування; база оподаткування; ставка податку; порядок обчислення податку; податковий період; строк та порядок сплати податку; строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку.

В Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори.

До загальнодержавних належать такі податки та збори: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; збір за першу реєстрацію транспортного засобу; екологічний податок; рентна плата за транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами, транзитне транспортування трубопроводами природного газу та аміаку територією України; рентна плата за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні; плата за користування надрами; плата за землю; збір за користування радіочастотним ресурсом України; збір за спеціальне використання води; збір за спеціальне використання лісових ресурсів; фіксований сільськогосподарський податок; збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства; мито; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними становками; збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності.

До місцевих податків належать: податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки; єдиний податок. До місцевих зборів належать: збір за провадження деяких видів підприємницької діяльності; збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір.

Сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів до бюджетів і внесків до державних цільових фондів, а також сукупність державних податкових органів та їх компетенція становлять *податкову систему*. Отже, податкова система складається із системи оподаткування та системи податкових органів.

Податкове законодавство України ґрунтується на таких *принципах*: загальність оподаткування; рівність усіх платників перед законом та недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації; невідворотність настання визначеної законом; презумпція правомірності рішень платника податку в разі, якщо норми закону чи іншого нормативно-правового акта, припускають неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків; фіскальна достатність; соціальна справедливість; економічність оподаткування; нейтральність оподаткування; стабільність; рівномірність та зручність сплати; єдиний підхід до встановлення податків та зборів.

*Система податкових органів* складається із законодавче визначених органів державної податкової служби, до якої входять Головна державна податкова адміністрація України, державні податкові адміністрації в АР Крим, областях, містах Києві і Севастополі, державні податкові інспекції в районах, у містах, районах у містах, а також податкова міліція України.

Найгострішою проблемою для економіки України є реформування чинної податкової системи.

Податки є складною й надзвичайно впливовою на всі економічні явища та процеси фінансовою категорією. З одного боку, податки - фінансове підґрунтя існування держави, мірило її можливостей у світовому економічному просторі щодо розвитку науки, освіти, культури, гарантування економічної безпеки, зростання суспільного добробуту громадян. З іншого боку, податки — знаряддя перерозподілу доходів юридичних і фізичних осіб у державі, їх мобілізація й використання зачіпає інтереси не тільки кожного підприємця чи громадянина, а й цілих верств населення і соціальних груп.

На сьогодні роль податків як регулятора економіки зростає. Держава шляхом встановлення ставок податків та їх видів стимулює чи обмежує розвиток окремих галузей або сфер економіки. Так, звільняючи від оподаткування суми, що йдуть на технологічний розвиток виробництва, а саме на інновацію та модернізацію, держава сприяє науково-технологічному потенціалу. Таким чином, держава через регулювання податками може впливати на ефективність і стабільність економічного розвитку. Податкова політика держави має забезпечити виконання таких завдань, як встановлення оптимальних податків, які не стримуватимуть розвиток підприємництва, та забезпечення надходження до бюджету коштів, достатніх для задоволення державних потреб.

На цей час в Україні діє податкова система, яка за своїм складом та структурою подібна до податкових систем розвинутих європейських країн. Закони з питань оподаткування розроблено з урахуванням норм європейського податкового законодавства, а також аспектів податкової політики ГАТТ/СОТ та інших міжнародних економічних організацій.

Проте, на відміну від країн Європейського Співтовариства податкова система України не є інструментом підвищення конкурентоспроможності держави, не сприяє зростанню економічної активності суб'єктів господарювання. Існуюча система формування державних доходів відображає недосконалість перехідної економіки та має переважно фіскальний характер. Ринкове реформування економіки супроводжувалося неодноразовими спробами удосконалити податкову систему шляхом прийняття окремих законодавчих актів, що були недостатньо адекватними стану економіки, характерними рисами яких є неузгодженість окремих норм, наявність значних обсягів тіньових оборотів.

Існуюча податкова система України характеризується наступними негативними рисами:

- податкова система України характеризується передусім фіскальною спрямованістю, що є лейтмотивом більшості змін, які вносяться до податкового законодавства;

- нормативно-правові акти з питань оподаткування є складними та нестабільними, окремі законодавчі норми - недостатньо узгоджені, інколи суперечливі. Питання оподаткування і досі регулюються не тільки законами, а і декретами Кабінету Міністрів України, указами Президента України. Через наявність у законодавчих актах норм непрямой дії значна кількість питань у сфері оподаткування регулюється підзаконними актами. У зв'язку з тим, що чимало податкових норм мають неоднозначне тлумачення при їх застосуванні, це негативно позначається на діяльності суб'єктів господарювання, знижує привабливість національної економіки для іноземних інвесторів;

- витрати на адміністрування окремих податків є більшими порівняно з доходами бюджету, що формуються за рахунок їх справляння;

- механізм митно-тарифного регулювання не дає можливості оперативно реагувати на зміни кон'юнктури світового ринку та структури економіки в Україні.

Вищезазначені недоліки призвели до таких проблем системного характеру у податковій системі, як:

- податкова заборгованість платників перед бюджетом та державними цільовими фондами. Ця проблема породжена низкою причин, а саме, відсутністю ефективних механізмів, що забезпечують відповідальність суб'єктів господарювання за виконання своїх фінансових зобов'язань; практикою щодо списання та реструктуризації державою податкової заборгованості підприємств перед бюджетом; проведення масових бюджетних взаємозаліків, які роблять не вигідною своєчасну і в повному обсязі сплату податків, сприяють укоріненню у суспільній свідомості зневажливого ставлення до податкових зобов'язань;

- широкомасштабне ухилення від оподаткування. В Україні на масштаби ухилення від податків впливають не стільки розміри податкових ставок, скільки викривлення умов конкурентної боротьби внаслідок нерівномірного розподілу податкового тягаря; корупція; недосконалість законодавства, що регулює підприємницьку діяльність, у тому числі податкового; загальне недотримання норм законів платниками податків;

- бюджетна заборгованість з відшкодування податку на додану вартість. Основними причинами, що ускладнюють виконання державою зобов'язань перед платниками податку на додану вартість, є недоліки законодавчих норм, якими регулюється процедура відшкодування та пред'явлення необґрунтованих вимог на відшкодування податку на додану вартість та зниження сум податкових зобов'язань;

- нерівномірне податкове навантаження, внаслідок чого найбільше податкове навантаження покладено на законслухняних платників, позбавлених податкових пільг.

Враховуючи вищезазначене можливо зробити висновок, що основою реформування податкової системи України має бути визнання того факту, що в цілому податкова система України вже склалася і не дивлячись всі свої недоліки не повинна розглядатись як така, що має підлягати докорінному реформуванню. Тобто, створення нової законодавчої бази у сфері оподаткування повинно віддзеркалювати традиції існуючої податкової системи та відповідати світовим тенденціям розвитку податкових систем.

Оскільки відповідно до статті 1 Конституції Україна є соціальною правовою Державою, то її податкова система має відповідати вимогам соціальної держави, передусім щодо рівня фінансування суспільних благ. Податкова система, сформована внаслідок податкової реформи, має забезпечувати акумуляцію фінансових ресурсів, достатніх для виконання конституційно закріплених функцій держави.

Результативність податкової реформи залежатиме від вирішення проблеми забезпечення ефективного та цільового використання бюджетних коштів і на цій основі — безпосереднього взаємозв'язку між обсягом сплачених

податків та обсягом і якістю суспільних благ, отриманих платниками. У зв'язку з чим, податкова реформа має передбачити й удосконалення бюджетної політики держави. Метою реформування податкової системи України має бути створення податкової системи, сприятливої для економічного зростання.

Основними завданнями податкової реформи в Україні мають бути:

- формування нового інституційного середовища оподаткування, сприятливого для реалізації принципу рівності всіх платників перед законом,

недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, формування відповідального ставлення платників до виконання своїх податкових зобов'язань;

- підвищення фіскальної ефективності податків за рахунок розширення податкової бази, покращання адміністрування, зменшення масштабів ухилення від сплати податків;

- підвищення регулюючого потенціалу податкової системи на основі запровадження інноваційно-інвестиційних преференцій з податку на прибуток підприємств;

- забезпечення більш рівномірного розподілу податкового тягаря між платниками податків;

- демократизація податкової служби України, а саме зміна ідеології її функціонування на основі реформування податкової служби.

На сьогодні Концепцією реформування податкової системи, яку схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 19 лютого 2007 року № 56, передбачено, що реформування податкової системи проводитиметься до 2015 року виходячи із стратегічних цілей - побудови соціально-орієнтованої конкурентоспроможної ринкової економіки та інтеграції у європейське співтовариство відповідно до положень Конституції України, Універсалу національної єдності, завдань, передбачених проектом Державної програми економічного і соціального розвитку на 2007 рік, а також Прогнозу показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків і фінансування на 2008 - 2010 роки, схваленого постановою Кабінету Міністрів України від 25 вересня 2006 року N 1359.

Відповідно до положень цієї Концепції реформування податкової системи здійснюватиметься трьома етапами: на першому етапі (протягом 2007 року) передбачається проведення заходів, спрямованих на подолання основних недоліків податкової системи, розроблення та ухвалення Податкового кодексу; на другому етапі (2008 - 2012 роки) передбачається реалізація положень Податкового кодексу для створення сприятливого середовища сталого економічного зростання на інвестиційно-інноваційній основі; на третьому етапі (2013 - 2015 роки) передбачається поглиблення реформування податкової системи з урахуванням досягнутого соціально-економічного рівня розвитку держави.

Основою для реалізації принципів Концепції має стати прийняття Податкового кодексу України.

Так, проект Податкового кодексу України схвалено на засіданні Кабінету Міністрів України 17 жовтня 2007 року.

Податковий кодекс України має на меті кодифікацію податкових законів України, спрощення їх викладу, максимальне наближення принципів податкового та бухгалтерського обліків. Прийняття цього



нормативно-правового акта забезпечить адаптацію фіскального законодавства до принципів та директив Європейського Союзу. Крім того, введення його в дію забезпечить уніфікацію правил оподаткування з міжнародними стандартами обліку і скасування дискримінаційних норм щодо окремих сфер або видів діяльності.

Податковим кодексом України встановлюватимуться основні засади визначення суб'єктів правових відносин, їхні права та обов'язки, перелік податків, зборів (обов'язкових) платежів, що становлять систему оподаткування, об'єкти та база оподаткування, розміри податкових ставок. Крім того, Податковим кодексом України пропонується врегулювати питання, пов'язані з порядком ведення податкового обліку, забезпеченням виконання податкових зобов'язань та умовами настання та мірою відповідальності за порушення у сфері оподаткування.

Прийняття Податкового кодексу України сприятиме розвитку підприємництва в Україні та має бути значним кроком на шляху до створення сприятливого інвестиційного клімату в нашій державі за рахунок спрощення податкового законодавства. Створення прозорих правил ведення господарської діяльності та оподаткування, а також забезпечення єдиних справедливих підходів до всіх суб'єктів податкових правовідносин сприятиме укріпленню партнерських відносин між громадянами, суб'єктами господарювання та державою. Вказане також має призвести до збільшення надходжень до бюджетів усіх рівнів, зростання прибутків підприємств та доходів громадян.

### **Тема 3.2. Грошово-кредитне регулювання.**

Відповідно до Закону України «Про національний банк України» *грошово-кредитна політика (ГКП)* – це комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України.

В Україні згідно із Законом України «Про Національний банк України» засади ГКП мають ґрунтуватися на основних критеріях і макроекономічних показниках ДПЕСР України на відповідний період, що включають прогностичні показники обсягу ВВП, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного і торговельного балансів.

Правову основу грошово-кредитного регулювання в Україні становлять Конституція України, Закони України «Про банки і банківську діяльність» і «Про Національний банк України», інші нормативно-правові акти.

Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього

Закону та інших законів України.

Всього в Україні на кінець 2010 року кількість банківських установ складала 194 одиниці (табл. 1).

*Національний банк України (НБУ)* є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління. НБУ є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у деяких випадках – також за рахунок державного бюджету. Національний банк України є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває в його повному господарському віданні.

Таблиця 1

*Основні показники діяльності банків України*

Показник	2000 рік	2007 рік	2010 рік
Кількість банків за реєстром (на кінець періоду)	195	198	194
Кількість банків, які мають ліцензію на здійснення банківських операцій та надають звітність	153	175	176
Кількість банків, які мають ліцензію на здійснення валютних операцій (на кінець періоду)	149	175	176
Кількість інших фінансово-кредитних установ, яким надано ліцензію на здійснення банківських операцій	1	1	1
Кількість банків, в які залучено іноземний капітал	31	47	55
у т.ч. зі 100% іноземним капіталом	7	17	20
Статутний капітал діючих банків у гривневому еквіваленті, млн. грн.	3666	43133	...

Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади та інших банків, а органи державної влади і банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Згідно із Законом України «Про Національний банк України» *основною функцією НБУ* є забезпечення стабільності грошової одиниці України. Виконуючи свою основну функцію, НБУ сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також (у межах своїх повноважень) – цінової стабільності. Крім цього, НБУ виконує ряд інших функцій: відповідно до розроблених Радою Національного банку України «Основних засад грошово-кредитної політики» визначає та проводить грошово-кредитну політику; монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг; виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування; встановлює

для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; організовує створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу; визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками; визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; здійснює банківське регулювання та нагляд на індивідуальній та консолідованій основі; здійснює погодження статутів банків і змін до них, ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках, веде Державний реєстр банків, Реєстр аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків; веде офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем; здійснює сертифікацію тимчасових адміністраторів і ліквідаторів банку; складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування; представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків; здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій; забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами; аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінкових та валютних відносин; організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей; реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі Національного банку; бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України; визначає особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду, здійснює мобілізаційну підготовку системи Національного банку; вносить у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України; здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю; здійснює інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

НБУ є підзвітним Президенту та Верховній Раді України в межах їхніх конституційних повноважень. Згідно із законом «Про Національний банк України» НБУ підтримує економічну політику КМ України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України. Національному банку України забороняється надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат державного бюджету.

Основними *економічними засобами і методами* грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через: визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; процентну політику; рефінансування комерційних банків; управління золотовалютними резервами; операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; регулювання імпорту та експорту капіталу; емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Відповідно до Постанови Національного банку України «Про регулювання грошово-кредитного ринку» від 21.03.2012 (зі змінами від 18.05.2012) з 23 березня 2012 року облікову ставку встановлено в розмірі 7,5% річних; встановлено такі нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів: строкові кошти і вклади (депозити) юридичних і фізичних осіб у національній валюті – 0; короткострокові кошти і вклади (депозити) юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті – 8; довгострокові кошти і вклади (депозити) юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті – 2; кошти вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб у національній валюті на вимогу і кошти на поточних рахунках – 0; кошти вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті на вимогу і кошти на поточних рахунках – 8,5; кошти, які залучені банками від банків-нерезидентів та фінансових організацій-нерезидентів у національній валюті, - 0; кошти, які залучені банками від банків-нерезидентів та фінансових організацій-нерезидентів в іноземній валюті (крім російських рублів), - 2; кошти, які залучені банками від банків-нерезидентів та фінансових організацій-нерезидентів у російських рублях, - 0.

Ціна є одним з найважливіших інструментів регулювання економіки, її регулювальний вплив на економіку охоплює багато напрямів.

Державна цінова політика є складовою частиною державної економічної та соціальної політики і спрямована на забезпечення:

- 1) розвитку національної економіки та підприємницької діяльності;
- 2) протидії зловживанню монопольним (домінуючим) становищем у сфері ціноутворення;

- 3) розширення сфери застосування вільних цін;
- 4) збалансованості ринку товарів та підвищення їх якості;
- 5) соціальних гарантій населенню в разі зростання цін;
- 6) необхідних економічних гарантій для виробників;
- 7) орієнтації цін внутрішнього ринку товарів на рівень цін світового ринку.

Законодавство про ціни і ціноутворення ґрунтується на Конституції України та складається з Цивільного кодексу України, Господарського кодексу України, Податкового кодексу України, законів України "Про природні монополії", "Про захист економічної конкуренції", цього Закону та інших нормативно-правових актів.

Реалізація державної цінової політики, проведення економічного аналізу рівня та динаміки цін, розроблення та внесення пропозицій щодо формування та реалізації державної цінової політики здійснюються центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну цінову політику. Формування кошторисної нормативної бази, визначення порядку її застосування у будівництві, перевірка дотримання нормативних документів і нормативів обчислення вартості будівництва об'єктів, що споруджуються із залученням бюджетних коштів, коштів державних і комунальних підприємств, установ та організацій, кредитів, наданих під державні гарантії, здійснюються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері будівництва, містобудування та архітектури.

Відповідно до Закону України «Про ціни і ціноутворення» державне регулювання цін і тарифів здійснюється шляхом встановлення: державних фіксованих цін (тарифів) та граничних рівнів цін (тарифів) або граничних відхилень від державних фіксованих цін і тарифів. В разі надмірного зростання цін, раніше виведених з-під контролю за рішенням Кабінету Міністрів України, виконавчих комітетів обласних, міських (міст республіканського підпорядкування) Рад, допускається тимчасове повернення до державного регулювання цін і тарифів. Урядом України можуть вводитись інші методи державного регулювання цін і тарифів.

Органами державного контролю (нагляду) та спостереження у сфері ціноутворення є: центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з контролю за цінами; інші органи, визначені законом.

Важливим індикатором здоров'я економіки є інфляція, яка характеризується загальним підвищенням цін і зниженням купівельної спроможності грошей.

*Інфляція* – тривале зростання загального рівня цін, що відображує зниження купівельної спроможності грошової одиниці. Основними факторами інфляції є монетарні та немонетарні. До монетарних факторів інфляції відносять переповнення каналів грошового обігу грошима,

внаслідок чого відбувається знецінення грошей та зниження їх купівельної спроможності. До немонетарних факторів належить підвищення попиту на товари та послуги, збільшення витрат виробництва, сезонні фактори тощо.

Розрізняють кілька видів інфляції:

1. *інфляції попиту* – зміна цін, обумовлена підвищенням попиту на товари та послуги внаслідок зростання доходів населення, збільшення державних витрат тощо.

2. *інфляція витрат* (інфляція пропозиції) – зміна цін, обумовлена зростанням цін факторів виробництва (сировини, електроенергії, палива, заробітної плати), що призводить до підвищення собівартості виробництва товарів чи надання послуг або до зниження їхньої пропозиції на ринку.

3. *інфляція прихована*, яка може виникнути в умовах встановлення директивних цін і знаходить свій прояв у зменшенні товарної пропозиції.

4. *інфляція імпортована* – «перенесення» інфляції із країни – торговельного партнера внаслідок різкої зміни паритету купівельної спроможності національних валют обох країн і накопичення несплачених зобов'язань.

Для визначення рівня інфляції використовують такі показники:

1. Індекс споживчих цін (ІСЦ) – показник, що характеризує зміни загального рівня цін і тарифів на товари та послуги, які купує населення для невикористаного споживання. ІСЦ відображує зміну вартості фіксованого набору споживчих товарів і послуг постійної якості з постійними характеристиками в поточному періоді порівняно з базисним. ІСЦ, зазвичай, використовують як показник загального рівня інфляції в економіці.

2. Індекс цін виробників (ІЦВ) – показник зміни цін у сфері промислового виробництва.

3. Базова інфляція – показник, що характеризує немонетарні чинники інфляції. Базова інфляція розраховується на основі ІСЦ та має на меті визначення стійкої динаміки цін з виключенням короткострокових нерівномірних змін цін, обумовлених шоками пропозиції, сезонними факторами, адміністративним регулюванням тарифів і цін. Розрізняють базову *вузьку* інфляцію – яка характеризує зміну цін непродовольчих товарів за винятком палива, та базову *широку* інфляцію, що характеризує зміну цін продовольчих товарів з високим ступенем обробки, непродовольчих товарів за винятком палива, а також послуг, ціни на які не регулюються адміністративно.

4. Дефлятор ВВП – показник зміни цін всіх товарів і послуг, що були вироблені на території країни протягом року. Розраховується як співвідношення показника ВВП у фактичних цінах звітного періоду та постійних цінах. Цей показник називають «індексом цін Пааше».

Основним показником інфляції, що використовується в

макроекономічному аналізі та прогнозуванні, є ІСЦ. І хоча ІСЦ вимірює тільки зміни цін (тарифів) на споживчі товари та послуги, його використовують як показник загального рівня інфляції в економіці та називають «індексом інфляції». За допомогою ІСЦ вимірюється цінова стабільність в країні.

Антиінфляційна політика – вибір державою курсу та проведення сукупності заходів, спрямованих на врегулювання грошового обігу, стиснення маси грошей, припинення непомірного зростання цін. Найчастіше поєднується з загально стабілізаційними заходами на макроекономічному рівні. Антиінфляційна політика може бути як попереджуючою розкручування маховика інфляції, так і проводитися на тлі вже прогресуючої інфляційної ситуації. У цьому випадку здійснюється різновид антиінфляційної політики – дефляційна політика. У країнах з розвинутою ринковою економікою основним об'єктом антиінфляційної політики є інфляція витрат (спіраль: ціни-доходи-ціни). Тому антиінфляційна політика проводиться головним чином шляхом заморожування або обмеження зростання доходів і цін, пригальмовування зайвої ділової активності за допомогою подорожчання кредиту і лише в другу чергу передбачає врегулювання держбюджету, скорочення державних витрат.

Антиінфляційна політика повинна бути ув'язана з продуманою структурною політикою та інвестиційною політикою, інакше структурні дисбаланси відтворюватимуть інфляційний попит і породжувати нові витки інфляції.

### **Тема 3.3. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності.**

Відповідно до Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» *зовнішньоекономічна діяльність* – діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється з метою:

- забезпечення збалансованості економіки та рівноваги внутрішнього ринку України;
- стимулювання прогресивних структурних змін в економіці, в тому числі зовнішньоекономічних зв'язків суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України;
- створення найбільш сприятливих умов для залучення економіки України в систему світового поділу праці та її наближення до ринкових структур розвинутих зарубіжних країн.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється Україною як державою в особі її органів в межах їх компетенції; недержавними органами управління економікою (товарними, фондовими, валютними біржами, торговельними палатами, асоціаціями, спілками та іншими організаціями координаційного типу), що діють на підставі їх статутних документів; самими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності на підставі відповідних координаційних угод, що укладаються між ними.

Регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні здійснюється за допомогою законів України; актів тарифного і нетарифного регулювання, які видаються державними органами України в межах їх компетенції; економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансового, кредитного та іншого) в межах законів України; рішень недержавних органів управління економікою, які приймаються за їх статутними документами в межах законів України; угод, що укладаються між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності і які не суперечать законам України.

Нормативно-правові акти, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність і відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності"

Суб'єкти господарської діяльності України та іноземні суб'єкти господарської діяльності при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності керуються такими принципами:

1) принципом суверенітету народу України у здійсненні зовнішньоекономічної діяльності, що полягає у: виключному праві народу України самостійно та незалежно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність на території України, керуючись законами, що діють на території України; обов'язку України неухильно виконувати всі договори і зобов'язання України в галузі міжнародних економічних відносин;

2) принципом свободи зовнішньоекономічного підприємництва, що полягає у: праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності добровільно вступати у зовнішньоекономічні зв'язки; праві суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності здійснювати її в будь-яких формах, які прямо не заборонені чинними законами України; обов'язку додержувати при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності порядку, встановленого законами України; виключному праві власності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності на всі одержані ними результати зовнішньоекономічної діяльності;

3) принципом юридичної рівності і недискримінації, що полягає у: рівності перед законом всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності,



незалежно від форм власності, в тому числі держави, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності; забороні будь-яких, крім передбачених законодавством, дій держави, результатом яких є обмеження прав і дискримінація суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, а також іноземних суб'єктів господарської діяльності за формами власності, місцем розташування та іншими ознаками; неприпустимості обмежувальної діяльності з боку будь-яких її суб'єктів, крім випадків, передбачених цим Законом;

4) принципом верховенства закону, що полягає у: регулюванні зовнішньоекономічної діяльності тільки законами України; забороні застосування підзаконних актів та актів управління місцевих органів, що у будь-який спосіб створюють для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності умови менш сприятливі, ніж ті, які встановлені законами України;

5) принципом захисту інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, який полягає у тому, що Україна як держава: забезпечує рівний захист інтересів всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та іноземних суб'єктів господарської діяльності на її території згідно з законами України; здійснює рівний захист всіх суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України за межами України згідно з нормами міжнародного права; здійснює захист державних інтересів України як на її території, так і за її межами лише відповідно до законів України, умов підписаних нею міжнародних договорів та норм міжнародного права;

б) принципом еквівалентності обміну, неприпустимості демпінгу при ввезенні та вивезенні товарів.

Суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в Україні є:

- фізичні особи – громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають цивільну правоздатність і дієздатність згідно з законами України і постійно проживають на території України;

- юридичні особи, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України (підприємства, організації та об'єднання всіх видів, включаючи акціонерні та інші види господарських товариств, асоціації, спілки, концерни, консорціуми, торговельні доми, посередницькі та консультаційні фірми, кооперативи, кредитно-фінансові установи, міжнародні об'єднання, організації та інші), в тому числі юридичні особи, майно та/або капітал яких є повністю у власності іноземних суб'єктів господарської діяльності;

- об'єднання фізичних, юридичних, фізичних і юридичних осіб, які не є юридичними особами згідно з законами України, але які мають постійне місцезнаходження на території України і яким цивільно-правовими законами України не заборонено здійснювати господарську

діяльність;

- структурні одиниці іноземних суб'єктів господарської діяльності, які не є юридичними особами згідно з законами України (філії, відділення, тощо), але мають постійне місцезнаходження на території України;

- спільні підприємства за участю суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, зареєстровані як такі в Україні і які мають постійне місцезнаходження на території України;

- інші суб'єкти господарської діяльності, передбачені законами України.

Україна в особі її органів, місцеві органи влади і управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України.

На території України згідно з Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» запроваджуються такі правові режими для іноземних суб'єктів господарської діяльності:

- національний режим, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав та обов'язків не менший, ніж суб'єкти господарської діяльності України. Національний режим застосовується щодо всіх видів господарської діяльності іноземних суб'єктів цієї діяльності, пов'язаної з їх інвестиціями на території України, а також щодо експортно-імпортних операцій іноземних суб'єктів господарської діяльності тих країн, які входять разом з Україною до економічних союзів;

- режим найбільшого сприяння, який означає, що іноземні суб'єкти господарської діяльності мають обсяг прав, преференцій та пільг щодо мит, податків та зборів, якими користується та/або буде користуватися іноземний суб'єкт господарської діяльності будь-якої іншої держави, якій надано згаданий режим, за винятком випадків, коли зазначені мита, податки, збори та пільги по них встановлюються в рамках спеціального режиму, визначеного нижче. Режим найбільшого сприяння надається на основі взаємної угоди суб'єктам господарської діяльності інших держав згідно з відповідними договорами України та застосовується у сфері зовнішньої торгівлі;

- спеціальний режим, який застосовується до територій спеціальних економічних зон, а також до територій митних союзів, до яких входить Україна, і в разі встановлення будь-якого спеціального режиму згідно з міжнародними договорами за участю України.

До видів зовнішньоекономічної діяльності, які здійснюються в Україні суб'єкти цієї діяльності, належать:

- експорт та імпорт товарів, капіталів та робочої сили;

- надання суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності України послуг іноземним суб'єктам господарської діяльності, в тому числі: виробничих, транспортно-експедиційних, страхових, консультаційних, маркетингових, експортних, посередницьких, брокерських, агентських, консигнаційних, управлінських, облікових, аудиторських, юридичних, туристських та інших, що прямо і виключно не заборонені законами України; надання вищезазначених послуг іноземними суб'єктами господарської діяльності суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності України;

- наукова, науково-технічна, науково-виробнича, виробнича, навчальна та інша кооперація з іноземними суб'єктами господарської діяльності; навчання та підготовка спеціалістів на комерційній основі;

- міжнародні фінансові операції та операції з цінними паперами у випадках, передбачених законами України;

- кредитні та розрахункові операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності; створення суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності банківських, кредитних та страхових установ за межами України; створення іноземними суб'єктами господарської діяльності зазначених установ на території України у випадках, передбачених законами України;

- спільна підприємницька діяльність між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності, що включає створення спільних підприємств різних видів і форм, проведення спільних господарських операцій та спільне володіння майном як на території України, так і за її межами;

- підприємницька діяльність на території України, пов'язана з наданням ліцензій, патентів, ноу-хау, торговельних марок та інших нематеріальних об'єктів власності з боку іноземних суб'єктів господарської діяльності; аналогічна діяльність суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності за межами України;

- організація та здійснення діяльності в галузі проведення виставок, аукціонів, торгів, конференцій, симпозіумів, семінарів та інших подібних заходів, що здійснюються на комерційній основі, за участю суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; організація та здійснення оптової, консигнаційної та роздрібною торгівлі на території України за іноземну валюту у передбачених законами України випадках;

- товарообмінні (бартерні) операції та інша діяльність, побудована на формах зустрічної торгівлі між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- орендні, в тому числі лізингові, операції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та іноземними суб'єктами господарської діяльності;

- операції по придбанню, продажу та обміну валюти на валютних аукціонах, валютних біржах та на міжбанківському валютному ринку;

- роботи на контрактній основі фізичних осіб України з іноземними суб'єктами господарської діяльності як на території України, так і за її межами; роботи іноземних фізичних осіб на контрактній оплатній основі з суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності як на території України, так і за її межами;

- інші види зовнішньоекономічної діяльності, не заборонені прямо і у виключній формі законами України.

Посередницькі операції, при здійсненні яких право власності на товар не переходить до посередника (на підставі комісійних, агентських договорів, договорів доручення та інших), здійснюються без обмежень.

Дані про розвиток зовнішньої торгівлі в Україні представлені в таблиці 1.

*Таблиця 1*  
*Зовнішня торгівля товарами в Україні*  
*(млн дол. США)*

Показник	Експорт		Імпорт	
	2000 рік	2010 рік	2000 рік	2010 рік
Всього	14572,5	51405,2	13956,0	60742,2
Країни СНД	4497,5	18740,6	8039,9	26697,4
Інші країни світу	10075,0	32664,6	5916,1	34044,8
у т.ч.: Європа	4680,2	13829,6	4311,5	20004,5
Азія	3437,9	13715,4	832,0	10023,3
Африка	731,5	3018,7	2373,7	874,4
Америка	1217,5	2000,0	581,4	2879,4

В Україні згідно з Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність» запроваджуються такі правові режими для товарів, що імпортуються з держав-членів Світової організації торгівлі:

- національний режим, який означає, що стосовно імпортованих товарів походженням з держав-членів СОТ надається режим не менш сприятливий, ніж для аналогічних товарів українського походження щодо податків, зборів, встановлених законами та іншими нормативно-правовими актами правил та вимог до внутрішнього продажу, пропозиції до продажу, купівлі, транспортування, розподілу або використання товарів, а також правил внутрішнього кількісного регулювання, які встановлюють вимоги щодо змішування, переробки або використання товарів у певних кількостях чи пропорціях;

- режим найбільшого сприяння, який стосується мита, правил його справляння, правил і формальностей у зв'язку з імпортом і означає, що будь-яка перевага, сприяння, привілей чи імунітет, які надаються

стосовно будь-якого товару, що походить з будь-якої держави, повинні негайно і безумовно надаватися аналогічному товару, який походить з території держав-членів СОТ або держав, з якими укладено двосторонні або регіональні угоди щодо режиму найбільшого сприяння.

Виключення щодо режиму найбільшого сприяння в формі преференцій можуть бути зроблені для товарів, що походять з держав, з якими Україна уклала угоди про вільну торгівлю або митний союз чи проміжні угоди, що у майбутньому призведуть до створення зон вільної торгівлі або митних союзів у межах розумного періоду часу (10 років), чи угоди про прикордонну торгівлю та застосування генеральної системи преференцій.

Регулювання зовнішньоторговельної діяльності здійснюється за допомогою економічних та адміністративних методів. Економічні методи, у свою чергу, поділяються на тарифні (митні) та нетарифні. До найпоширеніших адміністративних інструментів державного регулювання ЗЕД належать квотування та ліцензування.

Державне регулювання відкритості економіки та її економічної безпеки спирається на такі засоби, як мито і митні податки.

Відповідно до Митного кодексу України державна митна політика – це система принципів та напрямів діяльності держави у сфері захисту митних інтересів та забезпечення митної безпеки України, регулювання зовнішньої торгівлі, захисту внутрішнього ринку, розвитку економіки України та її інтеграції до світової економіки. Державна митна політика є складовою частиною державної економічної політики.

Відповідно до Митного кодексу України митне регулювання здійснюється на основі *принципів*: виключної юрисдикції України на її митній території; виключної компетенції митних органів України щодо здійснення митної справи; законності; єдиного порядку переміщення товарів і транспортних засобів через митний кордон України; системності; ефективності; додержання прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб; гласності та прозорості.

*Митна служба України* – це єдина загальнодержавна система, яка складається з митних органів та спеціалізованих митних установ і організацій. Митними органами є спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі митної справи, регіональні митниці, митниці.

Захист національного ринку – основна мета митних тарифів. Водночас їх використання зумовлює певні наслідки, які потрібно враховувати, розробляючи і реалізуючи зовнішньоекономічну політику: виробничий ефект, споживчий ефект, бюджетний ефект, ефект розподілу прибутків, конкурентний чинник, вплив на платіжний баланс, вплив на умови торгівлі.

Відповідно до Митного кодексу України *мито* – це загальнодержавний податок, встановлений Податковим кодексом країни та цим Кодексом, який нараховується та сплачується відповідно до цього Кодексу, законів України та міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

В Україні застосовуються такі види мита:

- 1) ввізне мито;
- 2) вивізне мито;
- 3) сезонне мито;
- 4) особливі види мита: спеціальне, антидемпінгове, компенсаційне.

У випадках, передбачених законами України (якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України), з метою захисту економічних інтересів України та українських товаровиробників у разі ввезення товарів на митну територію України, незалежно від інших видів мита, можуть застосовуватися особливі види мита:

- 1) спеціальне мито;
- 2) антидемпінгове мито;
- 3) компенсаційне мито.

*Спеціальне мито* встановлюється:

1) як засіб захисту національного товаровиробника, у разі якщо товари ввозяться на митну територію України в обсягах та/або за таких умов, що їх ввезення заподіює або створює загрозу заподіяння значної шкоди національному товаровиробнику;

2) як заходи у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів та економічних угруповань, які обмежують реалізацію законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України.

*Антидемпінгове мито* встановлюється відповідно до Закону України "Про захист національного товаровиробника від демпінгового імпорту" у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом демпінгу, що заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди національному товаровиробнику.

*Компенсаційне мито* встановлюється відповідно до Закону України "Про захист національного товаровиробника від субсидованого імпорту" у разі ввезення на митну територію України товарів, які є об'єктом субсидованого імпорту, що заподіює шкоду або створює загрозу заподіяння шкоди національному товаровиробнику.

В Україні застосовуються такі види ставок мита:

- 1) адвалорна – у відсотках до бази оподаткування;
- 2) специфічна – у грошовому розмірі на одиницю бази оподаткування;

3) комбінована, що складається з адвалорної та специфічної ставок мита.

*Митне регулювання* – це регулювання питань, пов'язаних зі встановленням мит і митних зборів, проведенням митного контролю. Механізм митного регулювання в Україні регламентується Митним Кодексом України та Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

*До нетарифних методів* державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності відносять: надання субсидій виробникам експортних товарів, пільгове експортне кредитування, застосування індикативних цін, установлення мінімальної митної вартості на окремі товари та ін.

Квоти і ліцензії як засоби регулювання ЗЕД застосовуються майже в усіх розвинених країнах і країнах, що розвиваються.

Ліцензування зовнішньоекономічних операцій визначається як комплекс адміністративних дій органу виконавчої влади з питань економічної політики з надання дозволу на здійснення суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності експорту (імпорту) товарів.

Ліцензування експорту товарів запроваджується в Україні в разі:

- значного порушення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку, що мають вагомe значення для життєдіяльності в Україні, особливо сільськогосподарської продукції, продуктів рибальства, продукції харчової промисловості та промислових товарів широкого вжитку першої необхідності або інших товарів. Таке ліцензування має тимчасовий характер і застосовується до моменту відновлення рівноваги щодо певних товарів на внутрішньому ринку;

- необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки;

- експорту золота та срібла, крім банківських металів;

- необхідності застосування заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника в разі обмеження експорту вітчизняних матеріалів, необхідних для забезпечення достатньою кількістю таких матеріалів вітчизняної переробної промисловості протягом періодів, коли внутрішня ціна на такі матеріали тримається на рівні, нижчому за світову ціну, за умови впровадження Кабінетом Міністрів України плану стабілізації та за умови, що такі обмеження не повинні призводити до зростання експорту товарів такої галузі вітчизняної промисловості. Такі заходи застосовуються виключно на недискримінаційній основі;

- необхідності забезпечення захисту патентів, торгових марок та

авторських прав;

- необхідності забезпечення виконання міжнародних договорів України.

Ліцензування імпорту товарів запроваджується в Україні в разі:

- різкого погіршення стану платіжного балансу та зовнішніх платежів (якщо інші заходи є неефективними);

- різкого скорочення або мінімального розміру золотовалютних резервів;

- необхідності забезпечення захисту життя, здоров'я людини, тварин або рослин, навколишнього природного середовища, громадської моралі, національного багатства художнього, історичного чи археологічного значення або захисту прав інтелектуальної власності, а також відповідно до вимог державної безпеки;

- імпорту золота та срібла, крім банківських металів;

- необхідності застосування заходів щодо захисту вітчизняного товаровиробника у випадках зростання імпорту в Україну, що завдає значної шкоди або загрожує завданням значної шкоди національному товаровиробнику подібного або безпосередньо конкуруючого товару. Таке ліцензування має тимчасовий характер і застосовується на строк, який дає змогу не допустити завдання значної шкоди або компенсувати завдану значну шкоду національному товаровиробнику і дає йому можливість відновити його прибутковість;

- необхідності забезпечення захисту патентів, торгових марок та авторських прав;

- необхідності забезпечення виконання міжнародних договорів України;

- необхідності застосування заходів у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань.

*Ліцензія експортна (або імпортна)* – це оформлене належним чином право на експорт (імпорт) товарів або валютних коштів з метою інвестування чи кредитування протягом установленого терміну.

Ліцензійною системою передбачається, що держава через спеціально уповноважене відомство видає дозвіл на здійснення зовнішньоекономічних операцій певними товарами, занесеними до списків ліцензування експорту та імпорту.

Загальноприйнятими є такі ліцензії:

- *відкрита* (індивідуальна) – дозвіл на експорт (імпорт) товару протягом певного проміжку часу (щонайменше один місяць) з визначенням його загального обсягу;

- *генеральна* – відкритий дозвіл на експортні (імпортні) операції щодо певного товару (товарів) з певною країною (групою країн) протягом



періоду дії режиму ліцензування стосовно цього товару (товарів);

- *разова* (індивідуальна) – разовий дозвіл, що має плановий характер і видається для здійснення кожної операції конкретним суб'єктом зовнішньоекономічної діяльності на період, не менший за необхідний для здійснення експортної (імпортної) операції. В разовій ліцензії зазначаються кількість товару, що експортується (імпортується), його вартість, країна походження і призначення.

Складним елементом ліцензування є контингентування і ввезення деяких товарів у межах означених квот протягом невизначеного періоду.

*Квота експортна (імпортна)* – граничний обсяг певної категорії товарів, який дозволено експортувати з території України (імпортувати на територію України) протягом встановленого строку та який визначається у натуральних чи вартісних одиницях.

Розрізняють квоти глобальні, групові та індивідуальні.

*Глобальні квоти* – це квоти, що встановлюються по товару (товарах) без зазначення конкретних країн (груп країн), куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується.

*Групові квоти* – квоти, що встановлюються по товару (товарах) з визначенням групи країн, куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується.

*Індивідуальні квоти* – квоти, що встановлюються по товару (товарах) з визначенням конкретної країни, куди товар (товари) може експортуватись або з якої він (вони) може імпортуватись.

Імпортні квоти вводять з метою захисту вітчизняних виробників від іноземної конкуренції та зменшення обсягів імпорту для поліпшення торговельного балансу.

У разі якщо інші держави, митні союзи або економічні угруповання обмежують реалізацію законних прав та інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності України, у відповідь на такі дії можуть застосовуватися адекватні заходи. У разі якщо такі дії завдають шкоди або створюють загрозу її заподіяння державі та/або суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності, зазначені заходи можуть передбачати її відшкодування.

Заходи у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав, митних союзів або економічних угруповань здійснюються відповідно до законів України, міжнародних договорів України, загальноприйнятих правил, стандартів та норм міжнародного права.

Такими заходами є:

- застосування повної заборони (повного ембарго) на торгівлю;
- застосування часткової заборони (часткового ембарго) на торгівлю;
- позбавлення режиму найбільшого сприяння або пільгового

спеціального режиму;

- запровадження спеціального мита;
- запровадження режиму ліцензування зовнішньоекономічних операцій;
- встановлення квот;
- інші заходи, передбачені законами та міжнародними договорами України.

### **Тема 3.4. Державне регулювання інвестиційної діяльності.**

Відповідно до Закону України «Про інвестиційну діяльність» Інвестиціями є всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (доход) або досягається соціальний ефект.

Такими цінностями можуть бути:

- кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери (крім векселів);
- рухоме та нерухоме майно (будинки, споруди, устаткування та інші матеріальні цінності);
- майнові права інтелектуальної власності;
- сукупність технічних, технологічних, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, навиків та виробничого досвіду, необхідних для організації того чи іншого виду виробництва, але не запатентованих ("ноу-хау");
- права користування землею, водою, ресурсами, будинками, спорудами, обладнанням, а також інші майнові права;
- інші цінності.

Інвестиційною діяльністю є сукупність практичних дій громадян, юридичних осіб і держави щодо реалізації інвестицій.

Інвестиційна діяльність здійснюється на основі:

- інвестування, здійснюваного громадянами, недержавними підприємствами, господарськими асоціаціями, спілками і товариствами, а також громадськими і релігійними організаціями, іншими юридичними особами, заснованими на колективній власності;
- державного інвестування, у тому числі державної підтримки реалізації інвестиційних проектів відповідно до положень цього Закону, здійснюваного органами державної влади та органами влади Автономної Республіки Крим за рахунок коштів бюджетів, позабюджетних фондів і позичкових коштів, а також державними підприємствами і установами за рахунок власних і позичкових коштів;
- інвестування, здійснюваного органами місцевого самоврядування;

- іноземного інвестування, здійснюваного іноземними громадянами, юридичними особами та державами;
- спільного інвестування, здійснюваного громадянами та юридичними особами України, іноземних держав.

Інвестиційна діяльність забезпечується шляхом реалізації інвестиційних проектів і проведення операцій з корпоративними правами та іншими видами майнових та інтелектуальних цінностей.

*Об'єктами* інвестиційної діяльності можуть бути будь-яке майно, в тому числі основні фонди і оборотні кошти в усіх галузях економіки, цінні папери (крім векселів), цільові грошові вклади, науково-технічна продукція, інтелектуальні цінності, інші об'єкти власності, а також майнові права.

*Суб'єктами* (інвесторами і учасниками) інвестиційної діяльності можуть бути громадяни і юридичні особи України та іноземних держав, а також держави. Недержавні пенсійні фонди, інститути спільного інвестування, страховики та фінансові установи – юридичні особи публічного права здійснюють інвестиційну діяльність відповідно до законодавства, що визначає особливості їх діяльності. Всі суб'єкти інвестиційної діяльності незалежно від форм власності та господарювання мають рівні права щодо здійснення інвестиційної діяльності, якщо інше не передбачено законодавчими актами України.

Розміщення інвестицій у будь-яких об'єктах, крім тих, інвестування в які заборонено або обмежено цим Законом, іншими актами законодавства України, визнається невід'ємним правом інвестора і охороняється законом.

Інвестор самостійно визначає цілі, напрями, види й обсяги інвестицій, залучає для їх реалізації на договірній основі будь-яких учасників інвестиційної діяльності, у тому числі шляхом організації конкурсів і торгів.

За рішенням інвестора права володіння, користування і розпорядження інвестиціями, а також результатами їх здійснення можуть бути передані іншим громадянам та юридичним особам у порядку, встановленому законом. Взаємовідносини при такій передачі прав регулюються ними самостійно на основі договорів.

Для інвестування можуть бути залучені фінансові кошти у вигляді кредитів, випуску в установленому законодавством порядку цінних паперів і позик.

Майно інвестора може бути використано ним для забезпечення його зобов'язань. У заставу приймається тільки таке майно, яке перебуває у власності позичальника або належить йому на праві повного господарського відання, якщо інше не передбачено законодавчими актами України. Заставлене майно при порушенні заставних зобов'язань

може бути реалізовано відповідно до чинного законодавства.

Інвестор має право володіти, користуватися і розпоряджатися об'єктами та результатами інвестицій, включаючи реінвестиції та торговельні операції на території України, відповідно до законодавчих актів України.

Для державних підприємств, що виступають інвесторами за межами України та яким відкрито іпотечний кредит, встановлюється гарантія по цих інвестиціях з боку держави.

Інвестор має право на придбання необхідного йому майна у громадян і юридичних осіб безпосередньо або через посередників за цінами і на умовах, що визначаються за домовленістю сторін, якщо це не суперечить законодавству України, без обмеження за обсягом і номенклатурою.

Інвестиційна діяльність може здійснюватись за рахунок:

- власних фінансових ресурсів інвестора (прибуток, амортизаційні відрахування, відшкодування збитків від аварій, стихійного лиха, грошові нагромадження і заощадження громадян, юридичних осіб тощо);
- позичкових фінансових коштів інвестора (облігаційні позики, банківські та бюджетні кредити);
- залучених фінансових коштів інвестора (кошти, одержані від продажу акцій, пайові та інші внески громадян і юридичних осіб);
- бюджетних інвестиційних асигнувань;
- безоплатних та благодійних внесків, пожертвувань організацій, підприємств і громадян.

Державне регулювання інвестиційної діяльності здійснюється з метою реалізації економічної, науково-технічної і соціальної політики виходячи з цілей та показників економічного і соціального розвитку України, державних та регіональних програм розвитку економіки, державного і місцевих бюджетів, зокрема передбачених у них обсягів фінансування інвестиційної діяльності.

При цьому створюються пільгові умови інвесторам, що здійснюють інвестиційну діяльність у найбільш важливих для задоволення суспільних потреб напрямках, насамперед соціальній сфері, технічному і технологічному вдосконаленні виробництва, створенні нових робочих місць для громадян, які потребують соціального захисту, впровадженні відкриттів і винаходів, в агропромисловому комплексі, в реалізації програм ліквідації наслідків Чорнобильської аварії, у виробництві будівельних матеріалів, в галузі освіти, культури, охорони культурної спадщини, охорони навколишнього середовища і здоров'я.

Державне регулювання інвестиційної діяльності включає управління державними інвестиціями, а також регулювання умов

інвестиційної діяльності і контроль за її здійсненням усіма інвесторами та учасниками інвестиційної діяльності.

Управління державними інвестиціями здійснюється органами державної влади та органами влади Автономної Республіки Крим та включає планування, визначення умов і виконання конкретних дій по інвестуванню бюджетних і позабюджетних коштів.

Регулювання умов інвестиційної діяльності здійснюється шляхом:

- подання фінансової допомоги у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій, бюджетних позик на розвиток окремих регіонів, галузей, виробництв;

- державних норм та стандартів;
- заходів щодо розвитку та захисту економічної конкуренції;
- роздержавлення і приватизації власності;
- визначення умов користування землею, водою та іншими природними ресурсами;

- політики ціноутворення;

- проведення державної експертизи інвестиційних проектів;

- інших заходів.

Напрями інвестиційної діяльності, за якими надається державна підтримка, визначаються програмними документами, затвердженими в установленому законодавством порядку.

Державна підтримка інвестиційної діяльності передбачає участь держави у розробленні та/або реалізації інвестиційних проектів.

Державна підтримка для реалізації інвестиційних проектів надається, зокрема, шляхом:

- фінансування реалізації інвестиційних проектів за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;

- співфінансування інвестиційних проектів з державного та місцевих бюджетів;

- надання відповідно до законодавства для реалізації інвестиційних проектів державних і місцевих гарантій з метою забезпечення виконання боргових зобов'язань за запозиченнями суб'єкта господарювання та кредитування за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;

- повної або часткової компенсації за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів відсотків за кредитами суб'єктів господарювання для реалізації інвестиційних проектів;

- застосування інших форм, передбачених чинним законодавством.

Державна підтримка для розроблення інвестиційного проекту надається виключно у разі наявності проектної (інвестиційної) пропозиції шляхом фінансування або співфінансування за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів та виключно після державної реєстрації проектних (інвестиційних) пропозицій або інвестиційних

проектів та оцінки їх економічної ефективності, яка проводиться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері економічного розвитку, протягом одного місяця у порядку та згідно з критеріями, встановленими Кабінетом Міністрів України.

Державна підтримка для розроблення або реалізації інвестиційного проекту не може бути надана у разі наявності хоча б одного негативного експертного висновку за результатами проведення зазначеної оцінки.

Відбір проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів, для розроблення або реалізації яких надається державна підтримка, здійснюється на конкурсній основі на підставі даних Державного реєстру інвестиційних проектів та проектних (інвестиційних) пропозицій, а також експертних висновків за результатами проведення експертної оцінки їх економічної ефективності. Перелік документів, що подаються для такого відбору, а також порядок та критерії відбору і визначення форми надання державної підтримки для розроблення або реалізації відповідних інвестиційних проектів встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Однією із форм реалізації державних інвестицій є державне замовлення на виконання робіт у капітальному будівництві. Державне замовлення розміщується, як правило, на конкурсній основі з урахуванням економічної вигідності цих замовлень для підприємств та організацій. Прийняття в експлуатацію об'єктів державного замовлення провадиться в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України.

В Україні більшу частину інвестицій складають інвестиції у основний капітал – майже 80%, і зовсім незначною є питома вага інвестицій у нематеріальні активи – менше 4% (табл. 1).

*Таблиця 1*

*Структура капітальних інвестицій в Україні за 2010 рік*

Показник	Освоєно (використано)	
	млн грн	у % до загального обсягу
Всього	189060,6	100,0
у т. ч.: інвестиції у матеріальні активи	182075,8	96,3
з них: інвестиції в основний капітал	150666,5	79,7
капітальний ремонт	18351,5	9,7
інвестиції у нематеріальні активи	6984,8	3,7

З точки зору пропорційності та збалансованості розвитку галузей та секторів економіки важливим є показник розподілу інвестицій за видами економічної діяльності. В Україні переважають інвестиції в промисловість (близько 35% в 2010 році) та в діяльність транспорту та зв'язку (17%) (табл. 2).

Верховна Рада Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування у межах своїх повноважень здійснюють регулювання інвестиційної діяльності на своїй території, в тому числі шляхом погодження питань про створення виробничих і соціальних об'єктів, використання природних ресурсів суб'єктами інвестиційної діяльності.

Захист інвестицій – це комплекс організаційних, технічних та правових заходів, спрямованих на створення умов, які сприяють збереженню інвестицій, досягненню цілі внесення інвестицій, ефективній діяльності об'єктів інвестування та реінвестування, захисту законних прав та інтересів інвесторів, у тому числі права на отримання прибутку (доходу) від інвестицій.

Держава гарантує захист інвестицій незалежно від форм власності, а також іноземних інвестицій. Захист інвестицій забезпечується законодавством України, а також міжнародними договорами України. Інвесторам, у тому числі іноземним, забезпечується рівноправний режим, що виключає застосування заходів дискримінаційного характеру, які могли б перешкодити управлінню інвестиціями, їх використанню та ліквідації, а також передбачаються умови і порядок вивозу вкладених цінностей і результатів інвестицій.

Таблиця 2

*Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності*

Показник	2001р.	2002р.	2003р.	2008р.	2009р.	2010р.
<i>У фактичних цінах, мільйонів гривень</i>						
Всього	32573	37178	51011	233081	151777	171092
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1617	1930	2141	16890	9382	12231
Промисловість	13651	15112	19726	76618	57658	58558
Будівництво	1109	1823	2502	1269	5325	4966
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та інше	1285	2019	3276	24695	14091	11830
Діяльність готелів та ресторанів	469	446	677	3222	2589	3072
Діяльність транспорту та зв'язку	7452	7004	10230	32558	24555	29084
Інші види діяльності	6990	8844	12459	77829	38177	51351
<i>У відсотках до загального підсумку, %</i>						
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	5,0	5,2	4,2	7,2	6,2	7,1
Промисловість	41,9	40,7	38,7	32,9	38,0	34,2
Будівництво	3,4	4,9	4,9	0,5	3,5	2,9
Торгівля; ремонт автомобілів та ін.	3,9	5,4	6,4	10,6	9,3	6,9
Діяльність готелів та ресторанів	1,4	1,2	1,3	1,4	1,7	1,8
Діяльність транспорту та зв'язку	22,9	18,8	20,1	14,0	16,2	17,0
Інші види діяльності	21,5	23,8	24,4	33,4	25,2	30,0

З метою забезпечення сприятливого та стабільного інвестиційного режиму держава встановлює державні гарантії захисту інвестицій.

Державні гарантії захисту інвестицій – це система правових норм, які спрямовані на захист інвестицій та не стосуються питань фінансово-господарської діяльності учасників інвестиційної діяльності та сплати ними податків, зборів (обов'язкових платежів). Державні гарантії захисту інвестицій не можуть бути скасовані або звужені стосовно інвестицій, здійснених у період дії цих гарантій.

Інвестиції не можуть бути безоплатно націоналізовані, реквізовані або до них не можуть бути застосовані заходи, тотожні за наслідками. Такі заходи можуть застосовуватися лише на основі законодавчих актів України з відшкодуванням інвестору в повному обсязі збитків, заподіяних у зв'язку з припиненням інвестиційної діяльності. Порядок відшкодування збитків інвестору визначається в зазначених актах.

Внесені або придбані інвесторами цільові банківські вклади, акції та інші цінні папери, платежі за набуте майно або за орендні права у разі вилучення відповідно до законодавчих актів України відшкодовуються інвесторам, за винятком сум, що виявилися використаними або втраченими в результаті дій самих інвесторів або вчинених за їх участю.

Спори, що виникають в результаті здійснення інвестиційної діяльності, розглядаються відповідно судом або третейським судом.

Інвестиції можуть, а у випадках, передбачених законодавством, мають бути застраховані.

▪ упинення або припинення інвестиційної діяльності провадиться за рішенням:

▪ інвесторів, при цьому інвестори відшкодовують збитки учасникам інвестиційної діяльності;

▪ правомочного державного органу.

Рішення державного органу про зупинення або припинення інвестиційної діяльності може бути прийнято з таких причин: якщо її продовження може призвести до порушення встановлених законодавством санітарно-гігієнічних, архітектурних, екологічних та інших норм, прав та інтересів громадян, юридичних осіб і держави, що охороняються законом; оголошення в установленому законом порядку інвестора банкрутом внаслідок неплатоспроможності; стихійного лиха; запровадження надзвичайного стану.

В Україні особливе значення мають бюджетні методи регулювання, оскільки ринок інвестиційних ресурсів недостатньо сформований.

В 2010 році обсяг освоєних капітальних інвестицій за рахунок державного та місцевих бюджетів склав лише 5,8 та 3,4% відповідно (табл. 3).



Таблиця 3

## Капітальні інвестиції за джерелами фінансування в Україні за 2010 рік

Джерела фінансування капітальних інвестицій	Всього освоєно	
	тис. грн	у % до загального обсягу
Кошти державного бюджету	10952218	5,8
Кошти місцевих бюджетів	6367712	3,4
Власні кошти підприємств та організацій	114963608	60,8
з них: амортизаційні відрахування	24076279	20,9
Кошти банків та інших позик	23336221	12,3
з них: кошти іноземних банків	2991838,0	12,8
іпотечне кредитування	161244	0,7
Кошти іноземних інвесторів	4067687	2,1

Відповідно до Закону України «Про режим іноземного інвестування» іноземні інвестиції – це цінності, що вкладаються іноземними інвесторами в об'єкти інвестиційної діяльності відповідно до законодавства України з метою отримання прибутку або досягнення соціального ефекту».

Іноземні інвестиції можуть здійснюватися у вигляді:

- іноземної валюти, що визнається конвертованою Національним банком України;
- валюти України – відповідно до законодавства України;
- будь-якого рухомого і нерухомого майна та пов'язаних з ним майнових прав;
- акцій, облігацій, інших цінних паперів, а також корпоративних прав (прав власності на частку (пай) у статутному капіталі юридичної особи, створеної відповідно до законодавства України або законодавства інших країн), виражених у конвертованій валюті;
- грошових вимог та права на вимоги виконання договірних зобов'язань, які гарантовані першокласними банками і мають вартість у конвертованій валюті, підтверджену згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;
- будь-яких прав інтелектуальної власності, вартість яких у конвертованій валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями, а також підтверджена експертною оцінкою в Україні, включаючи легалізовані на території України авторські права, права на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, знаки для товарів і послуг, ноу-хау тощо;
- прав на здійснення господарської діяльності, включаючи права на користування надрами та використання природних ресурсів, наданих відповідно до законодавства або договорів, вартість яких у конвертованій

валюті підтверджена згідно з законами (процедурами) країни інвестора або міжнародними торговельними звичаями;

- інших цінностей відповідно до законодавства України.

Іноземні інвестиції можуть здійснюватися у таких формах:

- часткової участі у підприємствах, що створюються спільно з українськими юридичними і фізичними особами, або придбання частки діючих підприємств;

- створення підприємств, що повністю належать іноземним інвесторам, філій та інших відокремлених підрозділів іноземних юридичних осіб або придбання у власність діючих підприємств повністю;

- придбання не забороненого законами України нерухомого чи рухомого майна, включаючи будинки, квартири, приміщення, обладнання, транспортні засоби та інші об'єкти власності, шляхом прямого одержання майна та майнових комплексів або у вигляді акцій, облігацій та інших цінних паперів;

- придбання самостійно чи за участю українських юридичних або фізичних осіб прав на користування землею та використання природних ресурсів на території України;

- придбання інших майнових прав;

- господарської (підприємницької) діяльності на основі угод про розподіл продукції;

- в інших формах, які не заборонені законами України, в тому числі без створення юридичної особи на підставі договорів із суб'єктами господарської діяльності України.

Іноземні інвестиції можуть вкладатися в будь-які об'єкти, інвестування в які не заборонено законами України.

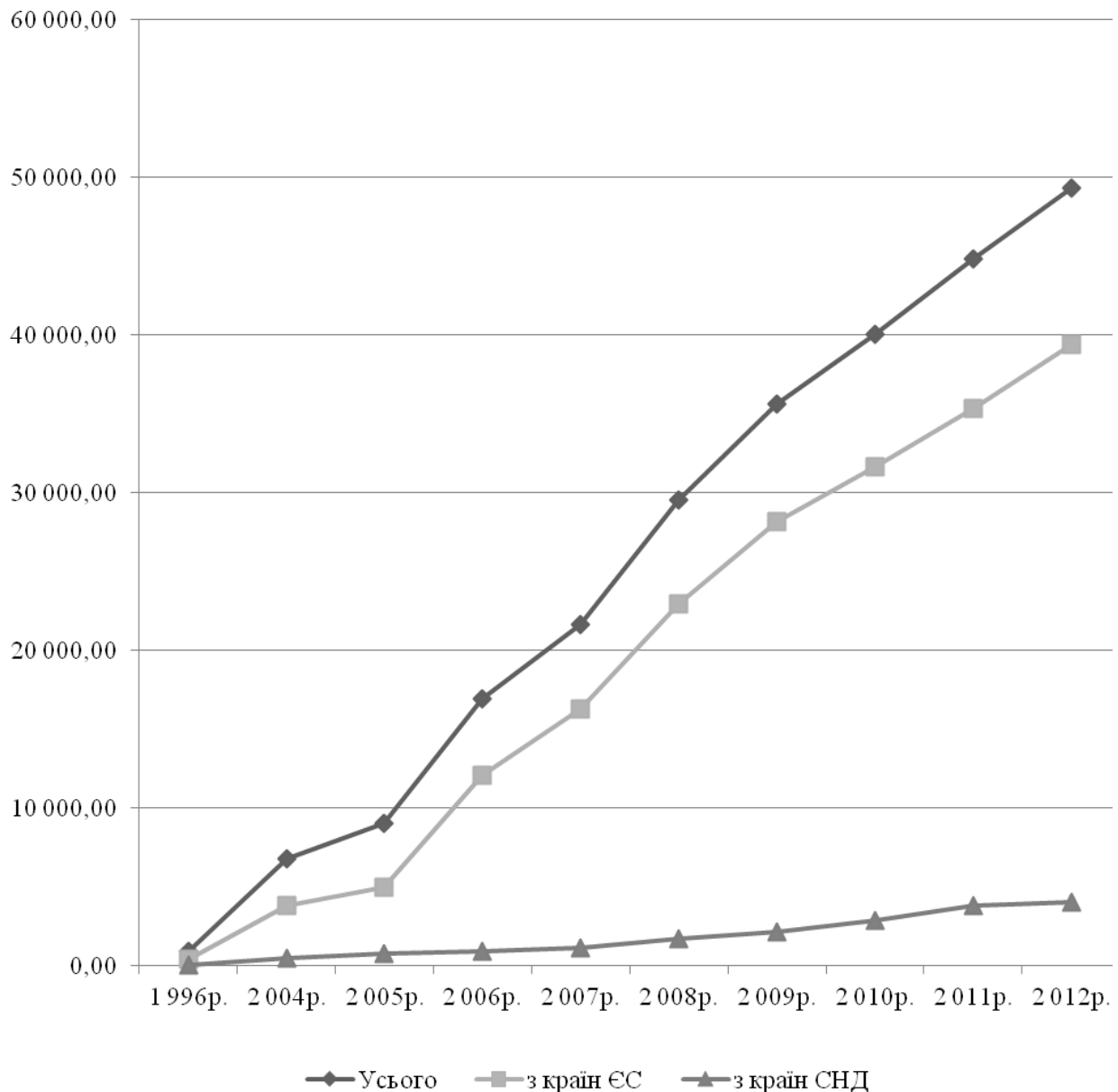
Для іноземних інвесторів на території України встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України.

Для окремих суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють інвестиційні проекти із залученням іноземних інвестицій, що реалізуються відповідно до державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери і територій, може встановлюватися пільговий режим інвестиційної та іншої господарської діяльності.

Законами України можуть визначатися території, на яких діяльність іноземних інвесторів та підприємств з іноземними інвестиціями обмежується або забороняється, виходячи з вимог забезпечення національної безпеки.

За останні сім років обсяг іноземних інвестицій в економіку України зріс з 896,9 до 49362,3 млн дол. США, тобто в 55 разів (рис. 1), але структура інвестицій за видами економічної діяльності змінилась значно

менше – за період з 2002 по 2011 роки зросла частка інвестицій при операціях з нерухомим майном та орендою (майже на 10 в. п.) та значно зменшилась питома вага інвестицій в промисловість (на 22,3 в. п) (табл. 4).



*Рис. 1. Прямі іноземні інвестиції (акціонерний капітал) в економіку України станом на початок року, млн дол. США*

Для більш повного використання прямих іноземних інвестицій у країні мають бути визначені пріоритети розвитку і напрямки використання іноземного капіталу. Вибір моделі розвитку національної економіки залежить від національного законодавства, стану і рівня економічного розвитку, політичних та економічних процесів, що відбуваються в країні, а також визнаних наукових теорій.

Таблиця 4

## Прямі іноземні інвестиції в Україну за видами економічної діяльності

(на початок року)

Показник	2002р.	2006р.	2009р.	2010р.	2011р.
<i>На початок року; мільйонів доларів США</i>					
Всього	4555,3	16890,0	35616,4	40053,0	44806,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	86,8	309,6	793,0	793,0	838,7
Рибальство, рибництво	0,4	0,5	5,6	5,6	13,8
Промисловість	2443,6	5169,2	13276,4	13276,4	14034,3
Будівництво	116,7	512,8	1936,6	2206,0	2340,6
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та ін.	769,2	1956,1	3708,5	4316,6	4797,1
Діяльність готелів та ресторанів	117,6	267,5	413,5	444,8	450,2
Діяльність транспорту та зв'язку	308,8	804,4	1567,6	1626,5	1706,8
Фінансова діяльність	355,2	1146,2	10496,1	12431,0	15110,5
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	177,5	1056,1	3613,8	4268,5	4788,2
Державне управління	0,0	0,0	0,5	0,5	0,5
Освіта	3,4	34,1	13,4	14,1	8,8
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	117,1	170,2	123,5	121,0	132,1
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	59,0	197,1	454,3	549,0	584,3
<i>У відсотках до загального підсумку, %</i>					
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	1,9	1,8	2,2	2,0	1,9
Рибальство, рибництво	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Промисловість	53,6	30,6	37,3	33,1	31,3
Будівництво	2,5	3,0	5,4	5,5	5,2
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та ін.	16,9	11,6	10,4	10,8	10,7
Діяльність готелів та ресторанів	2,6	1,6	1,2	1,1	1,0
Діяльність транспорту та зв'язку	6,8	4,8	4,4	4,1	3,8
Фінансова діяльність	7,8	6,8	29,5	31,0	33,7
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	3,9	6,3	10,1	10,7	10,7
Державне управління	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Освіта	0,1	0,2	0,0	0,0	0,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2,6	1,0	0,3	0,3	0,3
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	1,3	1,2	1,3	1,4	1,3

## Питання для дискусії

1. У чому полягають проблеми обслуговування державного боргу України?
2. Сутність податкової реформи в Україні.
3. Ефективність у суспільному секторі економіки.
4. Стратегія і тактика грошово-кредитної та валютної політики.
5. У чому полягають сутність і наслідки регулювання норм обов'язкових резервів комерційних банків?
6. Охарактеризуйте банківське регулювання і банківський нагляд.
7. У чому полягає сутність політики «дешевих» грошей і політики «дорогих» грошей?
8. Охарактеризуйте цінову політику в Україні.
9. Позитивні та негативні наслідки адаптаційної політики.
10. Зовнішньоекономічна політика України: етапи та особливості.
11. Поясніть зв'язок між інвестиційною та структурною політикою.
12. Що треба зробити для поживлення інвестиційної активності в Україні?

## Питання для самоперевірки знань

1. Охарактеризуйте бюджетну систему України.
2. Назвіть складові бюджетної системи України.
3. Етапи бюджетного процесу в Україні: зміст та особливості.
4. Назвіть складові податкової системи України.
5. У чому зміст зведеного балансу фінансових ресурсів держави?
6. Що таке «доходи та видатки державного бюджету України»?
7. За рахунок яких джерел формуються доходи державного бюджету України?
8. У чому полягає сутність поточних видатків і видатків розвитку?
9. Що таке «бюджетні субсидії», «субвенції», «дотації»?
10. Що таке «збалансованість», «профіцит», «дефіцит», «секвестр бюджету»?
11. Які існують засоби подолання бюджетного дефіциту?
12. Які основні функції податків?
13. Які принципи побудови податкової системи?
14. Яким чином класифікуються податки?
15. У чому полягає сутність податкових пільг як інструментів податкового регулювання?
16. У чому полягає сутність грошово-кредитного регулювання?
17. Яким чином побудовано банківську систему України?
18. Які основні функції Національного банку України (НБУ)?
19. Чим викликана необхідність державного регулювання цін?

20. Які державні органи України утворюють систему органів ціноутворення?
21. Які є форми державного регулювання цін?
22. Охарактеризуйте типові цілі державного регулювання цін і механізм досягнення їх.
23. Яку роль відіграють квоти і ліцензії у регулювання зовнішньоекономічної діяльності?
24. У чому полягають сутність і завдання зовнішньоекономічної політики держави?
25. Які основні пріоритети зовнішньоекономічної політики України?
26. Які є види зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), у чому полягає їхня сутність?
27. Що означає національний режим для іноземних суб'єктів ЗЕД на території України?
28. Що означає режим найбільшого сприяння для іноземних суб'єктів ЗЕД на території України?
29. Що означає спеціальний режим для іноземних суб'єктів ЗЕД на території України?
30. У чому полягає сутність тарифних методів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності?
31. У чому полягає сутність нетарифних методів державного регулювання зовнішньоторговельної діяльності?
32. Що таке «мити»?
33. Яким чином устанавлюються адвалорні, специфічні та комбіновані митні ставки?
34. Які основні джерела іноземних кредитів в економіку України?
35. Хто виступає гарантом іноземних кредитів від імені держави?
36. Що таке «інвестиції»?
37. Що таке «інвестиційна діяльність»?
38. Хто є суб'єктами інвестиційної діяльності?
39. Які принципи державного регулювання інвестиційної діяльності в Україні?
40. Яким чином забезпечується державний захист інвестицій?
41. У чому полягає сутність державної політики залучення іноземних інвестицій?
42. Що таке «іноземні інвестиції», який їхній правовий статус на території України?

## МОДУЛЬ 4

# ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА ТА РОЗВИТКУ СФЕР ГОСПОДАРСЬКОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

### Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Підприємництво як суб'єкт державного регулювання.
2. Механізм державного регулювання підприємництва.
3. Державна політика підтримки підприємництва.
4. Державна підтримка малого підприємництва.
5. Необхідність і сутність науково-технічної політики.
6. Органи державного управління і недержавні структури, що виконують функції державної науково-технічної політики.
7. Форми та методи реалізації науково-технічної політики.
8. Державне регулювання інноваційних процесів.
9. Завдання державного регулювання розвитку промислового виробництва.
10. Натуральні і вартісні показники промислового виробництва.
11. Прогнозування потреби національної економіки у промисловій продукції.
12. Державне регулювання агробізнесу в розвинутих країнах.
13. Державне регулювання цін в аграрній сфері.
14. Кредитна політика держави в сільському господарстві.
15. Роль держави в активізації інвестиційної політики в АПК.
16. Земельна реформа в Україні.
17. Основи розробки програм розвитку АПК.
18. Державна програма розвитку фермерства.
19. Транспортний комплекс України та головні показники його розвитку.
20. Загальна характеристика механізму державного регулювання роботи транспорту.
21. Сутність і мета соціальної політики.
22. Основні завдання та показники соціальної політики.
23. Державне регулювання доходів і соціального захисту населення.
24. Регулювання обсягу споживання матеріальних благ і послуг.
25. Державне регулювання ринку праці та зайнятості населення.
26. Вплив держави на розвиток соціальної інфраструктури.



Література для самостійного вивчення теми: 1, 3, 4, 5, 6, 8, 16, 17, 19, 21, 28, 29, 30, 32, 36, 37, 38, 41, 42, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 72, 73, 75, 79, 80, 81, 86, 88, 90, 91, 92, 94, 97, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 120

#### **Тема 4.1. Державне регулювання підприємництва.**

*Підприємництво* – це багатопланове явище, що його можна характеризувати з різних поглядів: економічного, правового, психологічного та ін. Закон України «Про підприємництво» визначає підприємництво як самостійну ініціативу, систематичну, на власний ризик діяльність з виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг торгівлі з метою одержання прибутку.

*Державне регулювання підприємництва* – це вплив держави на діяльність підприємницьких структур із метою сприяння та забезпечення нормальних умов їх функціонування.

Об'єктивна потреба регулювання підприємництва сьогодні в Україні зумовлена цілями економічної політики держави, зокрема:

- поступовим переходом до ринкової економіки;
- створенням сприятливих умов для вільної творчої праці, реалізації підприємницької ініціативи;
- підпорядкуванням суспільного виробництва потребам та інтересам людей;
- підвищенням престижу підприємництва;
- забезпеченням високої ефективності діяльності підприємницьких структур та ін.

Підприємництво, як і ринкова економіка, не має природженого імунітету проти монополізму, інфляції та спадів ділової активності. Якщо держава залишається байдужою, ці процеси починають прогресувати, завдаючи чималих економічних і соціальних збитків. Підприємництво також не може самостійно вирішувати складні регіональні проблеми, що виникають під впливом історичних, національних, демографічних та інших неринкових факторів. Для їх вирішення потрібне втручання держави, її відповідна регіональна політика. Без втручання держави, без державного регулювання підприємництво ніколи не зможе зробити виробництво економічно безпечним, гарантувати реалізацію соціально-економічних прав людини, вирівняти структурні та регіональні диспропорції та ін.

Для нормального функціонування підприємництва мають бути забезпечені такі основні умови:

- стабільна національна грошово-кредитна система;
- пільгова системи оподаткування;



- активно діюча система інфраструктурної підтримки підприємницької діяльності;
- державна фінансова та матеріально-технічна підтримка підприємництва;
- ефективний захист інтелектуальної власності;
- спрощена процедура регулювання підприємницької діяльності з боку державних органів;
- правовий захист підприємництва;
- формування в суспільстві привабливого іміджу підприємництва.

Державна підприємницька політика має включати такі складові: державне регулювання тих процесів, що відбуваються в підприємницькому середовищі та є формотворчими його факторами (політика роздержавлення та приватизації, антимонопольна політика; інститут банкрутства суб'єктів підприємництва тощо; державну систему підтримки підприємництва.

Для здійснення ефективного державного регулювання підприємництва необхідні відповідні механізми.

*Механізми державного регулювання підприємництва* – це система заходів, розроблених державою, з урахуванням вимог ринку та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. До цієї системи входять правовий і фінансовий механізми, механізми стимулювання, підтримки, сприяння, контролю; форми та методи реалізації державного регулювання, державні органи та фонди, покликані займатися діяльністю суб'єктів підприємництва.

Державне регулювання здійснюється за допомогою системи норм та заходів, які регламентують поведінку суб'єктів підприємницької діяльності, як використовуючи адміністративні методи впливу (закони, укази, накази, постанови, інструкції, положення тощо), так і через систему економічних методів та регуляторів (податки, ціни, банківські проценти, пільги, санкції та ін.). Державне регулювання підприємництва має свої функції, інструменти (методи) та відповідні органи.

Основні функції державного регулювання підприємництва такі:

- 1) підтримка пропорційності виробництва та споживання, антициклічне регулювання;
- 2) підтримка та розвиток конкуренції, антимонопольні заходи;
- 3) перерозподіл доходів та соціальний захист підприємців і споживачів.

До інструментів, або методів державного регулювання підприємництва, належать: податково-бюджетна система (фіскальна); цінове регулювання; кредитно-грошове регулювання; зовнішньоекономічне регулювання (митні збори, ліцензії та квоти).

За засобами впливу механізми регулювання підприємництва можуть

бути *прямими*, тобто такими, що здійснюються за допомогою прийняття Верховною Радою України законодавчих актів, на яких ґрунтуються дії виконавчої влади, та *непрямими*, котрі ґрунтуються на використанні різних економічних, фінансових важелів (цін, податків, кредитів, відсотків, пільг тощо).

*Державна політика підтримки підприємництва* – це сукупність (комплекс) пріоритетних народногосподарських підходів і рішень, які визначають основні напрями і форми правового, економічного та організаційного сприяння розвитку підприємництва з урахуванням інтересів держави та суб'єктів господарювання.

Історичний досвід переконує, що дієвою політика стає тоді, коли ґрунтується на об'єктивно діючій системі економічних законів з Урахуванням різних інтересів суспільства і передбачає багатоваріантність і свободу вибору. Складовими державної політики підтримки та розвитку підприємництва є: цілі, основні принципи, напрями, заходи та інструменти здійснення цієї політики.

Основними цілями державної політики підтримки підприємництва є:

- забезпечення зростання внутрішнього валового продукту за рахунок діяльності суб'єктів підприємницької діяльності;
- залучення суб'єктів підприємництва до розв'язання соціально-економічних проблем на державному і регіональному рівнях;
- удосконалення структури суб'єктів підприємництва;
- підвищення технологічного рівня виробництва підприємницьких структур;
- заохочення розвитку суб'єктів підприємницької діяльності у пріоритетних галузях і на територіях пріоритетного розвитку;
- створення нових робочих місць, зменшення безробіття;
- сприяння максимальній самореалізації громадян у підприємницькій діяльності;
- формування соціального прошарку власників і підприємців.

Реалізація зазначених цілей забезпечується шляхом підтримки:

- суб'єктів підприємництва за такими основними напрямами:
- формування нормативно-правової бази;
- удосконалення податкової та фінансово-кредитної політики;
- забезпечення інформацією;
- сприяння впровадженню технологій та інновацій;
- стимулювання зовнішньоекономічної діяльності;
- підготовка та перепідготовка кадрів.

Основними принципами державної політики підтримки та розвитку суб'єктів підприємництва є:

- системність та комплексність механізмів державного регулювання розвитку суб'єктів підприємницької діяльності;

- цілеспрямованість та адресність підтримки суб'єктів підприємництва шляхом вибору пріоритетів та концентрації ресурсів для їх реалізації;

- рівноправний доступ суб'єктів підприємництва усіх форм власності до матеріально-сировинних, фінансових та інших ресурсів.

З наукового погляду розвиток малого підприємництва розглядається як базовий процес, що має забезпечити реальні структурні зрушення, поглибити ринкові відносини, підвищити ефективність та соціальну орієнтованість виробництва. Основні показники розвитку малого підприємництва в Україні наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

*Основні показники розвитку малих підприємств в Україні*

Показник	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Кількість малих підприємств:					
у % до загальної кількості	15,7	14,9	13,0	12,5	15,1
на 10 тис. наявного населення	78	84	79	82	70
Середньорічна кількість найманих працівників:	2208,9	2223,5	2206,2	2106,5	2024,9
усього, тис.					
у % до загальної кількості найманих працівників	60,8	60,3	58,9	57,5	66,7
Обсяг реалізованої продукції:					
усього, млн грн	360107,5	440011,0	496683,0	461691,1	484393,5
у % до загального обсягу реалізованої продукції	24,9	25,8	29,2	29,8	32,2
Фінансовий результат від фінансової діяльності (до оподаткування):					
усього, млн грн	5187,1	5699,1	-37482,2	-21209,9	1148,8
у % до загального обсягу реалізованої продукції	6,8	4,2	x	x	2,1
Питома вага підприємств, що отримали збиток, у % до загальної кількості	33,7	32,8	37,3	39,9	41,4

*Основні переваги*, що визначають роль і місце малого підприємництва у структурі економіки України, полягають у можливості:

- реалізації суб'єктами підприємництва (юридичними та фізичними

особами) своїх здібностей, власного майна, ініціативи, вільного ринкового вибору;

- підвищення рівня мотивації праці;
- швидкої окупності витрат та інвестицій;
- створення широких можливостей для швидкого й якомога повнішого насичення ринку товарами та послугами;
- збільшення кількості робочих місць;
- кращого використання потенціалу підприємств, місцевих ресурсів, фінансово-кредитної і технічної, зокрема зарубіжної, допомоги;
- гнучко та мобільно перебудовувати виробництво відповідно до вимог ринку, що змінюється, а також до завдань розвитку великих фінансово-промислових корпорацій, інноваційних і територіально-виробничих комплексів, у складі яких діють малі підприємства;
- розширення експортних можливостей України.

Для організації керованого розвитку і підтримки малих форм господарювання важливого значення набувають їх класифікаційні ознаки, і, зокрема, розмір організацій за чисельністю працівників, вартістю основних фондів та ін.

*Мале підприємництво* – це будь-яка комерційна (господарська, виробнича, фінансово-кредитна, науково-дослід. на, інноваційна, інвестиційна, інформаційна, торговельно-посередницька та ін.) діяльність, що здійснюється малими організаційно-правовими формами, де середня чисельність працівників не перевищує встановлених граничних рівнів (малі підприємства – МП).

У розвинених країнах малому підприємству приділяється першочергова увага з боку урядових органів, приватних структур, громадських організацій. Для них встановлено сприятливі законодавчі умови, відповідне інституціональне середовище. В Україні мале підприємство поки не відіграє достатньо вагомої ролі. Найбільшою є частка продукції малих підприємств у обсязі реалізованої продукції освіти та будівництва – відповідно 38,9 та 37,3% у 2010 році (табл. 2).

*Основу системи державного регулювання і підтримки малого підприємництва* становлять:

- законодавче визначення правових, економічних та організаційних основ управління зазначеним сектором економіки. Основоположним законодавчим актом має бути Закон України «Про підтримку малого підприємництва». У подальшому це буде основою для розробки законодавчо-нормативних документів щодо правової регламентації основних напрямків діяльності МП у господарському комплексі України;
- формування раціональної організаційної структури органів державного управління і місцевого самоврядування, які відповідають за розвиток підприємництва;

Таблиця 2

*Частка продукції малих підприємств у обсязі реалізованої  
продукції за видами діяльності, %*

Показник	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Усього	18,8	18,1	16,3	16,7	14,2
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	18,0	17,2	16,6	15,9	17,3
Промисловість	5,1	5,0	4,6	5,2	4,4
Будівництво	33,0	33,0	33,5	41,4	37,3
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та ін.	27,3	25,0	22,7	23,0	20,0
Діяльність готелів та ресторанів	37,2	35,2	32,3	32,2	31,1
Діяльність транспорту та зв'язку	10,9	10,9	10,2	10,1	10,2
Фінансова діяльність	8,6	10,9	6,4	7,4	4,9
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг	37,2	41,2	32,4	28,3	26,4
Освіта	36,5	38,5	40,4	36,9	38,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	24,7	26,0	25,0	23,9	24,0
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	30,4	20,0	23,2	24,1	28,9

- застосування системи економічних важелів і стимулів регулювання приватного малого підприємництва на основі державних пріоритетів;
- забезпечення ефективного розподілу та раціонального використання міжнародної фінансової і технічної допомоги, що надається Україні через різні канали, а також безперешкодного здійснення МП зовнішньоекономічної діяльності;
- забезпечення державних гарантій майнових прав МП, у тому числі СП, створених за участю іноземного капіталу;
- надання допомоги приватизованим і приватним підприємствам щодо аналізу їх діяльності, підготовки бізнес-планів, інвестиційних проектів, страхування інвестиційних ризиків;
- сприяння взаємодії великих, середніх і малих підприємств, банків та інших фінансово-кредитних установ у реалізації великих державних програм і проектів;
- забезпечення (у тому числі на пільгових умовах) доступу МП до інформації, необхідної для проведення операцій на ринку, а також до комунікаційних мереж з виходом на світові ринки;
- розроблення державної програми і підтримка малого підприємництва та відповідної інфраструктури в Україні;
- прискорене становлення й розвиток вільних економічних зон, що

мають великі перспективи, з урахуванням природних та економічних факторів зручного геополітичного розміщення України та її окремих регіонів;

- створення і розвиток вузлів ринкової інфраструктури, насамперед її основних матеріальних елементів – товарних і фондових бірж, бірж робочої сили, комерційних банків, телекомунікаційних систем, інформаційно-консультаційних фірм і т. ін., для стимулювання і підтримки МП.

#### **Тема 4.2. Державне регулювання науки і техніки.**

Розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, цілеспрямованої політики у забезпеченні використання досягнень вітчизняної та світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб.

Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» визначено, що *науково-технічна діяльність* – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань у всіх галузях техніки і технологій. Її основними формами (видами) є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням наукових і науково-технічних знань до стадії практичного їх використання.

Основними цілями державної політики у науковій і науково-технічній діяльності є: примноження національного багатства на основі використання наукових та науково-технічних досягнень; створення умов для досягнення високого рівня життя кожного громадянина, його фізичного, духовного та інтелектуального розвитку через використання сучасних досягнень науки і техніки; зміцнення національної безпеки на основі використання наукових та науково-технічних досягнень; забезпечення вільного розвитку наукової та науково-технічної творчості.

При здійсненні державного управління та регулювання науковою діяльністю держава керується принципами:

- органічності єдності науково-технічного, економічного, соціального та духовного розвитку суспільства;
- поєднання централізації та децентралізації управління у науковій діяльності;

- додержання вимог екологічної безпеки;
- визнання свободи творчої, наукової і науково-технічної діяльності;
- збалансованості розвитку фундаментальних і прикладних досліджень;
- використання досягнень світової науки, можливостей міжнародного наукового співробітництва;
- свободи поширення наукової та науково-технічної інформації;
- відкритості для міжнародного науково-технічного співробітництва, забезпечення інтеграції української науки світову в поєднанні із захистом інтересів національної безпеки.

Суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності є: вчені, наукові працівники, науково-педагогічні працівники, а також наукові установи, наукові організації, вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації, громадські організації у науковій та науково-технічній діяльності.

В Україні існує розгалужена система державних органів, які здійснюють науково-технічну політику.

Верховна Рада України: здійснює державне регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності; визначає основні засади і напрями державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності; затверджує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та загальнодержавні програми науково-технічного розвитку України; дійсноє інші повноваження, які відповідно до Конституції України віднесені до її відання.

Президент України відповідно до Конституції та законів України: утворює, реорганізовує та ліквідує за поданням Прем'єр-міністра України міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізацію державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності; сприяє розвитку науки і техніки, здійснюючи інші повноваження, визначені Конституцією України.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади: забезпечує проведення науково-технічної політики держави; подає Верховній Раді України пропозиції щодо пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та матеріально-технічного забезпечення; забезпечує розроблення і виконання державних цільових науково-технічних програм; затверджує в межах своєї компетенції державні цільові науково-технічні програми відповідно до визначених Верховною Радою України пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; визначає порядок формування та використання фондів для науково-технічної діяльності; здійснює інші повноваження у сфері наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законів.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері науки: розробляє засади наукового і науково-

технічного розвитку України; забезпечує розвиток наукового і науково-технічного потенціалу України; організовує та координує інноваційну діяльність; забезпечує розвиток загальнодержавної системи науково-технічної інформації; формує пріоритетні напрями розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності на підставі довгострокових (понад десять років) і середньострокових прогнозів науково-технічного та інноваційного розвитку; координує діяльність органів виконавчої влади щодо розроблення державних цільових наукових та науково-технічних програм, наукових частин інших державних цільових програм і контролює їх виконання; здійснює керівництво системою наукової і науково-технічної експертизи; забезпечує інтеграцію вітчизняної науки у світовий науковий простір зі збереженням і захистом національних пріоритетів; здійснює інші повноваження, передбачені законом.

Інші центральні органи виконавчої влади в межах своїх повноважень: здійснюють управління у сфері наукової та інноваційної діяльності і відповідають за рівень науково-технічного розвитку відповідних галузей; визначають напрями розвитку наукового і науково-технологічного потенціалу галузей, спрямовують і контролюють діяльність підпорядкованих їм наукових організацій; беруть участь у формуванні пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в Україні, державних цільових наукових та науково-технічних програм і державного замовлення; формують програми науково-технічного розвитку відповідних галузей та організують їх виконання; організують розроблення, освоєння та виробництво сучасної конкурентоспроможної продукції на основі використання нових вискоєфективних технологій, устаткування, матеріалів, інформаційного забезпечення; готують пропозиції щодо вдосконалення економічного механізму забезпечення науково-технічного розвитку відповідних галузей; здійснюють інші повноваження, передбачені законодавством України.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві ради, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві органи виконавчої влади щодо наукової та науково-технічної діяльності відповідно до їх компетенції: забезпечують виконання державних цільових наукових та науково-технічних програм; розробляють та організують виконання регіональних (територіальних) програм науково-технічного розвитку; створюють місцеві інноваційні фонди відповідно до законодавства України; сприяють розвитку технопарків, технополісів, інноваційних бізнес-інкубаторів; залучають відповідні наукові установи (за їх згодою) до вирішення проблем науково-технічного розвитку регіону.

Держава забезпечує: соціально-економічні, організаційні, правові умови для формування та ефективного використання наукового та науково-технічного потенціалу, включаючи державну підтримку суб'єктів



наукової і науково-технічної діяльності; створення сучасної інфраструктури науки і системи інформаційного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності, інтеграцію освіти, науки і виробництва; підготовку, підвищення кваліфікації і перепідготовку наукових кадрів; підвищення престижу наукової і науково-технічної діяльності, підтримку та заохочення наукової молоді; фінансування та матеріальне забезпечення фундаментальних досліджень; організацію прогнозування тенденцій науково-технічного та інноваційного розвитку на довгостроковий та середньостроковий періоди; підтримку пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки, державних цільових наукових і науково-технічних програм та концентрацію ресурсів для їх реалізації; створення ринку наукової і науково-технічної продукції та впровадження досягнень науки і техніки в усі сфери суспільного життя; правову охорону інтелектуальної власності та створення умов для її ефективного використання; організацію статистики в науковій діяльності; проведення наукової і науково-технічної експертизи виробництва, нових технологій, техніки, результатів досліджень, науково-технічних програм і проектів тощо; стимулювання наукової та науково-технічної творчості, винахідництва та інноваційної діяльності; пропагування наукових та науково-технічних досягнень, винаходів, нових сучасних технологій, внеску України у розвиток світової науки і техніки; встановлення взаємовигідних зв'язків з іншими державами для інтеграції вітчизняної та світової науки.

Основним засобом реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки є Державні цільові наукові та науково-технічні програми, які шляхом концентрації науково-технічного потенціалу держави забезпечують розв'язання найважливіших природничих, технічних і гуманітарних проблем. Державні цільові наукові та науково-технічні програми з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки формуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері науки на основі цільових проектів, відібраних на конкурсних засадах.

Невід'ємним елементом реалізації науково-технічної політики є державна науково-технічна експертиза. Відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» «наукова і науково-технічна експертиза – це діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка науково-технічного рівня об'єктів експертизи і підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо таких об'єктів».

Основними завданнями наукової і науково-технічної експертизи є:

- об'єктивне, комплексне дослідження об'єктів експертизи;
- перевірка відповідності об'єктів експертизи вимогам і нормам чинного законодавства;
- оцінка відповідності об'єктів експертизи сучасному рівню

наукових і технічних знань, тенденціям науково-технічного прогресу, принципам державної науково-технічної політики, вимогам екологічної безпеки, економічної доцільності;

- аналіз рівня використання науково-технічного потенціалу, оцінка результативності науково-дослідних робіт і дослідно-конструкторських розробок;

- прогнозування науково-технічних, соціально-економічних і екологічних наслідків реалізації чи діяльності об'єкта експертизи;

- підготовка науково обгрунтованих експертних висновків.

Основними принципами наукової і науково-технічної експертизи є: компетентність і об'єктивність осіб, установ та організацій, що проводять експертизу; врахування світового рівня науково-технічного прогресу, норм і правил технічної та екологічної безпеки, вимог стандартів, міжнародних угод; експертиза громадської думки з питання щодо предмету експертизи, її об'єктивна оцінка; відповідальність за достовірність і повноту аналізу, обгрунтованість рекомендацій експертизи.

*Суб'єктами* наукової і науково-технічної експертизи є замовники, організатори експертизи, а також експерти.

*Об'єктами* наукової та науково-технічної експертизи можуть бути: діючі об'єкти техніки (в тому числі військової) та промисловості, споруди, природні об'єкти тощо, стосовно яких виникає потреба отримати науково обгрунтовані експертні висновки; проекти, програми, пропозиції різного рівня, щодо яких необхідно провести науково обгрунтований аналіз і дати висновок про доцільність їх прийняття, впровадження, подальшого використання тощо.

Обов'язковій науковій і науково-технічній експертизі підлягають: державні цільові наукові і науково-технічні програми; міждержавні наукові і науково-технічні програми, що реалізуються на підставі міжнародних договорів України в межах її території; галузеві і міжгалузеві програми у сфері наукової і науково-технічної діяльності; інноваційні програми та проекти державного значення.

Державне управління у сфері наукової і науково-технічної експертизи здійснюється Кабінетом Міністрів України, центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері науки, і центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері наукової, науково-технічної діяльності.

До повноважень Кабінету Міністрів України у сфері наукової і науково-технічної діяльності належать: визначення форм та правил фінансового забезпечення наукової і науково-технічної експертизи; ініціювання проведення попередньої, первинної, повторної, додаткової, контрольної державної наукової і науково-технічної експертизи;

здійснення інших повноважень у сфері наукової і науково-технічної експертизи відповідно до законів.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері науки, належать: визначення порядку проведення державної акредитації фізичних і юридичних осіб на право проведення наукової і науково-технічної експертизи, форми свідоцтва на право проведення наукової і науково-технічної експертизи та переліку документів державного зразка, що дають фізичним особам право на провадження експертної діяльності і надання експертних послуг без отримання свідоцтва; визначення спільно з центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики, порядку фінансування наукової і науково-технічної експертизи, що проводиться за рахунок коштів державного бюджету; здійснення інших повноважень у сфері наукової і науково-технічної експертизи відповідно до законів.

До повноважень центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері наукової, науково-технічної діяльності, належать: участь у проведенні державної наукової і науково-технічної експертизи проектів міждержавних, державних цільових програм, інноваційних проектів, проектів технологічних парків та завдань (проектів) інформатизації; проведення державної акредитації фізичних і юридичних осіб на право проведення наукової і науково-технічної експертизи, видача свідоцтв на право проведення наукової і науково-технічної експертизи; здійснення інших повноважень відповідно до законів.

Місцеві державні адміністрації, виконавчі органи сільських, селищних, міських рад: організують проведення наукової і науково-технічної експертизи на підставі рішень, прийнятих відповідними місцевими радами або місцевими референдумами; ініціюють проведення наукової і науково-технічної експертизи з питань, щодо яких вони приймають рішення, з визначенням обсягів витрат на проведення експертизи та джерел фінансування; здійснюють інші повноваження відповідно до законів.

Місцеві ради: ініціюють проведення наукової і науково-технічної експертизи з питань, щодо яких вони приймають рішення, з визначенням обсягів витрат на проведення експертизи та джерел фінансування; здійснюють інші повноваження відповідно до законів.

Фінансове забезпечення наукової і науково-технічної діяльності здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, власних або залучених коштів підприємств, установ та організацій, коштів вітчизняних та іноземних замовників робіт, грантів, інших джерел, не заборонених законом.

Одним із основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є бюджетне фінансування. Держава забезпечує бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) у розмірі не менше 1,7 відсотка валового внутрішнього продукту України. Видатки на наукову і науково-технічну діяльність є захищеними статтями видатків Державного бюджету України. Бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності здійснюється шляхом фінансування основної діяльності державних наукових установ, наукових досліджень вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації, фінансування окремих наукових і науково-технічних програм, проектів та надання грантів.

Зокрема в 2010 році обсяг фінансування науково-технічної діяльності із державного бюджету України склав 3704,3 млн грн, що в 6 разів більше обсягу фінансування 2000 року (табл. 1).

*Таблиця 1*  
*Фінансування наукових та науково-технічних робіт за джерелами*  
*тис. грн*

Джерела фінансування	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2010 р.
Всього	2046339,0	5160399,8	7822209,8	8995893,9
у т.ч. за рахунок:				
- держбюджету	614513,5	1711174,5	3398553,5	3704338,6
- коштів місцевих бюджетів	-	26473,6	30626,0	25717,3
- коштів фондів спеціального призначення	18582,4	24937,6	40797,5	48303,6
- власних коштів	61294,6	338484,8	629376,8	872033,7
- коштів замовників України	785788,4	1680100,3	1870820,7	1961174,5
- коштів замовників іноземних держав	477079,1	1258037,9	1743426,1	2315863,6
- інших джерел	89081,0	121191,1	108609,2	68462,6

Як і раніше, у 2010 р. в Україні майже чверть загального обсягу витрат було спрямовано на виконання фундаментальних досліджень, які на 95,0% фінансувалися за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Частка витрат на виконання прикладних досліджень становила 17,9%, три чверті яких асигнувалися за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів і 10,8% – коштів підприємницького сектору. На виконання науково-технічних розробок спрямовано 48,0% загального обсягу витрат, які на 46,1% профінансовані іноземними фірмами, майже на чверть (23,7%) – організаціями підприємницького сектору, 8,1% – за

рахунок бюджетних коштів. Витрати на виконання науково-технічних послуг становили 9,7% загального обсягу витрат. Більш ніж половину загального обсягу витрат спрямовано на дослідження і розробки зі створення нових або удосконалення існуючих видів виробів, технологій та матеріалів, 33,0% яких – на замовлення промислових підприємств.

Державна політика у сфері патентів і ліцензій спрямована на регулювання відносин, пов'язаних з набуттям і використанням прав на об'єкти інтелектуальної власності. Необхідною умовою практичного використання науково-технічних досягнень є державний захист права інтелектуальної власності на науково-технічну продукцію. Результати науково-технічної діяльності є об'єктом власності створювачів (розробників) науково-технічної продукції, якщо інше не передбачено законом або договором.

У 2010 р. в результаті діяльності наукових організацій до вітчизняного патентного відомства було подано 8894 заявки на видачу охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності (ОПІВ), що на 18,4% більше, ніж у 2009 р. До патентних відомств інших країн було подано 112 заявок, що на 31,8% більше, ніж у 2009 р. Серед отриманих охоронних документів на ОПІВ чверть – патенти на винаходи і 2,8% – на сорти рослин (табл. 2).

Таблиця 2

*Кількість заявок на видачу охоронних документів та отриманих охоронних документів у Державному департаменті інтелектуальної власності України та у патентних відомствах іноземних держав за секторами діяльності*

Сектори	Подано заявок на видачу охоронних документів		з них:				Отримано охоронних документів		з них:			
			на винаходи		на сорти рослин				на винаходи		на сорти рослин	
	2009р.	2010р.	2009р.	2010р.	2009р.	2010р.	2009р.	2010р.	2009р.	2010р.	2009р.	2010р.
<i>У Державному департаменті інтелектуальної власності</i>												
Всього	7511	8894	1494	2252	350	328	6940	7748	1650	1931	215	218
в т.ч.:												
державний	1964	2182	490	773	311	306	1777	1886	504	663	171	191
підприємницький	433	480	188	244	20	9	515	443	222	217	21	15
сектор вищої освіти	5114	6232	816	1235	19	13	4648	5419	924	1051	23	12

Складовою державної політики в сфері НТП є підтримка міжнародного науково-технічного співробітництва.

У 2010 р. число науковців, які виїжджали за межі України з метою стажування, навчання, підвищення кваліфікації, зменшилось на 1,4% і становило 3,9 тис. осіб, для проведення наукових досліджень – на 8,8% (5,4 тис. осіб). Разом з тим на 6,7% збільшилась кількість виїздів для викладацької роботи (574 особи). З метою участі в міжнародних семінарах, конференціях тощо було здійснено 9,7 тис. виїздів за кордон і проводилося 2,2 тис. таких заходів науковими організаціями та установами в Україні (рис. 1).

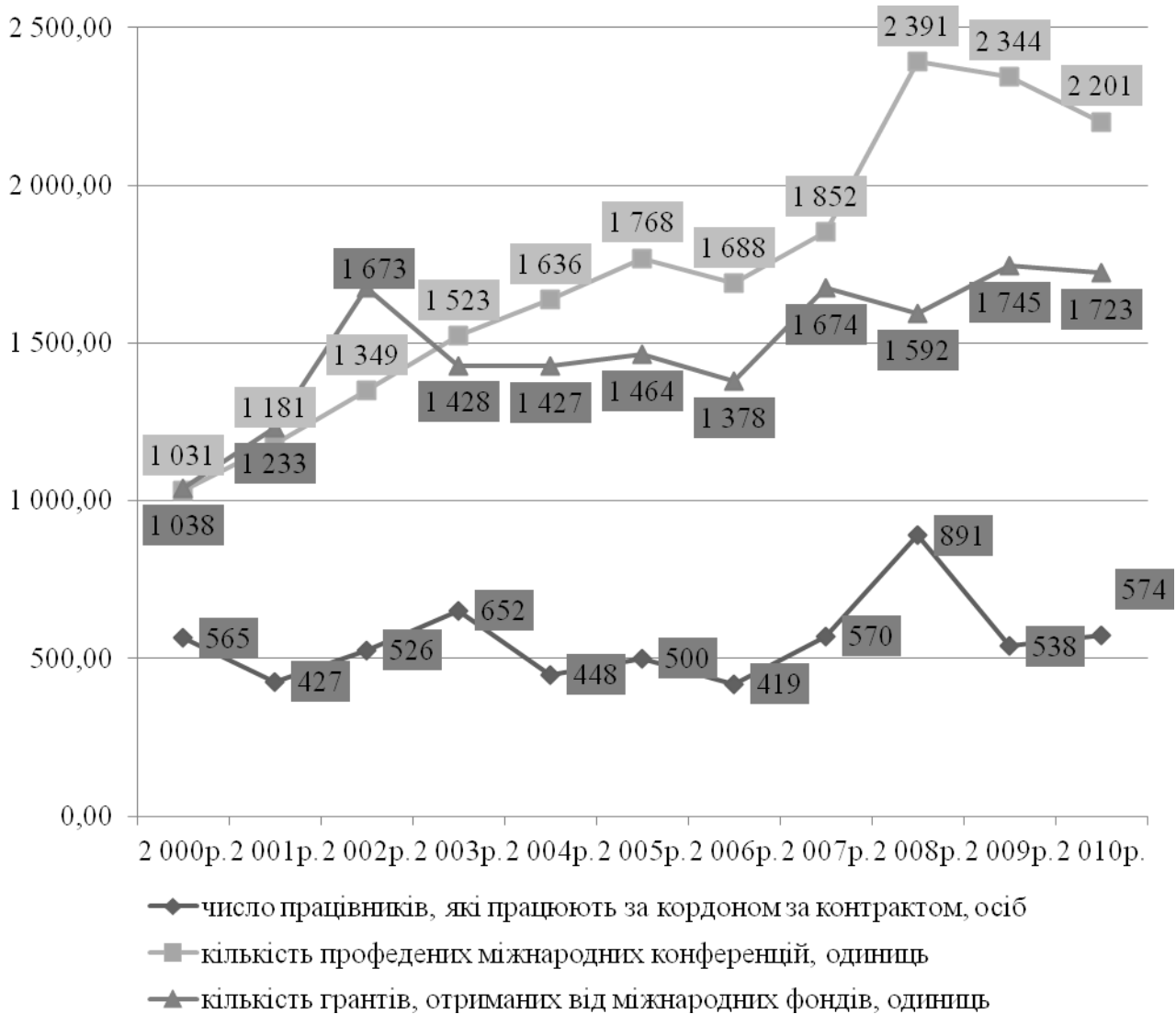


Рис. 1. Міжнародне співробітництво наукових організацій

Кількість грантів, отриманих на наукову роботу від міжнародних фондів, становила 1723, що на 1,3% менше ніж у 2009 р., у т.ч. колективних – на 2,8% (825). Кількість індивідуальних грантів за цей період майже не змінилася (898). Загалом число науковців, які користувалися грантами, становило 4,5 тис. осіб.

Разом з тим, внутрішні витрати на дослідження й розробки (далі – ДіР) протягом останніх років у більшості країн Співдружності становлять менше 1% валового внутрішнього продукту (ВВП), в той час як у середньому по країнах Європейського союзу – біля 2%. Із країн ЄС цей показник найвищий у Швеції і Фінляндії (рис. 2). У таких країнах, як Японія й США, він дорівнює відповідно 3,5% і 2,7%.

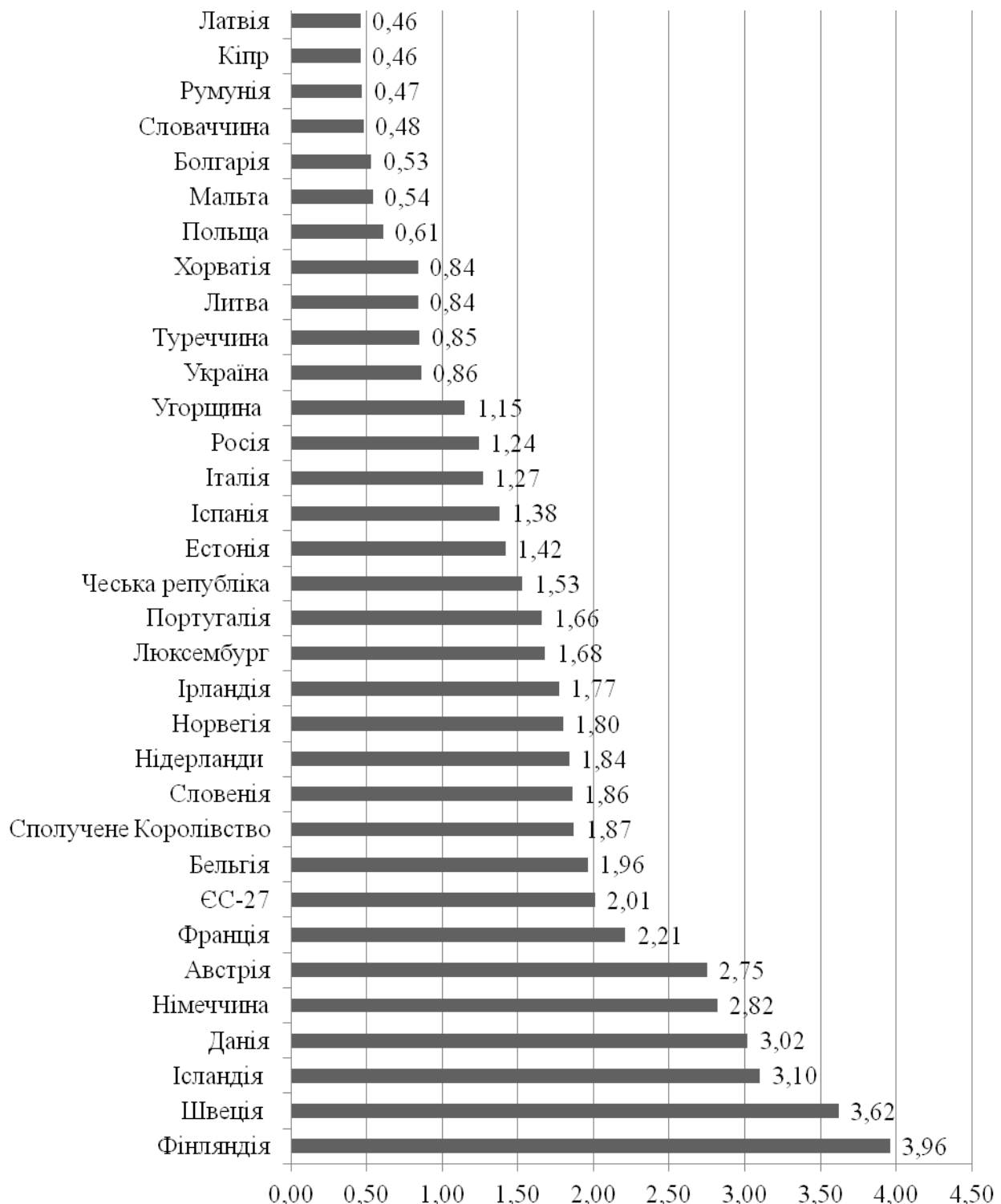


Рис. 2. Частка витрат на виконання досліджень і розробок у ВВП країн Європи та України у 2009 році (за даними Євростату)

У 2010 р. наукові та науково-технічні роботи виконували 1303 організації, майже половина з яких відносяться до підприємницького сектору економіки, 39,5% – до державного, 13,7% – вищої освіти і 1 організація – до приватного неприбуткового сектору (табл. 3).

Таблиця 3

*Організації які виконують науково-технічні роботи за секторами діяльності в Україні*

Сектори	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Всього	1510	1452	1404	1378	1340	1303
в т.ч.: державний сектор	501	511	496	496	499	514
підприємницький сектор	837	767	729	698	658	610
сектор вищої освіти	172	173	178	182	181	178
приватний неприбутковий сектор	-	1	1	2	2	1

У розподілі за галузями наук частка організацій природничих наук збільшилась на 2,1%, а технічних – зменшилась на 2,9%, що при незначних змінах кількості організацій інших галузей (частка організацій гуманітарних і суспільних наук збільшилась на 0,3 та 0,8 в. п. відповідно, а багатогалузевих організацій – зменшилась на 0,3 в. п.) призвело до зменшення загальної кількості організацій на 2,8% (табл. 4).

Таблиця 4

*Частка організацій, які виконують наукові та науково-технічні роботи, за галузями наук в Україні, %*

Галузі наук	2005р.	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в т.ч.: природничі науки	25,4	27,1	30,6	32,2	34,2	25,4
технічні науки	62,3	59,1	53,0	47,1	44,2	62,3
гуманітарні науки	5,9	7,1	9,5	10,7	11,5	5,9
суспільні науки	5,1	5,0	4,9	6,8	6,4	5,1
наукові установи та вузи, що мають багатогалузевий профіль	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Кінцевим результатом упровадження досягнень НТП є інновації.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» «інновації – новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери».



Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції.

Основними принципами державної інноваційної політики є:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;
- створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
- забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
- ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;
- здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;
- фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності;
- сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;
- інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;
- підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.

*Об'єктами* інноваційної діяльності є: інноваційні програми і проекти; нові знання та інтелектуальні продукти; виробниче обладнання та процеси; інфраструктура виробництва і підприємництва; організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру і якість виробництва і (або) соціальної сфери; сировинні ресурси, засоби їх видобування і переробки; товарна продукція; механізми формування споживчого ринку і збуту товарної продукції.

*Суб'єктами* інноваційної діяльності можуть бути фізичні і (або) юридичні особи України, фізичні і (або) юридичні особи іноземних держав, особи без громадянства, об'єднання цих осіб, які провадять в Україні інноваційну діяльність і (або) залучають майнові та інтелектуальні цінності, вкладають власні чи запозичені кошти в реалізацію в Україні інноваційних проектів.

Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється шляхом: визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної

діяльності; формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм; створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності; захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності; фінансової підтримки виконання інноваційних проектів; стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів; встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності; підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

Верховна Рада України визначає єдину державну політику у сфері інноваційної діяльності, а саме: створює законодавчу базу для сфери інноваційної діяльності; визначає стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності; в межах Державного бюджету України визначає обсяг асигнувань для фінансової підтримки інноваційної діяльності.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, обласні і районні ради відповідно до їх компетенції: затверджують середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності регіонального рівня та регіональні інноваційні програми, що кредитуються з бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів; визначають кошти бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів для фінансової підтримки регіональних інноваційних програм і доручають Раді міністрів Автономної Республіки Крим, делегують повноваження обласним і районним державним адміністраціям фінансування регіональних інноваційних програм через державні інноваційні фінансово-кредитні установи (їх регіональні відділення) у межах виділених у цих бюджетах коштів; контролюють фінансування регіональних інноваційних програм за кошти бюджету Автономної Республіки Крим, обласних і районних бюджетів.

Представницькі органи місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські ради відповідно до їх компетенції: затверджують місцеві інноваційні програми; у межах коштів бюджету розвитку визначають кошти місцевих бюджетів для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм; створюють комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи для фінансової підтримки місцевих інноваційних програм за кошти місцевих бюджетів, затверджують їх статuti чи положення про них, підпорядковують їх своїм виконавчим органам; доручають своїм виконавчим органам фінансування місцевих інноваційних програм за рахунок коштів місцевого бюджету через державні інноваційні фінансово-кредитні установи або через комунальні інноваційні фінансово-кредитні установи; затверджують порядок формування і використання коштів комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; контролюють фінансування місцевих інноваційних

програм за кошти місцевого бюджету через державні інноваційні фінансово-кредитні установи; контролюють діяльність комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ.

Основні показники інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні за 2010 рік представлено на рис. 3.

У 2010 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалися 1462 підприємства, або 13,8% загальної кількості обстежених промислових підприємств проти 1411 і 12,8% у 2009 р. З огляду на види економічної діяльності частка інноваційно активних підприємств добувної промисловості становила 6,5%, переробної – 15,0%, з виробництва та розподілення електроенергії, газу та води – 11,8%. Значно більшою за середню в Україні була частка інноваційно активних підприємств серед підприємств із виробництва коксу та продуктів нафто перероблення (33,3%), машинобудування (22,2%), хімічної та нафтохімічної промисловості (19,9%), металургійного виробництва та виробництва готових металевих виробів (14,4%) і серед підприємств із виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (14,3%).

На технологічні інновації у 2010р. 1088 підприємств витратили 8,0 млрд грн. Із загального обсягу витрат найбільше коштів витрачено на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 5051,7 млн грн.

На придбання внутрішніх науково-дослідних розробок (далі – НДР) – 818,5 млн грн, зовнішніх НДР – 177,9 млн грн, придбання інших зовнішніх знань – 141,6 млн грн; загалом на навчання та підготовку персоналу для розробки та запровадження нових або значно вдосконалених продуктів та процесів, діяльність щодо ринкового запровадження інновацій та інші роботи, пов'язані зі створенням та впровадженням інновацій, – 1855,7 млн грн.

Понад 70% інноваційно активних підприємств здійснювали нововведення за рахунок власних коштів, обсяг яких склав 4775,2 млн грн. Державну підтримку у розмірі 92,7 млн грн отримали 35 підприємств. Важливу роль для інноваційної діяльності 19 підприємств мали кошти інвесторів (2442,4 млн грн.), у т.ч. кошти іноземних інвесторів – 11 (2411,4 млн грн), вітчизняних інвесторів 12 (31,0 млн грн). Кредитами в обсязі 626,1 млн грн скористалися 36 підприємств.

Із загальної кількості інноваційно активних підприємств 83,2% впроваджували інновації (11,5% обстежених промислових). Нові технологічні процеси у 2010 р. впроваджували 522 підприємства, кількість таких процесів становила 2043, з них маловідходних і ресурсозберігаючих – 479.

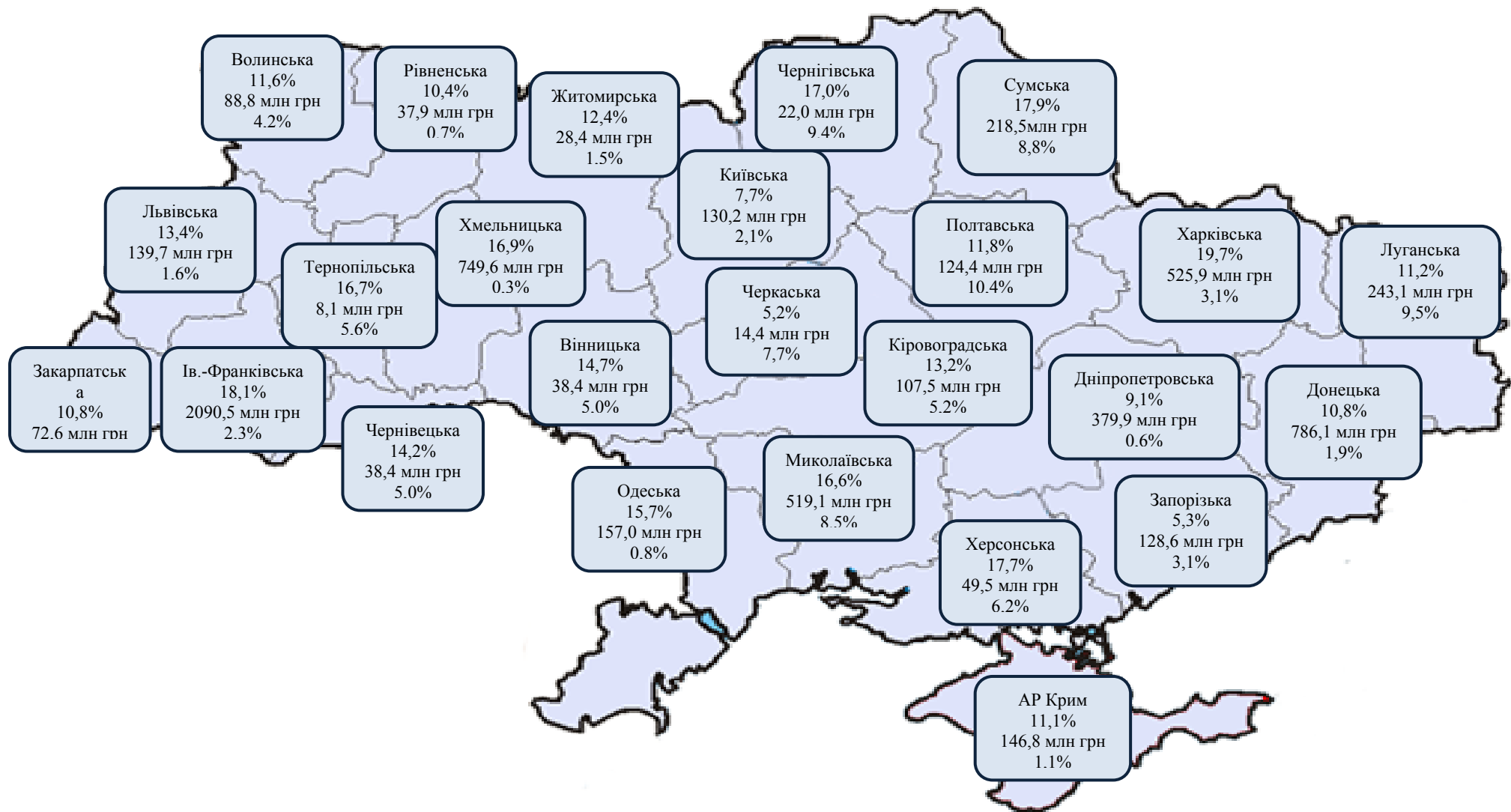


Рис. 3. Інноваційна діяльність України у 2010 році (перше число – відсоток промислових підприємств, які займалися інноваційною діяльністю; друге число – обсяг витрат на здійснення інноваційних робіт; третє число – частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції)

Більше 40% інноваційно активних підприємств впроваджували інноваційні види продукції, кількість яких склала 2408 найменувань, у т.ч. 663 – нові види машин, устаткування, приладів, апаратів тощо. Продукцію, що була виключно новою для ринку, впровадили 182 підприємства, кількість такої продукції становила 606 найменувань, з них нові види машин, устаткування, прилади, апарати тощо – 298. Нові маркетингові концепції (стратегії) у звітному періоді запровадили 188 підприємств. Організаційні інновації здійснювали 183 підприємства.

У 2010 р. інноваційну продукцію реалізували 964 підприємства на суму 33,7 млрд грн (3,8% загального обсягу промислової продукції). Продукцію, що була новою або суттєво вдосконаленою для ринку, поставляли 270 підприємств. Її обсяг становив 11,0 млрд грн, або 32,6% реалізованої інноваційної (проти 8,5 млрд грн і 27,1% у 2009 р.). Найбільший її обсяг реалізували підприємства машинобудування – 5,6 млрд грн, що складало 51,9% загального обсягу інноваційної продукції цих підприємств, підприємства з виробництва коксу та продуктів нафтоперероблення – 2,6 млрд грн (39,2%), виробництва харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 0,9 млрд грн (18,6%), целюлозно-паперового виробництва та видавничої діяльності – 0,8 млрд грн (84,4%), а також хімічної та нафтохімічної промисловості – 0,8 млрд грн (49,7%).

У 2010 р. майже кожне четверте інноваційно активне підприємство поставляло свою продукцію на експорт, обсяг якої становив 13,7 млрд грн, у т.ч. до країн СНД – 8,1 млрд грн (у 2009 р. – 13,2 млрд грн і 7,9 млрд грн).

Для впровадження нового або значно вдосконаленого продукту чи процесу 178 підприємств придбали 565 технологій в Україні та 142 за її межами. З них 239 придбано з устаткуванням (93), 136 – як результат досліджень і розробок (12), 112 технологій придбано разом із цілеспрямованим прийомом на роботу кваліфікованих фахівців (1), 52 – за договорами на придбання прав на патенти, за ліцензіями на використання винаходів, промислових зразків, корисних моделей (28) та 3 технології – за угодами на придбання технологій та ноу-хау (6).

Протягом останніх трьох років (2008-2010 рр.) інноваційною діяльністю в промисловості займалися 1973 підприємства (або 18,6% обстежених), 76,0% яких придбали машини, обладнання та програмне забезпечення, 23,0% підприємств займалися навчанням та підготовкою персоналу, 19,1% – здійснювали внутрішні НДР, 11,6% придбали зовнішні НДР, 10,4% – займалися ринковим запровадженням інновацій та 10,2% – здійснювали придбання інших зовнішніх знань.

У цей період інновації впроваджували 1562 підприємства, у т.ч.: 1121 – інноваційні види продукції, з них 340 – нову продукцію виключно

для ринку та 938 – нову лише для підприємства. Нові або суттєво вдосконалені інноваційні процеси впровадили 1128 підприємств, у т.ч. 996 – запровадили нові або суттєво поліпшені методи виробництва продукції, 193 – нову або вдосконалену інфраструктуру, методи постачання або розповсюдження продукції та 311 – нову або вдосконалену діяльність із підтримки процесів (системи матеріального обслуговування або операції щодо закупівель та обліку). Зміни у дизайні самої продукції чи її пакуванні, розміщенні, просуванні на ринку чи ціноутворенні випробували на практиці 420 підприємств. Нові організаційні методи у свою діяльність запровадили 426 підприємств.

Усі країни прагнуть до розроблення і реалізації державної інноваційної політики. Вплив держави має бути спрямований на максимальну підтримку власного інноваційного потенціалу, провідних наукових і конструкторських центрів, а також на забезпечення реалізації науково-технічної політики, що відповідає світовому рівню.

Згідно із Законом України «Про інвестиційну діяльність» видами інноваційної діяльності є: випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології; прогресивні міжгалузеві структурні зміни; реалізація довгострокових науково-технічних програм з тривалими термінами окупності; фінансування фундаментальних досліджень для досягнення якісних змін у стані продуктивних сил; розроблення і впровадження нової ресурсозберігаючої технології.

Об'єктами інноваційної діяльності є розроблення і впровадження нововведень у галузі техніки, технології, економіки, організації та управління.

Загалом у 2010р. створенням і використанням передових виробничих технологій (далі – ПВТ), а також використанням раціоналізаторських пропозицій займалося 1694 підприємства і організації України, більшість яких – промислові підприємства.

Створенням передових виробничих технологій займалися 154 підприємства, майже третина яких зосереджена у м. Києві, 14,3% – у Дніпропетровській, 9,7% – Харківській, 6,5% – Донецькій, 5,2% – Луганській, 4,5% – Львівській областях (рис. 4).

У розрізі видів діяльності майже 40% – це організації, що займалися дослідженнями і розробками, 28,6% – підприємства переробної промисловості, 18,2% – установи освіти.

Загальна кількість створених ПВТ склала 376, у т.ч. 87,8% – нові для України, 12,2% – принципово нові. Майже чверть з них створено за державним контрактом, дві третини яких – в організаціях, що займалися дослідженнями і розробками.

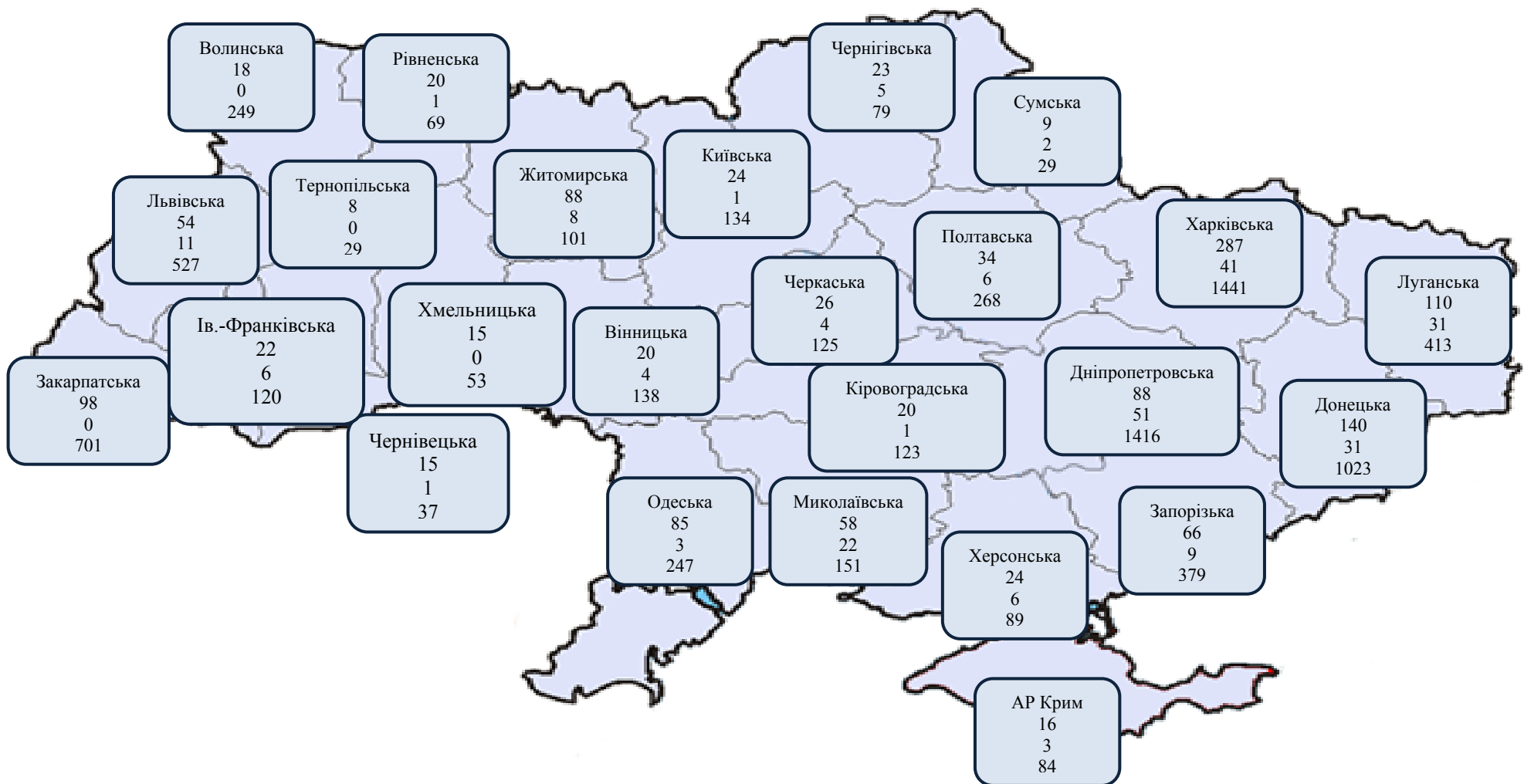


Рис. 4. Передові виробничі технології в Україні у 2010 році (перше число – кількість підприємств, які створювали та/чи використовували ПВТ; друге число – кількість створених ПВТ; третє число – кількість використаних ПВТ)

У 2010 р. на нові технології було отримано 617 охоронних документів, у т.ч. 166 патентів на винахід, 407 – на корисну модель, 44 – на промисловий зразок; із загальної їх кількості 233 – мають патентну чистоту в інших країнах.

Більше половини створених ПВТ призначено для впровадження на промислових підприємствах, в основному – в переробній промисловості; понад чверть – в організаціях, що займалися дослідженнями і розробками; 4,3% – на підприємствах транспорту і зв'язку, більшість з яких – на залізничному транспорті; 2,4% – у сфері освіти.

У 2010 р. 1590 підприємств використовували у виробництві передові виробничі технології, з них 24,3% – підприємства Харківської, 8,7% – Донецької, 6,8% Луганської, 6,2% – Закарпатської, 5,5% – Житомирської, по 5,3% Дніпропетровської та Одеської областей; в розрізі видів економічної діяльності 66,0% – підприємства промисловості, 19,4% – організації, що займалися операціями з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям, 8,2% – підприємства транспорту і зв'язку, 4,0% – установи освіти.

Середній вік ПВТ, що використовувалися підприємствами та організаціями України у 2010 р. склав 5,4 року. Питома вага ПВТ, впроваджених у виробництво протягом 2010 р. склали 16,3%, тоді як термін впровадження третини з них склав 6 років і більше.

Найстаріші технології використовувалися на підприємствах хімічного виробництва (7,7), де понад третину склали технології віком більше 10 років; з надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльності у сфері культури та спорту (7,6), де майже 90% технологій віком 6 років і більше; в організаціях, що виконують дослідження і розробки (6,2 і 42%), у металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів (6,1 і 42,6%), виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води (6,0 і 43,9%).

Достатньо нові технології застосовувалися на підприємствах торгівлі, з ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (4,2), де 53,5% технологій віком до 3 років, та у сфері освіти (4,1 і 68,4%).

У 2010 р. 196 організацій використали 11678 раціоналізаторських пропозицій. Чисельність авторів цих пропозицій склала 11484 людини, з них жінки – 1570.

### **Тема 4.3. Державне регулювання промислового виробництва.**

Промисловість – провідна і найважливіша галузь виробничої сфери і всього народногосподарського комплексу України. В ній створюється близько 30% валової доданої вартості держави (табл. 1).



Таблиця 1

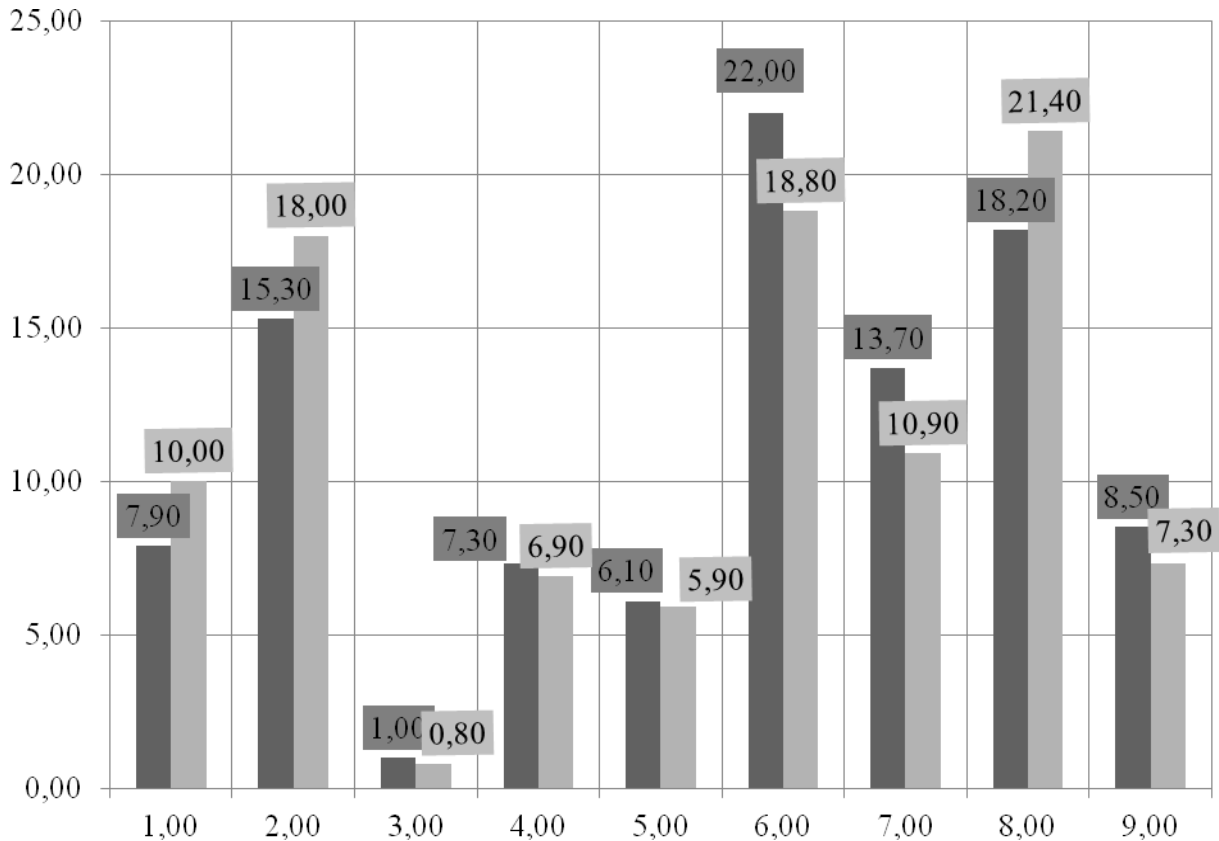
## Основні показники розвитку промисловості України

Показник	2000р.	2008р.	2009р.	2010р.
<i>Промисловість в економіці країни</i>				
Валова додана вартість промисловості в загальному обсязі валової доданої вартості	31,4	30,1	26,9	27,6
Основні засоби промисловості	34,4	23,4	24,1	16,0
Випуск промислової продукції в загальному обсязі випуску (в основних цінах)	47,0	44,5	40,5	43,5
<i>Основні показники розвитку промисловості</i>				
Обсяг реалізованої продукції промисловості (у фактичних цінах), млн. грн.	182718,3	917035,5	806550,6	1065108,2
Основні засоби промисловості (у фактичних цінах), млн. грн.	285328	737514	940320,0	1065270,0
Рентабельність операційної діяльності промислових підприємств, %	4,8	4,9	1,8	3,6
Частка збиткових підприємств, %	42	39	40	41
Середньорічна кількість штатних працівників у промисловості, тис.	4462	3188	2851	2842

Промисловість України має такі галузі: електроенергетику, нафто-видобувну, газову, вугільну, торф'яну, чорну металургію, кольорову металургію, хімічну та нафтохімічну, машинобудівну і металообробну, лісову, деревообробну та целюлозно-паперову, промисловість будівельних матеріалів, скляну та фарфоро-фаянсову, легку, харчову, мукомольно-круп'яну, комбікормову, мікробіологічну, поліграфічну та ін.

Структура промислового виробництва, тобто співвідношення галузей, в Україні весь час змінюється. Так, протягом останніх чотирьох років поступово зростає частка добувної та харчової промисловості, виробництва та розподілення газу води та електроенергії. Зменшилася питома вага машинобудування, металургійного виробництва, хімічної та легкої промисловості (рис. 1).

Передумовою ефективної сучасної промислової політики є, по-перше, посилення координуючої ролі держави у створенні рамкових умов та організаційно-економічного механізму реалізації політики та завдань програмних документів у цій сфері, по-друге, інтеграція промислової політики з науковою, технологічною та інноваційною політикою.



1 – добувна промисловість; 2 – виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів; 3 – легка промисловість; 4 – виробництво коксу, продуктів нафтопереробки; 5 – хімічні та нафтохімічна промисловість; 6 – металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів; 7 – машинобудування; 8 – виробництво та розподілення електроенергії, газу та води; 9 – інші.

*Рис. 1. Розподіл обсягу реалізованої продукції промисловості за видами діяльності у 2010 році, % до загального обсягу*

Наявність в Україні доволі значної наукової та виробничої бази (1255 наукових організацій, які виконують наукові дослідження і розробки), здатності до генерування знань, інноваційної і технологічної спроможності, емний внутрішній ринок поряд з багатими природними ресурсами є конкурентною перевагою України, яку необхідно максимально продуктивно використати з метою технологічної та промислової модернізації.

Державна промислова політика повинна формувати стратегію розвитку промислового комплексу країни. Потрібна державна програма розвитку промисловості, яка б об'єднувала у собі збалансовані організаційно-економічні заходи, спрямовані на формування ефективної структури економіки, підвищення рівня інвестиційної та інноваційної

діяльності, зростання рівня конкурентоспроможності промислової продукції, захист внутрішнього ринку та нарощування експортного потенціалу країни.

Таким чином, аналіз зазначених проблем засвідчує їх комплексність і міжгалузевий характер, вирішення яких неможливе тільки в рамках галузевого управління і, таким чином, вимагає їх розв'язання шляхом системного підходу до визначених національних пріоритетів, що передбачатиме здійснення технологічного оновлення промислового виробництва на базі впровадження результатів власних науково-технічних розробок, з врахуванням визначених національних пріоритетів промислово-інноваційного розвитку.

Прикладом програмного вирішення проблемних питань розвитку промислового сектору економіки є досвід країн-учасниць СНД. Так, в Російській Федерації затверджена Державна програма Російської Федерації до 2020 року «Розвиток промисловості і підвищення її конкурентоспроможності», промисловість Білорусі розвивається відповідно до Програми розвитку промислового комплексу Республіки Білорусь на період до 2020 року, в Казахстані діє Державна програма з форсованого індустріально-інноваційного розвитку Республіки Казахстан на 2010-2014 роки.

Необхідним є комплексне розв'язання проблемних питань функціонування промислового сектору економіки України шляхом розроблення організаційно-економічного механізму та залучення ресурсів для реалізації завдань структурно-технологічної модернізації промисловості України у напрямку збільшення частки високотехнологічних видів діяльності в обсягах виробництва та експорту, задоволення потреб внутрішнього ринку у продукції власного виробництва, зростання зайнятості та піднесення завдяки цьому добробуту населення країни.

Основними шляхами для розв'язання проблеми є:

- визначення національних пріоритетів у промисловості шляхом забезпечення взаємоузгодженості параметрів промислової політики з бюджетною, податковою, митною політикою;

- накопичення та подальшого використання у виробництві науково-технологічного, ресурсного та інтелектуального потенціалу;

- створення умов для проведення інноваційно-технологічної модернізації виробництва зі збільшенням прошарку промислових виробництв новітніх технологічних укладів з поглибленою переробкою та випуском інноваційної продукції кінцевого споживання;

- оптимізація структури промислового виробництва з посиленням ролі внутрішнього ринку і прискореним розвитком видів діяльності, здатних забезпечити імпортозаміщення та приріст експорту в

конкурентоздатних секторах економіки;

- визначення та законодавче закріплення чіткого порядку фінансування (співфінансування) кластерів, пріоритетних проектів, а також прозорого розподілу результатів діяльності (прибутку, активів).

Відповідно до Концепції Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року виконання програми дозволить забезпечити збільшення: індексу промислової продукції на 2,0-2,2% у 2013 році з поступовим зростанням до 2020 року; частки інноваційної продукції в обсязі виробництва промислової продукції – до 50% за підсумками 2015 року; частки промислових підприємств, що провадять інноваційну діяльність – до 25 % у 2014 році.

Реалізація Програми сприятиме: збереженню існуючих та створенню нових робочих місць (5-10%), підвищенню реального життєвого рівня громадян та їх соціальний захист (зростання реальної заробітної плати працівника промисловості очікується на рівні 10-15%); зменшенню залежності від імпорту промислових товарів, що дасть змогу до 2015 року знизити темпи щорічного приросту до 9-9,5 відсотка; досягнення до 2015 року середньорічних темпів приросту експорту промислової продукції не менш як на 7-10 відсотків. В результаті проведення активної цілеспрямованої політики енергозбереження, очікується досягти до 2015 року обсягу споживання енергоресурсів за рахунок оновлення модернізації енерговитратного технологічного обладнання промислових підприємств на 9,69 млн.т у.п./рік.

#### **Тема 4.4. Державне регулювання розвитку агропромислового комплексу.**

Сільське господарство є однією з пріоритетних галузей національної економіки. Розвиток сільськогосподарської галузі сприяє підвищенню матеріального добробуту населення, зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави, зростанню її експортного потенціалу. Водночас, сільськогосподарський сектор виробництва – один з найбільш ризикових секторів економіки, оскільки на його розвиток великий вплив має дія природних факторів та біологічних чинників.

За попередніми розрахунками, у 2011р. частка сільського господарства (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки склала 9,6% (у 2010р. – 8,7%).

У 2011р. на території країни виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 56 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, з яких 73,9% становлять фермерські господарства, 13,8% – господарські товариства, 7,4% – приватні підприємства, 1,6% – виробничі кооперативи, 0,6% – державні

підприємства, 2,7% – підприємства інших форм господарювання. У цих підприємствах зосереджено 21,6 млн га сільськогосподарських угідь. Господарськими товариствами використовувалося 49,6% цих угідь, фермерськими господарствами – 20,1%, приватними підприємствами – 15,8%, виробничими кооперативами – 4,1%, державними підприємствами – 2,5%, підприємствами інших форм господарювання – 7,9%. Із загальної кількості підприємств 48 тис. мають сільськогосподарські угіддя. З них 68,3% підприємств мають площу до 100 га, 14,9% – від 100 до 500 га, 5,4% – від 500 до 1000 га, 5,3% – від 1000 до 2000 га, 6,1% – понад 2000 га. Середній розмір підприємства з урахуванням фермерських господарств становить 384 га, без урахування фермерських господарств 1176 га сільськогосподарських угідь.

Історичний досвід свідчить, що шанси вижити індивідуальному власнику в умовах ринку значно вищі, коли він починає поєднувати свої дії з іншими товаровиробниками, довіривши частину своїх господарських функцій певній структурі – обслуговуючому кооперативу, який краще за інші господарські суб'єкти інтегрується в структури ринкового типу і практично виконує роль головної й об'єднуючої сили для сільських товаровиробників, надаючи позитивний імпульс розвитку АПК України.

Отже, важливим напрямом розбудови аграрного сектору економіки є розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Проте натеper за обсягами надання послуг вони не задовольняють зростаючих потреб виробників сільськогосподарської продукції та її споживачів. Адже понад 60 відсотків трудомісткої сільськогосподарської продукції виробляється в особистих селянських і фермерських господарствах та фізичними особами – сільськогосподарськими товаровиробниками, які не мають постійно діючих каналів реалізації такої продукції, особливо у віддалених від міст селах. Переважна частина продукції, виробленої селянами, згодуються худобі або псується. Та ж частина продукції, що надходить до кінцевих споживачів, реалізується через посередників, чи продається селянами на стихійних ринках. Розв'язати проблему збуту продукції, вирощеної сільськогосподарськими товаровиробниками можливо, шляхом створення прозорої постачальницької, заготівельно-збутової інфраструктури на засадах кооперації та інтеграції з торгівлею, підприємствами харчової та переробної промисловості.

З цією метою розроблено державну програму «Рідне село», започатковану 15 травня 2012 року за ініціативи Міністра аграрної політики та продовольства України Миколою Присяжнюком. Основою ініціативи проголошено спрямування державної фінансової підтримки на дрібного та середнього товаровиробника. Це стало свідченням визнання ролі селянського господарства у забезпеченні продовольчої безпеки

країни. У рамках ініціативи, підтриманої урядом, уперше в Україні з'являється спеціальна дотація фізичним особам за утримання та збереження молодняка ВРХ. Селяни отримали майже 305 млн гривень. Ще майже 16 млн держава спрямувала на компенсації за закуплені установки індивідуального доїння.

*Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив* являє собою підприємство, створене для обслуговування переважно своїх членів на засадах взаємодопомоги й економічного співробітництва. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" поділяє обслуговуючі кооперативи залежно від видів діяльності на переробні, заготівельно-збутові, постачальницькі, сервісні та багатофункціональні.

За останні роки кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у країні зросла на 278 одиниць і становить 851 кооператив. Протягом 9 місяців 2012 року кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів збільшилася на 77 одиниць. Найбільша кількість кооперативів налічується у Житомирській (104), Вінницькій (84), Івано-Франківській (67) областях та АР Крим (64). Деякі регіони демонструють зацікавленість у розвитку кооперації на селі, внаслідок чого кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зросла. Зокрема у Волинській області – на 24 одиниці, у Полтавській області – на 16 одиниць, у Житомирській – на 8 одиниць.

Порівнюючи розвиток кооперативного руху у більшості провідних країн світу (США, Канада, Корея, Китай, держави – члени ЄС), можна навести такі дані:

- 80% сільськогосподарської продукції Скандинавії, 65% – Нідерландів, 52% – Німеччини, Іспанії, Франції знаходять збут через сільськогосподарську кооперацію;
- питома вага кооперативів у молочарському бізнесі усіх країн Європейського союзу перевищує 50%;
- в США кооперація – це переробка молока 82%, збут продукції – 30%, виробництво цукру – 51%, оптові ринки худоби – 40%, постачання добрив – 45%, пального – 44%;
- кооперативи Китаю та Японії реалізують на внутрішньому та зовнішньому ринках понад 90% сільськогосподарської продукції.

Тривалий час утворення кооперативів гальмувалося через недосконалість законодавства і подвійне оподаткування. У минулому році на виконання Національного плану дій на 2012 рік щодо впровадження Програми економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та з метою створення сприятливих умов і стимулів для розвитку сільськогосподарської кооперації Мінагрополітики України розроблено та Верховною Радою України прийнято Закон України від 20 листопада 2012

року № 5495-VI "Про внесення змін до Закону України "Про сільськогосподарську кооперацію".

Статтями Закону передбачено процедуру повернення членові кооперативу його пайового внеску, а також ще одна стаття "Державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів", дозволить щороку передбачати у державному та місцевих бюджетах кошти для підтримки сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

При розробці нормативно-правових актів, що регулюють діяльність сільськогосподарської обслуговуючої кооперації, значну увагу було приділено документам, що регламентують внутрішньогосподарську діяльність кооперативу, а саме Статуту. Зміст та структура статуту розробляються з урахуванням положень наказу Міністерства аграрної політики України від 26 червня 2003р. №191 "Про затвердження примірних статутів сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу". Статут кооперативу приймається засновниками на установчих зборах, зміни та доповнення до нього вносяться загальними зборами його членів.

За умови успішної реалізації програми передбачається отримати такі результати:

На першому етапі – розрахований на період 2013-2016 років:

- Формування законодавства та нормативної бази;
- Створення не менше 4000 сільськогосподарських кооперативів;
- Створення 1 млн. робочих місць в сільській місцевості;
- Реалізація продукції через сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: молочної – не менше 10%; картоплі та овочів – 25%; фруктів – 20%.

На другому етапі – розрахований на період 2017-2020 років:

- Створення 1000 нових сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та розвиток діючих;
- Розширення сфери діяльності охоплюючи 60 % сільської місцевості;
- Загалом створити 1,6 млн робочих місць.

Для реалізації зазначених заходів передбачене державне фінансування. Бюджетні кошти будуть спрямовані на фінансову підтримку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, членами яких є виключно особисті селянські, фермерські господарства та фізичні особи – сільськогосподарські товаровиробники, на конкурсних засадах для придбання сільськогосподарської техніки та/або технологічного обладнання. Загалом за 2013-2020 роки сума коштів державного бюджету, направлених на фінансування розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, становитиме 21 млрд грн.

Головну роль у всій системі державного регулювання економіки

відіграє підтримка відповідного рівня цін і цінової рівноваги, оскільки розбалансування цінового механізму призводить до руйнівних наслідків.

Продаж комерційним господарюючим суб'єктам є основним напрямом збуту продукції для сільськогосподарських підприємств, на який припадає 83,8% усієї реалізованої продукції рослинництва. У 2011 р. сільськогосподарські підприємства за цим напрямом реалізували 82,7% зернових культур, 90,5% олійних культур, 87,5% картоплі, 75,9% баштанних культур, 48,8% винограду. На ринку і безпосередньо переробним підприємствам реалізовано 12,8% рослинницької продукції. За цими напрямками було продано 92,9% цукрових буряків, 52% овочів, 47,9% плодів та ягід.

Середні ціни продажу сільськогосподарськими підприємствами продукції рослинництва, що склалися у 2011 р., зросли проти 2010 р. на 15,7%; середні ціни реалізації продукції тваринництва зросли на 9,2%.

Співвідношення цін на реалізовану сільськогосподарську продукцію та промислову продукцію, що споживалася в аграрному секторі, протягом дев'яти місяців 2011р. спостерігалось перевищення (від 1,5 до 6,5 в. п.) індексів цін реалізації продукції сільського господарства над індексами цін спожитої промислової продукції. Починаючи з січня-жовтня і до кінця року, зокрема, через різке зниження цін на основні види продукції рослинництва, склалося перевищення індексів цін на матеріально-технічні ресурси промислового походження над ціновими індексами реалізації продукції сільського господарства. У цілому за рік індекси становили, відповідно 118,6% та 113,6%.

Аналіз тенденцій сучасних процесів державного регулювання аграрної сфери дає змогу зробити такі висновки.

Аналіз роздрібних цін по основних видах продукції рослинництва і тваринництва показав, що продукція сільського господарства, при переважаючій питомій вазі сировини в структурі ціни малорентабельна, а то й збиткова. Про позитивну динаміку зростання цін на сільськогосподарську продукцію, що реалізується підприємствами споживчої кооперації, свідчать такі статистичні дані, як, індекс цін на продукцію сільського господарства. Якщо в 2001 році він становив 104%, у 2006 – 108,4 %, то в 2008 році – 112,5 %, а темп зростання цін на продукцію рослинництва в 2008 році, у порівнянні з минулим роком, склав 111,4%. Причому, індекс цін на зернові культури склав 133,7%, на продукцію тваринництва - 112,5 %, на м'ясо на великій рогатій худоби - 121%.

Статистичні показники економічного розвитку свідчать про необхідність вдосконалення системи регулювання ринку і цін на продукцію сільського господарства.

До основних методів державного регулювання аграрного сектора



належать:

- підтримка цін і доходів виробників (сюди належать прямі цінові субсидії виробникам, встановлення мінімальних гарантованих цін, державні закупівлі продовольства для потреб армії, і т.д.);

- зовнішньоторговельне регулювання;

- заходи, спрямовані на зниження витрат виробників, в тому числі різні способи компенсації витрат на засоби виробництва (прямі компенсації виробникам, система лізингу, надання засобів виробництва за зниженими цінами);

- пільговий кредит сільгоспвиробникам – знижена ставка відсотка, пільгові терміни, товарний кредит, реструктуризація та списання боргу - структурна політика (різні заходи підтримки, не пов'язані з доходом виробників).

Система ціноутворення передбачає оперативне стеження за динамікою цін на засоби виробництва, витрат і доходів у сільському господарстві, цін на кінцеву продукцію і послуги АПК. Субсидії в країнах ЄС досягли 45-50% вартості виробленої фермерами товарної продукції, в Японії і Фінляндії – 70%. У США на розвиток сільського господарства в розрахунку на одиницю продукції вкладається коштів на 30% більше, ніж в інші галузі.

Відносно цінового регулювання та державної фінансової підтримки аграрного сектора виробництва основним принципом повинен бути аграрний протекціонізм, що забезпечує еквівалентність товарного обміну між сільським господарством та промисловістю, конкурентоспроможність національних виробників на світовому ринку і соціальний захист працівників сільського господарства. Тому позиція держави неминуче зводиться до балансування між зазначеними суперечливими інтересами учасників внутрішнього ринку.

Як показує позитивна світова практика, регулювання сільського господарства з метою підвищення інтенсивності його розвитку та конкурентоспроможності необхідно здійснювати комплексно. Якщо здійснювати державні дотації та субсидії без регулювання цін на продукцію сільського господарства, без регулювання митних зборів, без реалізації цілеспрямованої кредитної та податкової політик, то суспільство не отримає ефективності від державних витрат у розвиток сільського господарства.

Вся комплексна система регулювання сільського господарства заснована на активному державному участю, забезпечує підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора. Зазначимо, що як пряме, так і непряме регулювання так чи інакше відбивається на рівні цін.

Економічне (непряме) регулювання ціноутворення – це система заходів, що впливають не так на ціни безпосередньо, а на фактори

ціноутворення, які носять макроекономічний характер.

Ціни на продукцію сільського господарства регулюються державою за допомогою товарних інтервенцій, балансуючи співвідношення між попитом і пропозицією, а також за допомогою митної та податкової політик держави. Заходи непрямого регулювання включають: регулювання державних витрат і бюджетного дефіциту; вдосконалення оподаткування підприємств і потреб лення; регулювання грошового і валютного обігу; зміна норм оплати праці; контроль і регулювання доходів і витрат населення; регулювання дисконтної ставки; встановлення норм амортизації.

Політика регулювання аграрних цін і фермерських доходів у розвинених країнах припускає, перш за все, організацію моніторингу таких економічних показників, як витрати виробництва за групами спеціалізованих господарств (країни ЄС) або за видами виробництва (США), паритет цін на промислову та сільськогосподарську продукцію, прибутковість ферм і галузей виробництва.

У рамках державної підтримки сільського господарства США існують два види цін: цільові ( гарантовані) ціни, які поширюються на найбільш важливі види сільськогосподарської продукції.

За заставної фіксованою ціною фермер здає в Товарно-кредитну корпорацію ( ТКК ) під заставу всю продукцію у випадку, якщо ринкові ціни складаються нижче заставної ціни. Відповідно до положень Сільськогосподарського Закону 1985 фермерам США надано право вироблену ними продукцію продати на вільному ринку, реалізувати за контрактами, закласти на зберігання безпосередньо в господарстві в очікуванні вищих цін на ринку, здати під заставу в ТКК.

У країнах ЄС функціонує дещо інший ціновий механізм: на порівняно високому рівні встановлені цільові або орієнтирні ціни, що гарантують середнім і великим фермерським господарствам певний рівень доходу. Функцію мінімальних цін виконують ціни втручання. За цими заздальгідь фіксованими цінами сільськогосподарську продукцію у фермерів закупають державні закупівельні організації, що є дієвим засобом проти зниження ринкових цін нижче встановленого мінімуму. До особливостей ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в розвинених країнах відноситься диференціація цільових (гарантованих) цін по місяцях господарського року в межах до 10 % їх середньорічного рівня.

В Україні є потенційні можливості не тільки забезпечити себе виробництвом продукції рослинництва і тваринництва, але і збільшити експортний потенціал. Для нормалізації функціонування сільського господарства в Україні достатньо ефективним прийомом державного цінового регулювання було б використання цільових цін на

сільськогосподарську продукцію в якості гарантованих цін для аграрних товаровиробників. При цьому держава компенсувала б сільськогосподарським підприємствам і фермерам різницю між цільовою ціною і реальною ціною реалізації у разі, якщо остання була менше першою. Враховуючи обмежені фінансові можливості держави, доцільно визначати гарантовані ціни лише на найбільш потребують державної підтримки види сільськогосподарської продукції.

Аграрний сектор економіки України є одним з бюджетоформуючих секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України за останні роки становить 9-10%, а також займає друге місце серед секторів економіки у товарній структурі експорту. В умовах економічної кризи агропромисловий комплекс фактично позбавлений можливості формування фінансових ресурсів за рахунок банківського кредиту та актуалізації питання кредитування сільгосппідприємств, які потребують стабільного авансування коштів на відносно тривалий період часу.

Обмеженість бюджетного фінансування аграрної сфери економіки України викликає необхідність залучення кредитних коштів банківських установ, оскільки за таких умов кредит є основним джерелом фінансування поточних проектів аграрного підприємства.

Банківське кредитування агропромислових підприємств має ряд специфічних ризиків. По-перше, нестійкість фінансового становища позичальників і нестабільність виконання бюджету, зокрема його статей, що стосуються фінансування сільського господарства. По-друге, залежність сільськогосподарського виробництва від природно-кліматичних умов і сезонність виробництва. По-третє, відсутність у аграріїв ліквідного забезпечення кредиту, оскільки в загальній вартості їх майна понад 70 % припадає на необоротні активи, переважну частку яких становлять основні засоби, які є неліквідними через високий рівень (до 80 %) зносу і моральну застарілість. По-четверте, можливі труднощі в агроформуванні з реалізацією продукції або затримки виручки від її реалізації. Все вищезазначене, а також щорічне збільшення заборгованості з виплат кредитів сільськогосподарськими організаціями, ускладнює взаємини між банківською системою і підприємствами АПК. А якщо подумати, то багато підприємств АПК використовують застарілу інфраструктуру, яку потрібно оновлювати починаючи від дорожньої сітки і закінчуючи комбайнами.

Часткове вирішення проблеми довгострокового кредитування аграрних підприємств можливе за державної підтримки аграрного сектора, головною складовою якої є створення спеціальної системи кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників. Державі необхідно брати безпосередню участь у системі гарантування

банківського кредитування і забезпечення збереження кредитних коштів, вкладених у виробництво сільського господарства шляхом створення гарантійної кредитної інфраструктури, здешевлення агрокредитів, підтримки агрострахування т.д.

Банківський механізм в Україні поки не спрямований на розвиток кредитування довгострокових проектів агроформувань, насамперед через проблеми з формуванням довгострокових кредитних ресурсів, низької капіталізації ліквідності банківської системи, високий розмір процентних ставок і складні умови і процедури надання кредитів, які в значній мірі перекривають доступ значній кількості підприємств галузі на ринок позикових капіталів.

Таким чином, існуючий стан справ кредитування аграрної сфери економіки України потребує комплексного вирішення проблеми на макрорівні, де потрібно здійснити перегляд кредитної, процентної, бюджетної, аграрної політики та розробити відповідні законодавчі зміни. На мікрорівні (внутрішньобанківських) необхідно розробити заходи щодо спрощення та зростання доступності кредитних операцій для сільськогосподарських товаровиробників.

У ринковій економіці склались особливі інституції і форми сільськогосподарського кредиту. Головні їхні характеристики – це високий рівень державної підтримки і кооперативні начала.

Важливе місце в кредитній системі західних країн посідають кооперативні банки. Вперше вони почали функціонувати в Німеччині у вигляді позиковоощадних сільських кооперативів Райфазен (за іменем засновника).

Широкого розвитку сільська кредитна кооперація набула в США, де нею опікується Міністерство сільського господарства. У США налічується 4000 комерційних сільськогосподарських банків, на які припадає майже 35% загального обсягу кредитних ресурсів у сільському господарстві.

Для успішного розвитку кредитних спілок доцільно створити систему кредитної кооперації трьох рівнів (рис. 1): на першому – створення місцевих кредитних кооперативів; на другому – регіональних кооперативних спілок; на третьому – централізованого кооперативного банку.

Принципово важливим є підхід до побудови системи з місцевих кредитних кооперативів, тобто знизу догори, а не навпаки. При цьому необхідність створення другого та третього рівнів сприятиме підвищенню ефективності діяльності кредитних кооперативів різних рівнів та зміцненню фінансового стану кооперативних організацій найнижчого рівня. Завдяки об'єднанням окремі автономні кредитні кооперативи перетворюються в міцні системи кооперативного кредиту.

Формою кредитування придбань техніки сільськогосподарськими

виробниками є і *фінансовий лізинг*. У разі кредиту в основні фонди позичальник робить в установлені терміни платежі для погашення боргу; у цьому випадку банк для забезпечення повернення кредиту зберігає за собою право власності на кредитований об'єкт до повного погашення позики. У разі лізингу орендар стає власником взятого в оренду майна лише після закінчення терміну угоди і виплати повної вартості орендованого майна.

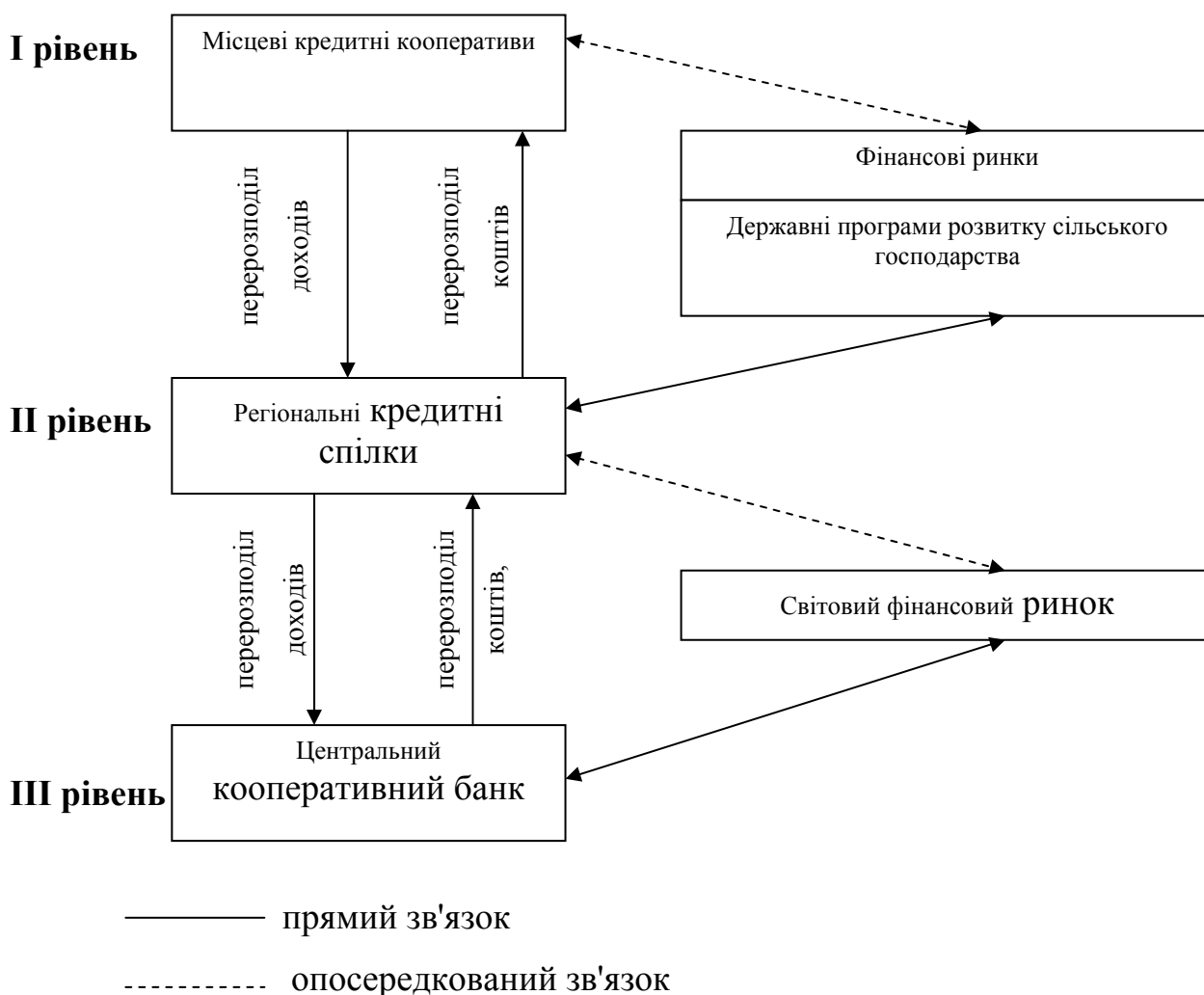


Рис. 1. Схема механізму взаємодії складових системи кооперації

*Фінансовий лізинг* – це форма довготермінового кредитування. Після закінчення його дії орендар залежно від умов угоди може повернути об'єкт оренди, продовжити угоду, або купити його за залишковою вартістю.

Перед фермером постійно стоїть питання – що вигідніше: лізингова угода чи кредит? На нашу думку, вирішити це питання можна таким чином: розширити сферу діяльності кредитних спілок у напрямку

забезпечення ними здійснення лізингових операцій (рис. 2).

Зважаючи на низький рівень платоспроможності фермерів відносно вартості сільськогосподарської техніки, саме кредити на техніку будуть найбільш необхідними (і за кількістю, і за розмірами); по-друге, крім інших переваг, вартість техніки, придбаної за лізинговою угодою, дешевша, ніж за кредитною.

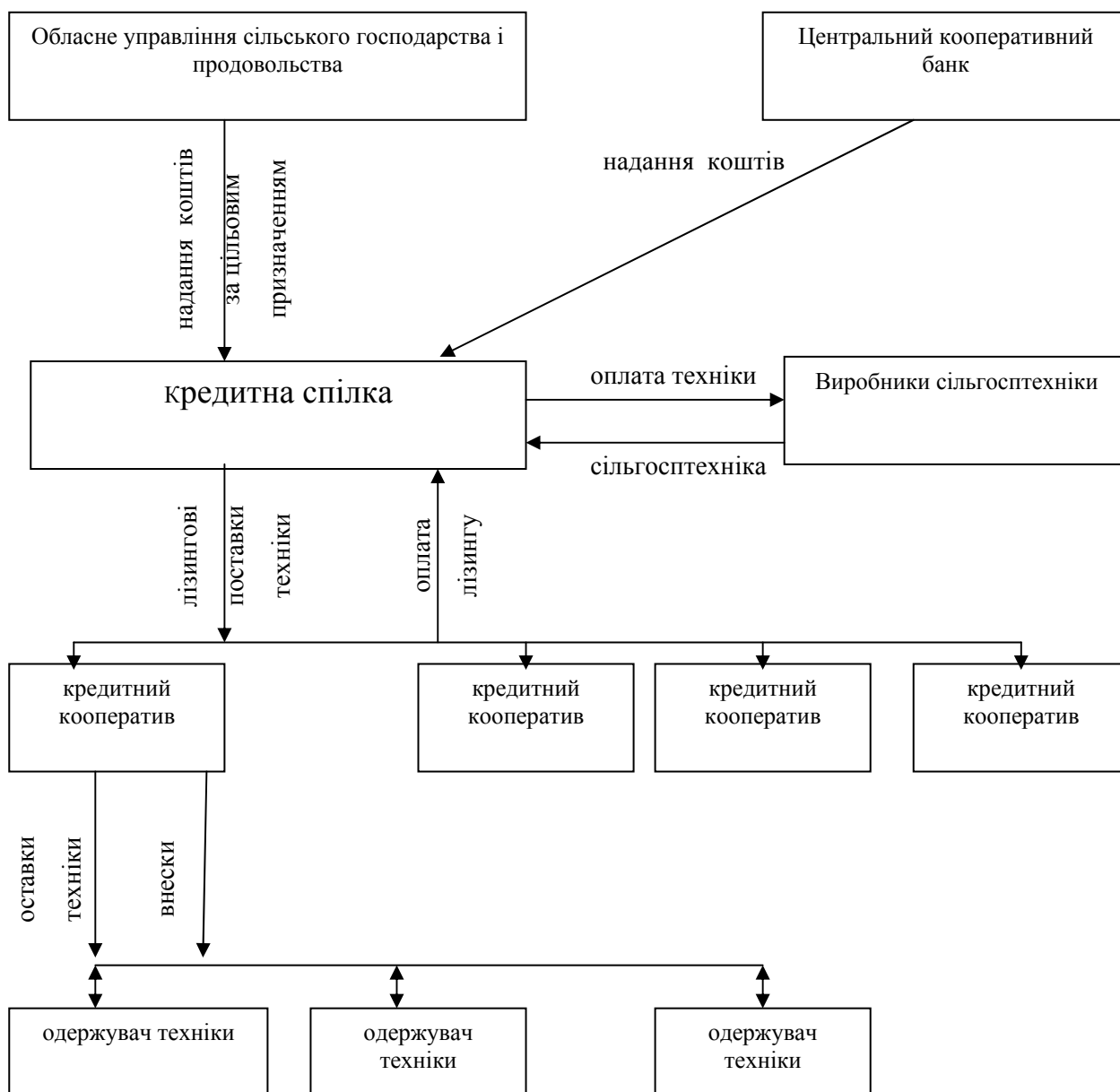


Рис. 2. Схема механізму агролізингу через кредитну спілку

Крім того існують і інші переваги здійснення лізингових операцій через кредитні спілки:

- зменшення кількості учасників угоди;
- відсутня потреба у гарантіях;
- наявність достовірної інформації про попит на техніку;

- можливість використання цільових бюджетних коштів (через державну програму розвитку сільського господарства);
- відсутня потреба у пошуку банку;
- формування конкуренції на ринку лізингових послуг.

Схема механізму агролізингу через кредитну спілку на рівні району включає лише три суб'єкти – кредитна спілка, виробники сільськогосподарської техніки і члени кредитного кооперативу (лізингоодержувачі). Використання на сучасному етапі кредитних спілок ще й у якості регіональних лізингових компаній створює економічну вигоду для всіх учасників угоди.

У розвинутих країнах довгострокове кредитування сільськогосподарських товаровиробників здійснюється через ринок іпотеки в основному – сільськогосподарських угідь.

Відповідно до Закону України «Про іпотеку» «іпотека – це вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном, що залишається у володінні і користуванні іпотекодавця, згідно з яким іпотекодержатель має право в разі невиконання боржником забезпеченого іпотекою зобов'язання одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета іпотеки переважно перед іншими кредиторами цього боржника».

Земельно-іпотечне кредитування як інструмент залучення інвестицій широко використовується в більшості розвинених ринкових країн. Частка аграрних кредитів, виданих на основі застави земель сільськогосподарського призначення, в деяких державах становить до 60% загального обсягу кредитного портфеля, спрямованого на аграрно-промисловий комплекс. Це дозволяє розвиватися не тільки великим холдингам, у яких і крім землі є власність, яка цікавить кредитні організації в якості застави, але також середнім і дрібним виробникам. Так, наприклад, у структурі аграрного капіталу розвинених західноєвропейських країн (Англії, Німеччини, Франції, Швеції) частка фінансування сільськогосподарських товаровиробників за рахунок позикових коштів становить близько 50 %. У США вона досягає до 70 % від величини сукупних витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. У всіх країнах спостерігається наступна закономірність: чим більше фірма, тим вище частка позикових коштів в її основному капіталі. Звідси можна припустити, що забезпеченість позичок багато в чому гарантується обширною земельною площею, що дозволяє великим господарствам отримувати більш значні, ніж виділяються дрібним фірмам, іпотечні кредити.

Економічна практика землекористування розвинутих країн підтверджує цю тезу. Зокрема, в Нідерландах під заставу земельних ділянок банки видають довгострокові кредити (на 30-50 років), розмір

яких становить 60-80 % від оцінної вартості предметів іпотеки. У цілому земельна іпотека дозволяє сільськогосподарським виробникам розвинених країн, з одного боку, розширювати сільгосптоваровиробництво шляхом використання основних фондів, придбаних за рахунок іпотечних кредитів, а з іншого – прискорювати оборот капіталу і отримувати додатковий прибуток.

Загальної рисою для зарубіжних класичних моделей земельно-іпотечного кредитування є доступність кредитних ресурсів для позичальників. Це означає, що умови надання іпотечних кредитів (сума, термін, початковий внесок, процентна ставка) задовольняють потребам широкого кола сільськогосподарських товаровиробників та їх можливостям погасити кредити у встановлені банком терміни. Необхідно відзначити, що вирішальна роль у розвитку земельно-іпотечної системи відводиться державі. Крім створення умов для запуску та функціонування земельної іпотеки, формування необхідної нормативно-правової бази, що регулює розвиток земельно-іпотечної системи, найважливішим чинником стабільності даного інституту, на наш погляд, є контроль держави за дотриманням балансу між вартістю випущених іпотечних облігацій, і вартістю іпотечних кредитів, забезпечених заставою земельних ділянок сільськогосподарського призначення.

Згідно із Земельним кодексом України громадяни і юридичні особи можуть набувати право власності на землю сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 га. Ця площа може бути збільшена в разі успадкування земельних ділянок за законом. Вартість такої земельної ділянки складає 2063,5 тис. грн (за даними станом на 01.01.2012 року). Під нього можна отримати позику близько 1238,1 тис. гривень. Якщо середній приватний наділ по Україні становить 4,01 га, то його вартість складає близько 82,7 тис. грн; під нього можна отримати (60% вартості ділянки) позику до 50 тис. грн.

У ринкових умовах господарювання для підприємств аграрного сектору економіки України одним із головних чинників розвитку виробництва є залучення інвестиційних і інноваційних ресурсів.

У 2011 р. суб'єктами господарювання за рахунок усіх джерел фінансування у сільське господарство, мисливство, лісове господарство вкладено 18,2 млрд грн інвестицій в основний капітал, що на 32,0% більше, ніж у 2010 р. Питома вага інвестицій у зазначені види економічної діяльності становить 7,7% від загальнодержавного обсягу інвестицій в основний капітал (у 2010р. – 7,2%). За рахунок коштів державного бюджету освоєно 317 млн грн, що становить 1,7% інвестицій в основний капітал у цей вид діяльності. Слід зазначити, що вагому частку інвестицій у сільське господарство, мисливство, лісове господарство освоєно у рослинництві (71,0%).



У розвиток підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства станом на 31 грудня 2011 р. вкладено 813,4 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком з початку інвестування), що становить 1,6% загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну.

Інвестиційну політику в найближчі роки треба здійснювати на основі наступних принципів:

- послідовної децентралізації інвестиційного процесу, збільшення частки власних коштів підприємств у загальному обсязі капітальних вкладень, підвищення ролі амортизаційних відрахувань як одного з джерел фінансування інвестицій;
- розміщення державних інвестицій на виробничі цілі на конкурсній основі;
- зворотності централізованих капітальних вкладень;
- розширення практики спільного державно-комерційного фінансування проектів;
- посилення державного контролю за цільовим витрачанням коштів державного бюджету, спрямованих на інвестиції;
- розширення практики страхування та гарантування підтримуваних державою інвестиційних проектів;
- стимулювання іноземних інвестицій.

Одним із основних факторів розвитку аграрного сектору є земля. Площа сільськогосподарських угідь, які використовувались у сільськогосподарському виробництві, на початок 2012р. становила 37,1 млн га (61% території України), з яких 31 млн га – площа ріллі.

Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Основним нормативно-правовим документом щодо реформування земельних відносин в Україні і досі лишається Указ Президента України «Про основні наарями земельної реформи в Україні на 2001-2005 роки». Відповідно до згаданого указу метою земельної реформи є забезпечення ефективного використання та підвищення цінності земельних ресурсів, створення оптимальних умов для суттєвого збільшення соціального, інвестиційного і виробничого потенціалів землі, перетворення її у самостійний фактор економічного зростання.

Основними напрямками державної політики у сфері регулювання земельних відносин є:

- 1) забезпечення дальшого розвитку відносин власності на землю;

- 2) удосконалення земельних відносин у сільськогосподарському виробництві;
- 3) даліше реформування земельних відносин у містах та інших населених пунктах;
- 4) розвиток ринку земель;
- 5) розвиток кредитування під заставу землі, в тому числі іпотечного кредитування;
- 6) удосконалення порядку справляння плати за землю;
- 7) удосконалення моніторингу земель, порядку ведення державного земельного кадастру та оцінки земель;
- 8) землевпорядне забезпечення проведення земельної реформи;
- 9) підвищення ефективності державного управління земельними ресурсами;
- 10) поліпшення організації контролю за використанням та охороною земель;
- 11) удосконалення нормативно-правової і методичної бази розвитку земельних відносин.

Одним із важливих завдань сучасної земельної реформи в Україні є формування ринку землі. Без нього навряд чи можна вважати цілісним і логічно завершеним перетворення земельних відносин на зразок європейських. Формування земельного ринку в нашій державі необхідно починати з трансформації суспільної думки, психології людей щодо приватної власності на землю та торговельних операцій із нею. Недостатньо визнати приватну земельну власність, законодавче закріпити потенційну можливість її існування, головне, щоб люди усвідомили: власник землі має право використовувати її для ринкових цілей з метою реалізації свого інтересу.

Система розподілу земель сільськогосподарського призначення, яка сьогодні існує в Україні (відповідно до чинного законодавства), передбачає придбання земельних ділянок на підставі цивільно-правових угод і через продаж земельних ділянок на конкурентних засадах. В першому випадку для отримання конкретної земельної ділянки громадянами та юридичними особами слід звернутися з відповідними клопотаннями або до місцевих державних адміністрацій або органів місцевого самоврядування чи державного органу приватизації. У разі, якщо відповідний орган прийме позитивне рішення по клопотанню, до моменту державної реєстрації земельної ділянки пройде ще багато часу (до двох років), адже кількість операцій за такою схемою становитиме близько 17. У випадку, якщо купівля-продаж земельної ділянки відбуватиметься на земельному аукціоні, – кількість операцій для покупця скорочується до 7, що значно економить час. Крім того, в першому випадку землевпорядною документацією заявник займається самотійно, в

другому – документи готові до моменту проведення торгів.

Є й інші переваги продажу земельних ділянок через земельні торги та аукціони: стимулювання ефективного землекористування, забезпечення надходження прямих грошових прибутків до місцевих бюджетів, а саме до бюджетів розвитку, звідки вони можуть використовуватися для важливих соціальних та муніципальних програм. Окрім того, впровадження подібної практики піднімає завісу секретності навколо рішень про розподіл землі, що приймаються на місцях, робить їх відкритими та значною мірою усуває можливість неправомірних дій та зловживань.

Проте, на жаль, прозорі земельні торги частіше виняток, ніж правило. Підставами для ігнорування є, щонайменше чотири проблеми.

*Перша проблема.* Запровадження продажу земельних ділянок на конкурентних засадах зустрічає прихований супроти в через те, що на місцях просто не зацікавлені у відкритому прозорому механізмі розподілу земельних ресурсів. Проте дане питання буде зняте саме собою одразу після прийняття Закону України «Про ринок земель», а до того має бути на контролі громадських організацій.

*Друга проблема.* Неврегульованість норм законодавства, невизначеність процедури, відсутність спеціалістів та досвіду. Земельний кодекс України визначає лише ключові моменти проведення земельних торгів. Як показує практика, місцеві правила проведення земельних торгів суттєво відрізняються як за механізмами набуття у власність земельних ділянок, так і за критеріями визначення переможців.

*Третя проблема.* Зустрічаються думки, що розвиток земельних аукціонів в аграрному секторі недоцільний через існування мораторію. Проте мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення не заперечує необхідності створення та розвитку земельних аукціонів. По-перше, мораторій не буде вічним, навіть якщо дію його буде знову подовжено. По-друге, ринок аграрних земель, на відміну від інших об'єктів земельного ринку, як показує досвід інших країн, має достатню низьку активність, але це за умови коли вже більшість земель ефективно розподілена між землевласниками. По-третє, в більшості регіонів України ринок оренди сільськогосподарських угідь характеризується переважанням договорів на коротко- та середньостроковий періоди і ця тенденція буде зберігатися доти, доки ціна за оренду не сягне піку (в деяких країнах вартість оренди складає 30% від вартості виробленої продукції).

*Четверта проблема.* Першочерговою проблемою на даному етапі щодо розвитку ринку сільськогосподарських земель в регіоні є потреба у створенні необхідної інфраструктури – мережі земельних бірж, земельних контор, які забезпечують проведення земельних торгів.

На сучасному етапі земельна реформа все ще не розв'язала

більшості проблем у сфері земельних відносин, адже головною її метою було радикальне зростання економічної ефективності та екологічної безпеки використання земельних ресурсів, забезпечення регульованого земельного обороту, захист прав власників і землекористувачів. З цією метою необхідним є виконання нового землевпорядкування території і землеустрій господарств з урахуванням нових економічних та екологічних умов. Землевпорядкуванню повинні підлягати всі землі незалежно від форм власності і цільового використання, однак спочатку слід провести їхню інвентаризацію, обстеження ґрунтів, топографічне картографування, спроектувати комплекс агротехнічних, природоохоронних та організаційних господарських заходів. Організація землекористування і землеволодіння відповідно до землевпорядкування територій повинна бути обов'язковою для всіх землевласників і землекористувачів.

Кінцевим етапом реформи повинен бути моніторинг – спостереження за проведенням земельної реформи з метою простежити тенденції цього процесу, фіксуючи як позитивні, так і негативні наслідки.

Виконання земельної реформи повинні постійно контролювати Державний комітет України з земельних ресурсів та місцеві органи державної влади.

Одним із перспективних напрямів створення конкурентно-ринкового середовища є розвиток малого підприємництва, найбільш вагомою складовою якого в сільському господарстві є фермерські господарства. Сьогодні цілком очевидно, що успіх ринкових перетворень в аграрному секторі великою мірою визначатиметься тим, як вдасться реалізувати потенціал фермерства.

На 1 листопада 2011 р. налічувалось майже 41 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 4,3 млн га сільгоспугідь, з них 4,2 млн га ріллі. Середній розмір фермерських наділів у 2011 р. проти 2010 р. збільшився на 2,8 га і становив 106,1 га, у тому числі 103,1 га ріллі (на 1 січня 2011 р. – 100,2 га). Площі земель фермерів розширюються як шляхом укрупнення самих господарств, так і оренди земельних часток (паїв). Орендовані землі фермерських господарств станом на 1 листопада 2011р. склали 80,8% загальної площі землі, яка є в їх користуванні.

Сутність та значення фермерства розкривається через його основні функції.

По-перше, фермерство формує конкурентне середовище в аграрному секторі. Відомо, що в умовах вільної ринкової економіки конкуренція є відображенням відносин змагання між господарськими елементами. Фермерство допомагає утвердженню конкурентних відносин, бо воно є антимонопольним за своєю природою, що виявляється в різноманітних аспектах його функціонування.

По-друге, фермерство, оперативно реагуючи на зміни кон'юнктури ринку, надає ринковій економіці необхідної гнучкості. Ця його риса набула в сучасних умовах особливого значення внаслідок швидкої індивідуалізації та диференціації споживчого попиту, прискорення науково-технічного прогресу, зростання номенклатури продовольчих товарів.

По-третє, фермерство робить вагомий внесок у вирішення проблеми зайнятості.

По-четверте, важлива функція фермерства полягає в пом'якшенні соціальної напруги і демократизації ринкових відносин, бо саме воно є фундаментальною основою формування середнього класу. Отже, воно виконує функцію послаблення притаманної ринковій економіці тенденції до соціальної диференціації та розширення соціальної бази реформ, що здійснюються на даному етапі. Без орієнтації на таку соціальну базу ринкового середовища, яким є середній клас, запроваджені реформи приречені на провал.

Фермерство має економіко-виробничі та соціально-економічні переваги, а саме: гнучкість, динамізм, пристосування до мінливостей технології, здатність оперативно створювати та впроваджувати нову техніку та технологію, забезпечення соціальної стабільності, насичення ринку праці новими робочими місцями, відкритість доступу та легкість входження до цього сектору економіки, простота в організації фірми та її ліквідації (в обох випадках достатньо лише рішення самого підприємця).

Крім того, фермерство має і значні соціально-психологічні переваги, в основі яких лежить специфічна мотивація до праці, яка передбачає подолання елементів відчуження і залучення елементів економічного та неекономічного заохочення.

По-перше, оскільки весь прибуток належить фермерові, він криво зацікавлений в ефективній праці. Зосередження прибутку в одних руках дає можливість безпосередньо використовувати його в інтересах справи.

По-друге, у фермера витрати на організацію виробництва є невеликими. Його управлінські рішення негайно втілюються в життя. Він непідзвітний співвласникам чи будь-яким керівним органам. Невеликі розміри господарства дають змогу власнику підтримувати прямі контакти зі своїми працівниками та клієнтами.

Фермерству притаманні соціальні джерела активізації колективної праці, чого немає на великих підприємствах. Властивий їм дух ініціативи, підприємливості та динамізму виражається в особливих людських стосунках та специфічному соціально-психологічному кліматі. У фермерських господарствах, члени сім'ї пов'язані єдиним прагненням до самостійності та виживання, відроджується почуття господаря, відсутні елементи бюрократизму. Незначний чисельний склад фермерських

господарств дає змогу зблизити інтереси господаря та найманих працівників; відносини у колективі характеризуються простотою, відсутністю відчуженості, що породжує особливу атмосферу спільної праці, яка допомагає швидкому вирішенню трудових конфліктів.

Звичайно фермерство, як і будь-яка інша форма господарювання, має недоліки. Проте слід відмітити, що більша частина з них є ознаками саме сучасного фермерства України і за певних сприятливих умов з часом будуть подолані. Тому є сенс відокремити недоліки фермерства порівняно з іншими організаційно-правовими формами господарювання аграрного сектора та малим підприємством інших галузей економіки.

*Недоліки фермерства порівняно з іншими організаційно-правовими формами господарювання в аграрному секторі:*

1) мають місце труднощі із залученням великих капіталів, а власних фінансових ресурсів фермера здебільшого не вистачає для розвитку своєї справи. Через невисокий рівень платоспроможності комерційні банки неохоче надають таким підприємцям великі кредити, вимагаючи більш високу плату за користування ними;

2) повна відповідальність за борги. Це означає, що у випадку невдалого господарювання фермер може втратити не лише особисті заощадження, а й усе майно, яке піде на сплату боргів кредиторам;

3) відсутність спеціалізованого менеджменту, що, ясна річ, негативно позначається на ефективності господарської діяльності. Адже фермер сам виконує всі управлінські функції. Проте далеко не всі люди здатні не це;

4) значне психологічне навантаження. В фермерських господарствах його голова, як правило, є одночасно головою родини, а це означає, що він несе відповідальність не лише за розмір доходу родини, а й за його розподіл. Якщо через будь-які об'єктивні причини (крім бажання членів родини) фермерське господарство буде ліквідовано, його голова буде нести моральну відповідальність за втрату роботи членів власної родини;

5) недостатня забезпеченість земельними ресурсами і придатними виробничими приміщеннями. Як правило, вибір таких приміщень для фермерських господарств обмежений, що примушує будувати нові, а це означає додаткові втрати часу, фінансових засобів і відповідно позначається на собівартості продукції. Але головним фактором для розвитку фермерства є доступність необхідних земельних ресурсів і по якості, і по кількості;

6) високий рівень ризикованості виробництва звичайно притаманний і іншим формам господарювання аграрного сектора, проте відносно фермерства він практично найвищий. Це пов'язано по-перше, з низьким рівнем кадрового забезпечення, а по-друге, з вузькою спеціалізацією (як правило, монокультура), що ставить виробництво в

велику залежність від природнокліматичних умов.

Формування та розвиток національного фермерства значною мірою залежать від створення відповідної правової бази, яка стимулювала би підприємницьку активність та добросовісну конкуренцію.

Сьогодні правове регулювання фермерства здійснюється численними нормативно-правовими актами як загального, так і спеціального характеру. Однак низька ефективність діяльності фермерських господарств, уповільнення темпів зростання їх кількості, чисельності зайнятих на них свідчить про недостатність і недосконалість нормативно-правової бази розвитку фермерства, яка має бути першоосновою, фундаментом (базою – у повному розумінні цього слова) формування та розвитку фермерства.

Основні недоліки правового забезпечення фермерства в Україні такі.

По-перше, неоднозначність, нестабільність і суперечливість чинної нормативно-правової бази розвитку фермерства. Зростаючий потік нормативних актів різного рівня, особливо відомчих, нерідко викривлює основне законодавство, породжує атмосферу перманентного правового хаосу, є живильним середовищем правового нігілізму, який укорінюється у свідомості чималої частини фермерів. Крім того, слід підкреслити, що розгул підзаконних актів дуже часто вихолощує або змінює суть і букву основного закону. Це, на жаль, стосується й урядових рішень.

По-друге, практично нефункціонуючий характер багатьох правових актів, дуже низька виконавська дисципліна щодо нормативно-правових документів. Багато з положень Конституції України не можуть бути реалізовані й залишаються лише декларацією поки не введені в дію закони, які визначають конкретний механізм, порядок і процедури їх здійснення.

По-третє, наявність у законодавстві багатьох нечітких норм, які при бажанні можна піддати будь-якому трактуванню.

По-четверте, необґрунтованість законодавчих обмежень та вимог, які містяться в окремих нормативно-правових актах. Це – один із наслідків відсутності широкого обговорення проектів законів, інших нормативних актів. Насамперед це стосується відсутності практики залучення до обговорення проектів правових актів представників громадських об'єднань підприємців.

По-п'яте, наявність правового нігілізму як антипода правової культури. Сутність правового нігілізму становить ігнорування права, юридичних норм та загальноприйнятих правових цінностей, зневажливе ставлення до правових принципів і традицій. Основними причинами виникнення правового нігілізму є: приниження чи перебільшення ролі права в регулюванні фермерства; порушення прав особи; недосконалість законодавства. Важливу роль у появі такого негативного суспільно-

правового явища відіграють недосконалість правової освіти та просте незнання права.

Практика створення селянських (фермерських) господарств має декілька шляхів, проте в основі усіх лежить спосіб одержання землі фермером, тобто у постійне користування чи власність, бо найсуттєвішою складовою власності в сільськогосподарському виробництві є власність на землю.

Першим, найменш ризикованим, але повільним, є шлях поступового розширення особистого підсобного та приватного товарного господарства сільських жителів і перехід його у фермерське.

Не виключена можливість об'єднання земель двох або більше згаданих господарств і створення на цій основі фермерського господарства. Проте, такі господарства будуть мати невеликі (4-3 га) земельні ділянки і для того щоб мати прибутки, ці господарства повинні займатись вирощуванням таких сільськогосподарських культур, які потребують значних трудозатрат.

Другим важливим напрямком розвитку фермерських господарств є їх організація шляхом виділення ділянок із земель запасу. Саме в такий спосіб була утворена абсолютна більшість фермерських господарств в Україні на першому етапі їх розвитку. Але цей спосіб не є тривалим, бо наявність вільних земель запасу швидко зменшується і нерідко не через створення фермерських господарств, а для розширення присадибних ділянок селян. Тому слід вважати цей напрямок як такий, що в основному вичерпав себе.

По-третє, розвитку фермерства сприяв процес реформування колективних сільськогосподарських підприємств і радгоспів. Саме в такий спосіб починаючи з 2000 року відбулось нарощування обсягів землекористування фермерських господарств України.

Четвертий напрямок розвитку фермерства полягає у створенні господарства тільки на базі орендованої землі, тобто, коли бажаний стати фермером не буде мати права навіть на середню земельну частку, а власники земельних паїв віддадуть цій особі свої земельні частки в оренду.

При запровадженні ринку землі фермерське господарство може організуватись на купленій землі. Отже, ще однією можливістю для створення фермерського господарства є купівля земельних ділянок. Але поки що на практиці цей спосіб не може бути реалізований.

Звичайно усі перелічені напрями можуть бути об'єднані у різних комбінаціях, які не суперечать чинному законодавству України.

Аналіз розвитку фермерства засвідчує, що воно ще не виявило себе як конкурентоспроможна форма підприємництва у сільському господарстві.



В Україні сформувалися несприятливі умови для ефективного розвитку фермерства. Причини такого стану, передусім такі:

- відсутність стартового капіталу;
- обмежені можливості державної підтримки;
- неможливість одержання кредитів на доступних умовах;
- низький рівень матеріально-технічної бази;
- низький рівень компетентності частини фермерів;
- законодавча неврегульованість окремих питань розвитку фермерства.

Сьогодні у розвитку фермерства найповніше простежуються регіональні особливості формування багатокладності.

Найскладнішою проблемою є недостатня фінансова забезпеченість фермерських господарств.

Досвід розвинутих країн, у тому числі й деяких країн СНД переконує, що вирішити проблему кредитного забезпечення фермерів можна повною мірою шляхом створення соціального кредитного фонду, або Фонду кредитної підтримки сільськогосподарських товаровиробників, або Державного фонду підтримки аграрної галузі за рахунок міжгалузевого перерозподілу доходів народногосподарському комплексі, відрахування від одержаного ввізного та вивізного мита, ПДВ на експортні товари, повернуту заборгованість державі за раніше надані кредити тощо. Такий Фонд з одного боку є акумулятором кредитних ресурсів за рахунок інших джерел і додатковим гарантом повернення кредитів сільськогосподарськими товаровиробниками, з іншого – додатковим джерелом надання кредитів і покриття підвищених кредитних ставок. Кошти такого фонду не підлягають оподаткуванню й резервуванню, а також не враховуються при визначенні показників ліквідності банку.

На нашу думку, найважливішою функцією фонду має стати забезпечення ним гарантії повернення кредитних ставок комерційним банкам. Адже одним із напрямків державної програми підтримки сільськогосподарських товаровиробників є кредитування на пільгових умовах. Як вважають деякі економісти, держава має компенсувати фермерам-позичальникам 100% ставки за кредитами комерційних банків, хоча держава і 50% процентної ставки повертає невчасно. Між тим, за діючих процентних ставок банківські кредити є фактором зменшення власних коштів фермерів. Зрозуміло, що повну потребу фермерських господарств у кредитних ресурсах на пільгових умовах задовольнити неможливо. Отже, завдання полягає в тому, щоб визначити об'єктивно в кожному випадку потребу, яка має покриватися пільговими кредитами. Тобто виникає потреба розмежування кредитних потоків на звичайні і пільгові, а без нормування оборотних засобів це зробити неможливо. При

цьому кругообіг оборотних засобів в сільському господарстві створює економічну основу для позичкових відносин, а необхідність кредитування виходить з того, що ринкові умови господарювання вимагають раціональної організації обігових засобів, участі їх на кожній стадії кругообігу в мінімальних розмірах.

Слід також зазначити, як свідчить досвід розвинених країн, що пільгові кредити слід надавати в межах цільових державних програм, які відбивають пріоритети державної політики. Пільгове кредитування відіграє винятково важливу роль у кредитному забезпеченні сільськогосподарських підприємств на етапі становлення системи сільськогосподарського кредиту. Далі, з підвищенням здатності фермерських господарств до відтворення та функціонування на ринкових принципах очевидно слід очікувати скорочення бюджетного фінансування пільгових кредитів на ринкових умовах.

Ще однією проблемою, вирішення якої значною мірою може розв'язати питання забезпечення фермерів короткостроковими кредитними ресурсами, є удосконалення механізму кредитування готової продукції.

Щоб сприяти розвитку малоефективного за цих умов сільськогосподарського виробництва, треба використати усі можливі важелі, зокрема, прямої державної підтримки – протекціоністської політики щодо вітчизняних товаровиробників: гарантії збуту всієї виробленої продукції за диференційованими закупівельними цінами; підтримки заходів, які сприятимуть технічному переозброєнню господарств і відповідно зміні їхньої спеціалізації; зміни спеціалізації відповідно до вимог ринку; надання пільг щодо кредитування та сплати земельного податку. Держава повинна гарантувати правовий та соціальний захист фермерів, інформаційне, наукове та методичне забезпечення діяльності їхніх господарств.

#### **Тема 4.5. Державне регулювання транспорту.**

Транспорт є однією з найважливіших галузей суспільного виробництва і покликаний задовольняти потреби населення та суспільного виробництва в перевезеннях.

Розвиток і вдосконалення транспорту здійснюється відповідно до державних цільових програм з урахуванням його пріоритету та на основі досягнень науково-технічного прогресу і забезпечується державою.

Відповідно до Закону України «Про транспорт» державне управління в галузі транспорту має забезпечувати:

- своєчасне, повне та якісне задоволення потреб населення і суспільного виробництва в перевезеннях та потреб оборони України;
- захист прав громадян під час їх транспортного обслуговування;

- безпечне функціонування транспорту;
- додержання необхідних темпів і пропорцій розвитку національної транспортної системи;
- захист економічних інтересів України та законних інтересів підприємств і організацій транспорту та споживачів транспортних послуг;
- створення рівних умов для розвитку господарської діяльності підприємств транспорту;
- обмеження монополізму та розвиток конкуренції;
- координацію роботи різних видів транспорту;
- ліцензування окремих видів діяльності в галузі транспорту;
- охорону навколишнього природного середовища від шкідливого впливу транспорту.
- Державне управління діяльністю транспорту здійснюється шляхом проведення та реалізації економічної (податкової, фінансово-кредитної, тарифної, інвестиційної) та соціальної політики, включаючи надання дотацій на пасажирські перевезення.

Місце і роль транспорту у суспільному виробництві визначає необхідність його пріоритетного розвитку, державної підтримки в задоволенні його потреб у транспортних засобах, матеріально-технічних і паливно-енергетичних ресурсах.

Транспортний комплекс – це поєднання різних видів транспорту, обслуговуючих, допоміжних підприємств і організацій на певній території.

Єдину транспортну систему України становлять:

- транспорт загального користування (залізничний, морський, річковий, автомобільний і авіаційний, а також міський електротранспорт, у тому числі метрополітен);
- промисловий залізничний транспорт;
- відомчий транспорт;
- трубопровідний транспорт;
- шляхи сполучення загального користування.

Єдина транспортна система повинна відповідати вимогам суспільного виробництва та національної безпеки, мати розгалужену інфраструктуру для надання всього комплексу транспортних послуг, у тому числі для складування і технологічної підготовки вантажів до транспортування, забезпечувати зовнішньоекономічні зв'язки України.

Транспорт – одна з галузей матеріального виробництва України. Транспорт – найважливіша ланка у сфері економічних стосунків. Він бере участь у створенні продукції та доставці її споживачам, здійснює зв'язок між виробництвом та споживанням, між різними галузями господарства, між країнами та регіонами. Він впливає на розвиток господарства і як

споживач металу, енергії, деревини, гуми, інших продуктів. Важливість транспорту полягає в тому, що він забезпечує зв'язки між галузями, підприємствами, регіонами країни, зарубіжними державами. Без транспорту був би неможливий сам процес сучасного виробництва, для якого необхідні зв'язки щодо постачання сировини і продукції.

Велика роль транспортної галузі у підвищенні рівня життя населення. Зайнято у транспорті близько 9,4% працюючих у господарському комплексі України. На нього припадає значна частина основних виробничих фондів та промислово-виробничого персоналу. Всього у світі в системі транспорту працює понад 100 млн чол. Транспорт є важливим чинником формування територіальної структури господарства. Частка обсягів продукції підприємств транспорту та зв'язку у валовій доданій вартості становить 12,7%, а вартість їх основних засобів (за первісною вартістю) – 57,4% від загальної вартості виробничого потенціалу країни.

У 2010р. обсяги перевезень вантажів порівняно з 2009р. збільшилися на 8,7% і становили 1,8 млрд т. Вантажооборот склав 418,7 млрд ткм і зріс на 5,8% (табл. 1).

*Таблиця 1*  
*Вантажооборот за видами транспорту в Україні*

Види транспорту	1990р.	1995р.	2000р.	2009р.	2010р.
Транспорт	1039,3	544,0	394,1	395,7	418,7
наземний	761,7	415,2	379,6	387,3	409,3
залізничний	474,0	195,8	172,8	196,2	218,1
автомобільний	79,7	34,5	19,3	49,2	53,9
трубопровідний	208,0	184,9	187,5	141,9	137,3
водний	277,5	128,8	14,5	8,4	9,4
морський	265,6	123,1	8,6	5,2	5,2
річковий	11,9	5,7	5,9	2,8	3,8
авіаційний	0,1	0,0	0,0	0,4	0,4

Транспорт може прискорювати або ж затримувати процес територіальної концентрації промислових підприємств у певних господарських центрах, забезпечувати нормальне функціонування різних елементів їх територіальної організації в промислових комплексах. Вплив транспортного чинника залежить від рівня розвитку транспортної системи. Чим розвинутіша, різноманітніша і розгалуженіша транспортна мережа, тим сприятливіше транспортне положення удь-якого об'єкта території(міста, промислові підприємства тощо). Недостатній розвиток транспортної системи обмежує можливості формування і подальший розвиток господарства певної території. Транспортний чинник певною

мірою визначає галузеву і територіальну структуру народногосподарського комплексу. Це пов'язано з тим, що на будь-яке перевезення сировини, матеріалів чи готової продукції витрачається певна кількість праці. Внаслідок цього зростає, а іноді досить істотно, вартість продукції, що перевозиться. Тому, особливо за сучасної ситуації, найдоцільніше розміщувати господарські об'єкти там, де найменші транспортні витрати. Звичайно, що такими місцями в більшості випадків є населені пункти, де перетинаються магістралі різних видів транспорту і здійснюються перевалки вантажів.

Загальна транспортна мережа України включає 21,7 тис км залізничних колій, 165,8 тис км автомобільних доріг з твердим покриттям, 4,8 тис км магістральних нафтопроводів, 39,8 тис км газопроводів та 1,0 тис. аміакопроводів, 2,2 тис км експлуатаційних річкових судноплавних шляхів з виходом до Азовського та Чорного морів (табл. 2). Проте, динаміка розвитку транспортних шляхів негативна, крім автомобільних доріг.

Таблиця 2

*Щільність шляхів сполучення в Україні*

(тис км)

Показник	1990р.	1995р.	2000р.	2009р.	2010р.
Експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування	38,0	38,0	22,3	22,0	21,7
Експлуатаційна довжина річкових судноплавних шляхів загального користування	7,0	6,0	2,4	2,2	2,2
Автомобільні дороги загального користування з твердим покриттям	260	270	169,5	169,5	169,5

Провідну роль у транспортно-економічних зв'язках відіграє залізничний транспорт. Проте частка його в загальному вантажообігу галузі значно знизилася. Кризові явища в розвитку економіки негативно позначалися на темпах і обсягах роботи галузі.

Відповідно до Закону України «Про залізничний транспорт» «залізничний транспорт - виробничо-технологічний комплекс організацій і підприємств залізничного транспорту загального користування, призначений для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому і міжнародному сполученнях та надання інших транспортних послуг усім споживачам без обмежень за ознаками форми власності та видів діяльності тощо».

До складу залізничного транспорту входять підприємства залізничного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, рухомий склад залізничного транспорту, залізничні шляхи сполучення, а також промислові, будівельні, торговельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, технічні школи, дитячі дошкільні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації, підприємства промислового залізничного транспорту та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують його діяльність і розвиток.

З метою забезпечення державних і суспільних інтересів, свободи підприємництва і формування ринку транспортних послуг, безпеки перевезень, захисту навколишнього природного середовища Кабінет Міністрів України визначає умови і порядок організації діяльності залізничного транспорту загального користування, сприяє його пріоритетному розвитку, надає підтримку в задоволенні потреб залізниць у рухомому складі, матеріально-технічних і паливно-енергетичних ресурсах.

Залізниця є основною організаційною ланкою на залізничному транспорті. Створення, реорганізація, ліквідація та визначення територіальних меж залізниць, призначення і звільнення їх керівників здійснюються рішеннями Кабінету Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади в галузі транспорту.

Перевезення вантажів, пасажирів, багажу, вантажобагажу і пошти залізничним транспортом загального користування організується на договірних засадах. Для забезпечення виконання договірних зобов'язань здійснюється перспективне та поточне планування перевезень.

Умови та порядок організації перевезень, у тому числі в прямому змішаному сполученні, за участю залізниць та інших видів транспорту, нормативи якості вантажних перевезень (терміни доставки, безпека перевезень, схоронність вантажів) та обслуговування пасажирів, відправників і одержувачів вантажів визначаються Статутом залізниць України, Правилами перевезень вантажів та Правилами перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України.

Господарська діяльність щодо надання послуг з перевезення пасажирів і вантажів залізничним транспортом провадиться на підставі ліцензії, яка видається в порядку, встановленому законодавством.

В Україні шість залізниць об'єднані департаментом «Укрзалізниця», в тому числі 900 лінійних підприємств для перевезень на магістралі з експлуатаційною довжиною 21,7 тис. км, з них електрифіковано 9,6 тис. км. Залізничний транспорт України посідає четверте місце у світі після

Росії, США та Канади.

Умови України сприятливі для розвитку морського транспорту: на півдні її територію омивають Чорне й Азовське моря, котрі практично не замерзають і з'єднуються із Середземним морем протокою Босфор, Мармуровим морем і протокою Дарданели. Загальна довжина морської берегової лінії України понад 2000 км. Регулярні морські перевезення Чорним та Азовським морями почалися наприкінці XVIII ст.

До складу морського транспорту входять підприємства морського транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, судна, судноремонтні заводи, морські шляхи сполучення, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні і постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури, науково-дослідні, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу морського транспорту.

Основу морського транспорту України становлять Чорноморське (ЧМП), Азовське (АМП) та Українсько-Дунайське (УДП) пароплавства. Всього на території України 18 портів, до них належать 175 перевантажувальних комплексів і 8 судноремонтних заводів.

Великі можливості є для експорту транспортних послуг. Проте український флот досяг критичного віку – 78,2% складає транспорт, що ще придатний до експлуатації, але з моменту побудови якого пройшло більше 20 років; якщо він не буде оновлений, всього за 5-7 років його витіснять конкуренти. З урахуванням нормативного списання флоту потреба України (окрім танкерів та газозовів) становить 117 вантажних транспортних суден тоннажем 1,1 млн. т і 11 пасажирських суден на 4,5 тис. місць.

Річковий транспорт, як і морський, має певні переваги перед сухопутним, зокрема, готові природні шляхи, використання течії води, можливість одночасно транспортувати великі вантажі й пасажирів. Загальна довжина судноплавних річок в Україні 2,2 тис. км, у тому числі з навігаційною обстановкою 1,1 тис. км. Найдовша внутрішня водна артерія – Дніпро (1200 км).

До складу річкового транспорту входять підприємства річкового транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, порти і пристані, судна, суднобудівно-судноремонтні заводи, ремонтно-експлуатаційні бази, підприємства шляхового господарства, а також підприємства зв'язку, промислові, торговельні, будівельні та постачальницькі підприємства, навчальні заклади, заклади охорони здоров'я, фізичної культури та спорту, культури, проектно-конструкторські організації та інші підприємства, установи і організації

незалежно від форм власності, що забезпечують роботу річкового транспорту.

Трубопровідний транспорт відносно новий, найекономічніший вид транспортування рідкого палива, пального й технологічного газу, різних хімічних продуктів. В Україні його створено у 20-ті роки ХХ ст. в Прикарпатті, де вперше було побудовано газопровід Дашава-Стрий-Дрогобич (1924). Нафтопроводами нині поставляється 93,6% усієї нафти, яку споживає Україна. В Україні 12 основних нафтопроводів 44,5 тис. км завдовжки.

Систему трубопровідного транспорту України становлять: магістральний трубопровідний транспорт та промисловий трубопровідний транспорт.

Відповідно до Закону України «Про трубопровідний транспорт» основними принципами державної політики у сфері трубопровідного транспорту, враховуючи його пріоритетність в економіці України, є:

- забезпечення надійного та безпечного функціонування трубопровідного транспорту;
- забезпечення виконання першочергових завдань, спрямованих на підтримку обороноздатності держави;
- координація науково-дослідних, пошукових, проектно-конструкторських, експертних та інших інженерних робіт і послуг у цій галузі;
- сприяння реконструкції і модернізації діючих об'єктів, оснащення їх сучасним ефективним обладнанням, автоматизованими системами обліку і контролю тощо;
- зменшення енергетичної залежності України від держав-експортерів традиційних енергоносіїв (нафти, газу та продуктів їх переробки);
- додержання екологічної безпеки трубопровідного транспорту;
- захист економічних інтересів України та законних інтересів підприємств і організацій трубопровідного транспорту;
- забезпечення якісних та безпечних послуг при транспортуванні енергоносіїв та хімічних продуктів через територію України;
- сприяння раціональному транспортуванню вуглеводнів, хімічних продуктів, води та інших продуктів і речовин;
- сприяння міжнародному співробітництву у сфері трубопровідного транспорту.

До складу автомобільного транспорту входять підприємства автомобільного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, авторемонтні і шиноремонтні підприємства, рухомий склад автомобільного транспорту, транспортно-експедиційні підприємства, а також автовокзали і автостанції, навчальні заклади,



ремонтно-будівельні організації та соціально-побутові заклади, інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу автомобільного транспорту.

Відповідно до Закону України «Про автомобільний транспорт» державне регулювання та контроль у сфері автомобільного транспорту спрямовані на:

- забезпечення балансу інтересів держави, органів місцевого самоврядування, користувачів транспортних послуг та підприємств, установ, організацій, інших юридичних та фізичних осіб - суб'єктів господарювання на автомобільному транспорті незалежно від форм власності;

- забезпечення якісного та безпечного функціонування автомобільного транспорту;

- розвиток та удосконалення нормативної бази діяльності автомобільного транспорту;

- визначення загальних засад стратегічного розвитку, системи управління, реформування та регулювання автомобільного транспорту;

- визначення пріоритетних напрямів розвитку та шляхів оптимізації діяльності автомобільного транспорту;

- захист прав споживачів під час їх транспортного обслуговування;

- захист національного ринку транспортних послуг та суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність у сфері автомобільного транспорту;

- створення рівних умов для роботи всіх суб'єктів господарювання, що здійснюють свою діяльність у сфері автомобільного транспорту, обмеження монополізму та розвиток конкуренції;

- забезпечення зайнятості населення, підготовки спеціалістів і робочих кадрів, охорони праці;

- раціональне використання енергетичних та матеріальних ресурсів;

- охорону довкілля від шкідливого впливу автомобільного транспорту, проведення науково-технічної роботи, досліджень та

Повітряний транспорт – наймолодший і найбільш швидкісний, однак дорогий. Поряд з перевезеннями вантажів, пошти й пасажирів він здійснює санітарні перевезення, а також аерофотозйомки, хімічну обробку посівів та боротьбу з лісовими пожежами. Нині у сфері авіаційного транспорту України діють 110 компаній, з них 60 недержавних (200 орендованих літаків), всього 130 підприємств та організацій. Українські авіаперевізники щотижня здійснюють 225 регулярних рейсів (у т. ч. 128 у країни СНД).

Україна як держава, що приєдналася до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію, несе відповідальність за виконання

міжнародних зобов'язань, що випливають із цієї Конвенції, та за гарантії і створення умов безпеки для суспільства, захисту інтересів під час провадження діяльності в галузі цивільної авіації та використання повітряного простору України.

Відповідно до Повітряного кодексу України державне регулювання діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України полягає у формуванні державної політики та стратегії розвитку, визначенні завдань, функцій, умов діяльності в галузі авіації та використання повітряного простору України, застосуванні заходів безпеки авіації, прийнятті загальнообов'язкових авіаційних правил України, у здійсненні державного контролю за їх виконанням та встановленні відповідальності за їх порушення.

До складу авіаційного транспорту входять підприємства повітряного транспорту, що здійснюють перевезення пасажирів, вантажів, багажу, пошти, аерофотозйомки, сільськогосподарські роботи, а також аеропорти, аеродроми, аероклуби, транспортні засоби, системи управління повітряним рухом, навчальні заклади, ремонтні заводи цивільної авіації та інші підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, що забезпечують роботу авіаційного транспорту.

Відповідно до «Положення про Міністерство інфраструктури України», затвердженого Указом №581/2011 Президента України від 12 травня 2011 р. Мінінфраструктури України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сферах авіаційного, автомобільного, залізничного, морського і річкового, міського електричного транспорту та у сферах використання повітряного простору України, туризму, діяльності курортів, метрополітенів, дорожнього господарства, забезпечення підготовки та реалізації в Україні інфраструктурних проектів для виконання завдань і заходів з підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу, інших міжнародних спортивних подій, забезпечення безпеки руху, навігаційно-гідрографічного забезпечення судноплавства, торговельного мореплавства (центральний орган виконавчої влади у сфері транспорту, дорожнього господарства, туризму та інфраструктури).

#### **Тема 4.6. Державне регулювання праці, рівня життя населення та розвитку соціальної сфери.**

Відповідно до Указу Президента «Про положення про Міністерство соціальної політики України» Мінсоцполітики України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту, соціального

обслуговування населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну.

Основними завданнями Мінсоцполітики України є:

1) формування державної політики щодо забезпечення державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій для населення, координація розроблення проектів прогнозів і державних програм з питань соціальної та демографічної політики;

2) формування і реалізація державної політики щодо регулювання ринку праці, процесів трудової міграції, визначення правових, економічних та організаційних засад зайнятості населення і його захисту від безробіття;

3) формування і реалізація державної політики стосовно визначення державних соціальних гарантій щодо прав громадян на працю, оплати праці, а також щодо нормування та стимулювання праці, професійної кваліфікації робіт і професій, умов праці;

4) формування та реалізація державної політики у сфері пенсійного забезпечення громадян;

5) формування основних напрямів державної політики та здійснення відповідно до закону державного нагляду у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування, проведення соціального діалогу з питань формування та реалізації державної соціальної політики, регулювання соціально-трудових відносин;

6) формування та реалізація державної політики щодо надання адресної соціальної допомоги вразливим верствам населення, у тому числі малозабезпеченим та багатодітним сім'ям;

7) формування та реалізація державної політики у сфері надання соціальних послуг сім'ям, які можуть опинитися або перебувають у складних життєвих обставинах, людям похилого віку, інвалідам, бездомним особам і безпритульним дітям, дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, іншим соціально вразливим верствам населення;

7-<sup>1</sup>) формування та реалізація державної політики щодо забезпечення права дитини на одержання аліментів, відповідального батьківства та материнства;

8) формування та реалізація державної політики у сфері соціального захисту ветеранів, інвалідів, людей похилого віку, громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, жертв нацистських переслідувань, жертв політичних репресій, захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну;

9) формування і реалізація державної політики щодо соціальної та професійної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас або

відставку, та тих, які підлягають звільненню у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України та інших військових формувань;

10) формування і реалізація державної політики з питань сім'ї та дітей, організації оздоровлення та відпочинку дітей;

10-<sup>1</sup>) формування і реалізація державної політики у сфері волонтерської діяльності;

11) формування і реалізація державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків;

12) участь у розробленні та реалізація державної політики щодо попередження насильства в сім'ї;

13) забезпечення формування та реалізація державної політики з питань гуманітарної допомоги;

14) формування та реалізація державної політики щодо протидії торгівлі людьми.

*Соціальна політика* – комплекс заходів державного та недержавного характеру, спрямованих на виявлення, задоволення і узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад.

*Мета соціальної політики* – створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, всебічного розкриття творчого потенціалу людини, її сутнісних сил, досягнення в суспільстві соціальної злагоди і стабільності.

*Об'єктом соціальної політики* є суспільні, зокрема соціальні, відносини, процеси життєдіяльності соціуму, що безпосередньо чи опосередковано впливають на формування соціальної безпеки людини, задоволення нею власних соціальних потреб та інтересів, освоєння і творення соціальних цінностей.

*Головним завданням соціальної політики* є забезпечення чіткого функціонування всієї системи соціально-політичних інститутів - суб'єктів такої політики; координація функціонування різних елементів системи; формування оптимального співвідношення між різними формами, методами, засобами з метою одержання очікуваних результатів.

До конкретних завдань соціальної політики відносяться:

- створення умов для реалізації соціального потенціалу людини;
- сприяння розвитку соціальних відносин;
- розвиток соціально-трудова відносин;
- реформування системи соціального захисту;
- удосконалення системи соціального страхування;
- реформування ринку праці та зайнятості.

Способом реалізації соціальної політики є система соціального захисту і соціальних гарантій.

Термін "соціальний захист" має широке і вузьке тлумачення. У широкому розумінні соціальний захист розглядають як діяльність держави, спрямовану на забезпечення процесу формування та розвитку повноцінної особистості, створення умов для самовизначення й ствердження в житті. У вузькому — соціальний захист розглядається як сукупність економічних і правових гарантій, котрі забезпечують додержання найважливіших соціальних прав громадян.

Згідно із чинним законодавством соціальний захист визначається як система державних гарантій щодо забезпечення прав громадян на соціальну допомогу і підтримку у зв'язку з постійною та тимчасовою непрацездатністю, хворобою, безробіттям та в інших випадках, які передбачені законами України.

Соціальний захист забезпечується шляхом організаційних та фінансових заходів, що здійснюються безпосередньо державою, або сприяння здійсненню таких заходів громадськими та іншими недержавними організаціями.

Таким чином, поняттям "соціальний захист" охоплюються соціальні права людини. Право на працю, на освіту, на житло, на відпочинок, на безпечне довкілля, на охорону здоров'я, на достатній життєвий рівень, на безпечні умови праці, на заробітну плату, не нижчу мінімально встановлених стандартів та ін.

*Соціальне забезпечення* – це організаційно-правова діяльність держави щодо матеріального забезпечення, соціального обслуговування, надання медичної допомоги за рахунок спеціально створених фінансових джерел осіб, які зазнали соціального ризику, внаслідок якого втратили здоров'я та (або) засоби до існування і не можуть матеріально забезпечити себе та своїх утриманців

Основні напрями діяльності держави у сфері соціального забезпечення.

- реформа системи соціального страхування;
- реформа пенсійного забезпечення;
- реформа системи соціальної допомоги;
- удосконалення системи соціального захисту інвалідів, ветеранів війни та праці;
- соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок техногенних та екологічних катастроф;
- удосконалення системи охорони здоров'я.

Соціальні гарантії – матеріальні і юридичні запоруки, які забезпечують реалізацію соціально-економічних і соціально-політичних прав членів суспільства. До основних гарантій відносяться право на працю, право на відпочинок, право на житло, право на освіту й меддопомогу тощо.

Динаміку показників державних соціальних стандартів та гарантій представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

*Державні соціальні стандарти і гарантії в Україні*

Показники	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Прожитковий мінімум на одну особу у розрахунку на місяць, грн	453 з 1 січня 465 з 1 квітня 472 з 1 жовтня	492 з 1 січня 525 з 1 квітня 532 з 1 жовтня	592 з 1 січня 605 з 1 квітня 607 з 1 липня 626 з 1 жовтня	626 з 1 січня 701 з 1 листопада	894 з 1 січня 911 з 1 квітня 934 з 1 жовтня 953 з 1 грудня
Мінімальна заробітна плата, грн	350 з 1 січня 375 з 1 липня 400 з 1 грудня	400 з 1 січня 420 з 1 квітня 440 з 1 липня 460 з 1 жовтня	515 з 1 січня 525 з 1 квітня 545 з 1 липня 605 з 1 жовтня	605 з 1 січня 625 з 1 квітня 630 з 1 липня 650 з 1 жовтня 744 з 1 листопада	869 з 1 січня 884 з 1 квітня 888 з 1 липня 907 з 1 жовтня 922 з 1 грудня
Мінімальна пенсія за віком, грн	350 з 1 січня 359 з 1 квітня 366 з 1 жовтня	380 з 1 січня 410 з 1 квітня 415 з 1 жовтня	470 з 1 січня 481 з 1 квітня 544 з 1 липня 544 з 1 жовтня	544 з 1 січня 573 з 1 листопада	695 з 1 січня 706 з 1 квітня 709 з 1 липня 723 з 1 жовтня 734 з 1 грудня
Середній розмір призначеної місячної пенсії, грн:	1.01 – 406,8 1.04 – 422,2 1.07 – 441,8 1.10 – 457,5	1.01 – 478,4 1.04 – 508,4 1.07 – 555,5 1.10 – 590,8	1.01 – 751,4 1.04 – 777,8 1.07 – 836,8 1.10 – 894,9	1.01 – 898,2 1.04 – 912,8 1.07 – 925,9 1.10 – 946,1	1.01 – 1032,6 1.04 – 1038,9 1.07 – 1103,6 1.10 – 1123,6
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	1041	1351	1806	1906	2239
% до попереднього року:					
індекс номінальної заробітної плати	129,2	129,7	133,7	105,5	117,5
індекс реальної заробітної плати	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2

Завдання більшості систем соціального захисту полягає у підтримці стабільності доходів громадян, наданні необхідних соціальних послуг. З позицій економіки соціальний захист – це правила перерозподілу суспільного багатства на користь людей, які тимчасово або постійно потребують особливої підтримки з боку суспільства: від багатих до бідних, від здорових до хворих, від молодих до літніх. У якості предмету соціального захисту необхідно розглядати насамперед соціальні ризики. За допомогою комплексу заходів, які входять до системи соціального захисту, держава управляє соціальними ризиками з метою компенсації

шкоди, сприяє зниженню або попередженню їх впливу на процес відтворення населення.

Звичайно, що національні системи соціального захисту формуються з урахуванням специфіки економічного, соціального й культурного розвитку країни. Однак, попри відмінності в шляхах розвитку й особливостях організації, якості й обсязі послуг, а також у методах фінансування, всі системи соціального захисту функціонують на основі єдиних принципів, які представлені нижче. Саме базуючись на них і відповідно до вимог методології Європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту, побудовані національні схеми соціального захисту і під кожен з них розроблене відповідне інформаційне супроводження.

*Принцип соціального страхування.* Згідно з цим принципом, фінансування механізмів соціального захисту здійснюється за рахунок страхових внесків членів страхового об'єднання, які при настанні страхового випадку отримують страхові виплати. Фінансування виплат по соціальному страхуванню також може частково здійснюватися за рахунок державних дотацій або кредитів.

Принцип соціального страхування відіграє значну роль, насамперед, в Німеччині, Австрії, Франції, Італії та Нідерландах, де фінансування систем соціального захисту здійснюється або на основі тристоронньої участі робітників, роботодавців і держави (Німеччина, Австрія), або переважно за рахунок роботодавців і держави (Італія, Франція).

Застосування принципу соціального страхування ґрунтується на правилах еквівалентності та перерозподілу. Правило еквівалентності. Відповідно до правила еквівалентності, обсяг страхових виплат залежить від розміру страхових внесків. Тобто, вносячи певну частку заробітної плати (страховий внесок) в фонд соціального страхування, застрахована особа, в разі втрати доходу, має право на отримання фінансового відшкодування, обсяг якого співвідноситься з розміром попередньої заробітної плати і сплачених внесків.

*Правило перерозподілу.* Згідно з правилом перерозподілу прибутки страхового фонду перерозподіляються на користь менш фінансово забезпечених членів спільноти через систему солідарної поруки.

Ця особливість відрізняє соціальне страхування від добровільного страхування. Якщо у випадку добровільного страхування розмір страхових внесків кожного застрахованого розраховується індивідуально, відповідно до ймовірності страхового ризику, то в соціальному страхуванні ймовірність настання страхового випадку не впливає на розрахунок розміру страхових внесків. Наприклад, страхові внески не залежать від віку або сімейного стану, крім того, в деяких випадках непрацюючі члени сім'ї, що взагалі не сплачують страхові внески, можуть

мати право на отримання страхових виплат.

Таким чином, соціальний захист і соціальна справедливість забезпечуються тим, що громадяни мають вільний доступ до системи соціального страхування (на відміну від добровільного страхування), незалежно від наявності у них соціальних ризиків (похилий вік, хронічна хвороба, інвалідність тощо) і ступеня ймовірності цих ризиків. Це надає соціальному страхуванню суспільної значимості й обумовлює обов'язковість участі громадян в системі соціального страхування.

Співіснування правила еквівалентності та правила перерозподілу ґрунтується на тому, що принцип соціального страхування сполучається з принципом суспільної солідарності. Побудовані таким чином системи соціального захисту, як правило, схвалюються учасниками, особливо коли мова йде про групи застрахованих з відносно гомогенним складом.

Як правило, в європейських країнах першим вводилось страхування від нещасних випадків, потім — медичне і пенсійне страхування, і значно пізніше страхування від безробіття. Ця послідовність пояснюється різним ступенем відповідності цих видів страхування принципам ліберальної ринкової економіки.

1. Страхування від нещасних випадків на виробництві найменше суперечило існуючим принципам ліберальної економіки.

2. Страхове забезпечення по старості та хворобі вимагало глибшої трансформації ринкових принципів, позаяк згадані ризики, як головні джерела бідності, переносились із індивідуальної сфери відповідальності в колективну. Крім того, таке страхування вимагало більшого рівня адміністративних інновацій і більших коштів.

3. Страхування від безробіття найбільше суперечило існуючому тоді неокласичному підходу до економічної політики. Згідно з цим підходом, безробіття розумілося як добровільний вибір індивіда, а її зростання — як тимчасове явище. Крім того, залежність від циклічних коливань ускладнювала страхування безробіття.

*Принцип соціального забезпечення.* На відміну від принципу соціального страхування, принцип соціального забезпечення передбачає надання соціального захисту іншим категоріям населення (державні службовці, військові, діти-сироти тощо) і фінансування таких соціальних видатків за рахунок податкових надходжень у бюджет. На основі цього принципу відбувається фінансування державної соціальної політики, в тому числі програм в галузі охорони здоров'я, середньої та вищої освіти.

Принцип соціального забезпечення є визначальним у системах соціального захисту з уніфікованим базовим набором соціальних послуг, що надаються всім громадянам держави. Такі системи функціонують у скандинавських країнах (в Данії, Швеції, Фінляндії), а також у Великій Британії. Характерною рисою систем соціального захисту в цих країнах є



переважно бюджетне фінансування соціальних програм (особливо в Данії, Великій Британії та Швеції), а також державна організація соціальних установ (наприклад, Національна служба охорони здоров'я Великої Британії). Принцип страхування відіграє в таких економіках меншу роль, оскільки для них властиві високі обсяги перерозподілу національного доходу й фінансування соціальних послуг через державний бюджет для зменшення соціальної нерівності. Таким чином, принцип соціального забезпечення є принципом солідарної підтримки всіх членів суспільства щодо певних груп осіб. Проте, в Німеччині принцип соціального забезпечення розглядається, насамперед, як принцип відшкодування завданої шкоди з боку держави.

Фінансування соціального забезпечення за рахунок бюджетних коштів прямо залежить від ефективності економіки, тому під час економічного спаду може приводити до перевантаження державних фінансів та відповідних негативних наслідків. Однак застосування цього принципу є необхідним у випадках неможливості надання соціальних гарантій відносно тих ризиків, до яких неможливо застосувати принцип страхування.

*Принцип допомоги.* Згідно з цим принципом, людина, яка потрапила в скрутне становище і не може самостійно з нього вийти, може звернутись по допомогу до відповідних інстанцій і розраховувати на соціальний захист (соціальні виплати, соціальні послуги) в об'ємі, достатньому для подолання проблем, що зумовили звернення по допомогу. Так само, як і принцип соціального забезпечення, даний принцип передбачає фінансування соціальних видатків за рахунок податкових надходжень до бюджету.

Особливістю соціальних програм, заснованих на принципі допомоги, є необхідність перевірки нужденності бенефіціара, з метою підтвердження або спростування його права на отримання допомоги. Така перевірка дозволяє визначити характер проблеми і необхідний об'єм допомоги, а також запобігає зловживанню доступними в суспільстві програмами соціального захисту зі сторони окремих несумлінних осіб. Проте, необхідність таких перевірок зумовлює недосконалість цього принципу, оскільки потребує додаткових ресурсів для їх проведення і не може гарантувати безсторонність і неупередженість тих, хто здійснює перевірку і приймає рішення про надання допомоги.

Разом з цим, елементи соціальної допомоги є неодмінною частиною системи соціального захисту в ринковій економіці, оскільки самі лише принципи соціального страхування й соціального забезпечення не дозволяють врахувати всі можливі соціальні ризики і побудувати багатопланову та всеохоплюючу систему соціального захисту населення.

*Принцип соціальної солідарності.* Цей принцип передбачає взаємну

допомогу всіх учасників системи соціального захисту. Така взаємодопомога реалізується у вигляді перерозподілу коштів між різними соціально-економічними та соціально-демографічними групами населення. В цьому контексті необхідно визначити три важливих аспекти. *Перший* передбачає розгляд соціальної солідарності як об'єднання різних ризиків при однакових страхових внесках. *Другий аспект* соціальної солідарності пов'язаний із розглядом її як моделі міжчасового розподілу. Інакше кажучи, мова йде про так званий договір поколінь, який є необхідним для перерозподілу доходів від працездатних молодих до непрацездатних членів суспільства похилого віку. *Третій аспект* передбачає розуміння соціальної солідарності як основи міжособистісного перерозподілу. При цьому перерозподіл доходів здійснюється: між найбагатшими й найбіднішими групами учасників системи соціального захисту; безпосередньо між застрахованими суб'єктами та між застрахованими та незастрахованими учасниками.

Отже, якщо розглядати соціальний захист з позицій системного підходу як головний системоутворюючий фактор, то на підставі національного нормативно-правового поля формуються відповідні державні органи управління соціальним захистом, регламентуються їх взаємовідносини з недержавними організаціями та населенням. Крім того, у відповідних нормативно-правових актах обумовлюються формування фондів, які акумулюють кошти, призначені, в тому числі, і на соціальний захист, та порядок їх використання.

Діючи в Україні систему соціального захисту можна охарактеризувати наступним чином:

1. Державну політику у сфері соціального захисту та соціального забезпечення визначають близько 30 законодавчих актів, серед яких провідне місце належить законам України, указам Президента та постановам Кабінету Міністрів України.

2. Різноманітні пільги, соціальні виплати та соціальні послуги в Україні безпосередньо передбачені у 58 законах та більше ніж 120 підзаконних нормативно-правових актах.

3. Згідно з чинним законодавством, в Україні нараховується близько 120 категорій пільговиків, з яких лише 45 категорій мають право на пільги за соціальною ознакою, а 57 – за професійною.

4. За оцінками різних експертів, загальна вартість задекларованих у чинному законодавстві пільг складає від 3,8 до 5,8 млрд. дол. США на рік, проте реально фінансується лише незначна їх частина.

5. В Україні налічується понад 130 категорій одержувачів різних видів соціальних виплат, з яких лише 70 отримують виплати за соціальною ознакою, та близько 50 – за професійною.

6. Усі пільгові, в т.ч. соціально незахищені, категорії громадян

мають право на більш як 120 видів пільг, а також понад 60 видів соціальних і компенсаційних виплат.

7. Загальна чисельність громадян України, які мають право на використання тих або інших видів пільг, встановлених чинним законодавством, становить близько 15 млн. громадян.

8. «Соціальний захист та соціальне забезпечення» – найбільша видаткова стаття зведеного бюджету України, обсяг якої перевищує навіть видатки на охорону здоров'я, освіти та економічну діяльність.

9. Обсяг річних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення складав відповідно 48,5 млрд грн у 2007 році, 74,1 млрд грн у 2008, 78,8 млрд грн – у 2009 році та 104,5 млрд грн у 2010 році, або 21,3%, 23,7%, 25,4% та 27,6% загальної суми видатків зведеного бюджету України і 6,7%, 7,8%, 8,6% та 9,6% від ВВП відповідно.

В окремі періоди видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення становили навіть більшу частку у зведеному бюджеті. У 2005 році соціальний розвиток країни був визначений одним із політичних пріоритетів, а відтак частка бюджетних видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення зросла до 28% загальної суми видатків зведеного бюджету.

Цікавим є показник обсягу певної категорії видатків відносно ВВП (валового внутрішнього продукту). За цим показником обсяг видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення у 2005 році був найбільшим за весь період, який охоплює даний аналіз. Так, у 2005 році видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення склали 9% ВВП. У 2006 році нова урядова політика, спрямована на економічний розвиток країни, призвела до збільшення видатків на економічну діяльність, а відтак до скорочення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення до 24% від усіх видатків зведеного бюджету, що склало 8% ВВП у відповідному році. У 2007 році уряд України визначив своїм пріоритетом інноваційно-інвестиційний розвиток – як наслідок, видатки на соціальний захист скоротилися більше ніж на 1% у порівнянні з 2006 роком і склали 6,7% ВВП. У 2008 році було відновлено пріоритет фінансування соціальної сфери, і частка видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення знову зросла – до 7,8% ВВП. В наступному, 2009 році, коли криза в економіці досягла свого піку, Уряд був змушений ще більше підняти соціальні виплати, які у відношенні до ВВП майже досягли показника 2005 року і склали 8,6%. У 2010 році збереглась політика збільшення видатків на соціальний захист, за попередніми даними вони склали 9,6% до ВВП.

10. Реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення щонайменше у 2,5–3 рази перевищує ту суму, що проходить у зведеному бюджеті України за видатковою статтею

«Соціальний захист та соціальне забезпечення».

11. Серед соціально незахищених категорій найбільшою за обсягом видатків є пенсіонери: у 2010 році видатки на фінансування різних заходів соціального захисту цієї категорії склали 184,8 млрд грн, або 66,6% усіх видатків на соціальний захист (відповідно до методології побудови рахунку соціального захисту).

12. Видатки на соціальний захист зведеного бюджету та видатки державних цільових позабюджетних фондів у 2010 році разом склали 283,5 млрд грн, або 25,9% ВВП.

Забезпечення адекватної підтримки певних категорій громадян потребує постійних фінансових витрат та їх обґрунтованого розподілення. Саме тому отримання більш точної інформації щодо фінансування системи соціального захисту стає важливим елементом розроблення політики у цій галузі. Допоміжні рахунки соціального захисту – широко визнані у європейській статистичній практиці метод узагальнення, опису та аналізу фінансування національних систем соціального захисту, який є важливим для удосконалення їх діяльності.

Розроблення допоміжних рахунків соціального захисту на даний час здійснюється в усіх країнах Європейського Союзу. Методологія складання допоміжних рахунків соціального захисту розроблена європейськими статистиками для забезпечення Європейської статистичної комісії співставними індикаторами щодо фінансових потоків, спрямованих країнами у цю галузь.

Європейська система інтегрованої статистики соціального захисту (міжнародна аббревіатура – ESSPROS) була розроблена наприкінці 70-х років Євростатом разом з представниками держав-членів Європейського союзу як відповідь на необхідність отримати певний інструмент для статистичного спостереження за соціальним захистом в країнах-членах ЄС.

ESSPROS є інтегрованою системою статистики соціального захисту, надає послідовне порівняння між європейськими країнами видів соціальної допомоги домогосподарствам та їх фінансування. Соціальна допомога в цьому контексті представляє собою перерахування домогосподарствам у грошовій або натуральній формі з метою полегшення фінансового тягаря численних ризиків або потреб.

За методологією ESSPROS загальні видатки на соціальний захист в Україні (з урахуванням всіх джерел надходжень і видатків): у 2007 році склали 151520967,9 тис. грн, з них адміністративні затрати – 2584 963,7 тис. грн, інші видатки – 939210,4 тис. грн; у 2008 році – 214214 856,1 тис. грн, з них адміністративні затрати – 3879292,1 тис. грн, інші видатки – 1272455,8 тис. грн; у 2009 році – 240189829,1 тис. грн, з них адміністративні затрати – 3679229,1 тис. грн, інші видатки – 1 221 213,2

тис. грн; у 2010 році – 283 500 490,4 тис. грн, з них адміністративні затрати – 4 250 919,8 тис. грн, інші видатки – 1 653 440,3 тис. грн

В Європейському Союзі витрати на соціальний захист у 2009 році склали 29,5% ВВП. Однак, по країнах-членах ЄС це співвідношення розрізняється більш ніж вдвічі. Країни з найбільш високим співвідношенням витрат на соціальний захист до ВВП – Данія (33,4%), Франція (33,1%), Швеція (32,1%), Нідерланди (31,6%), Німеччина (31,4%), Австрія (30,8%), Бельгія (30,4%), та Фінляндія (30,3%) – витрачають на соціальні цілі майже в 2 рази більше, ніж три країни із найнижчими значеннями цього співвідношення: Латвія (16,8%), Румунія (17,1%), та Болгарія (17,2%).

Ще більша різниця між країнами-членами ЄС за абсолютними показниками соціальних витрат на душу населення за паритетом купівельної спроможності (ПКС). Їх величина у 2009 році коливалась від 1784 євро в Болгарії до 14495 євро у Люксембурзі та 10856 євро у Норвегії. Якщо у Люксембурзі та Норвегії соціальні витрати перевищили 1208 євро та 905 євро відповідно на душу населення на місяць, то в Болгарії та Румунії вони склали 149 та 156 євро відповідно. Що стосується України, то витрати на соціальний захист на душу населення у 2009 році склали 1489 євро за ПКС, або 124 євро на місяць.

Відмінності між європейськими країнами за рівнем витрат на соціальний захист лише частково можуть бути пов'язані з різним рівнем добробуту та цін, відображаючи, крім того, відмінності у системах соціального захисту, демографічних тенденціях, рівні безробіття, а також інших соціальних, інституціональних та економічних факторах.

Зокрема, відрізняється сама структура соціальних витрат. Якщо в цілому по EU-27 на соціальні допомоги та виплати в 2009 році було спрямовано 96,1% всіх соціальних витрат, то по окремих країнах ця питома вага складала від 94,0% у Нідерландах та Ірландії до 99,0% в Ісландії. Адміністративні витрати в цілому по EU-27 становили 3,0% соціальних витрат, коливаючись від 1,0% в Ісландії до 5,3% в Ірландії. Крім того, в окремих країнах доволі значна частина коштів, направлених на соціальний захист, була віднесена на інші витрати: в Португалії – 3,1% (в цілому по EU-27 – 0,9%), Італії та Великобританії – 2,0%, Бельгії – 1,9%, Австрії – 1,4%. В Україні у 2009 році структура соціальних витрат виглядала наступним чином: 98,0% – соціальна допомога (у 2010 році – 97,9%), 1,5% – адміністративні витрати (1,5%) та 0,5% – інші видатки (0,6%).

Основна частина соціальної допомоги надається незалежно від рівня добробуту, тобто без перевірки отримувачів на нужденність. В цілому по Європейському Союзу лише десята частина коштів, направлених на соціальний захист, були обумовлені рівнем добробуту її отримувачів.

Відносно більше значення у 2009 році така соціальна допомога має місце в Ірландії (25,5%), в Ісландії (17,2%) та у Нідерландах (15,2%). В Україні у 2009 році лише 2,4% коштів (2,3% у 2010 році), направлених на соціальну допомогу, були обумовлені рівнем добробуту її отримувачів. Це стосується адресних соціальних допомог – житлових субсидій та допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Загалом по Європейському Союзу у 2009 році у грошовій формі було представлено 65,1% усіх витрат на соціальний захист (18,5% від ВВП). Найбільш висока доля грошових виплат у Польщі (78,8%), Латвії (76,0%) та на Кіпрі (75,7%). В Україні у 2009 році 83,6% загальної суми допомоги соціального захисту було надано у грошовій формі (у 2010 році – 82,7%).

Відповідно до представленої інформації, загальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні є доволі значним навіть у порівнянні з розвинутими європейськими країнами. Разом з тим, попри значний обсяг соціальних видатків, якість соціальних послуг та інших заходів соціального захисту в Україні досі залишається відносно низькою порівняно з іншими країнами, а соціальні потреби найбільш вразливих категорій населення не задовольняються достатньою мірою.

Основний обсяг соціальних виплат отримують особи пенсійного віку та на медичне обслуговування.

Показником результативності соціальної політики є рівень життя населення.

Рівень життя – складне та багатопланове поняття, яке об'єднує широкий спектр соціально-економічних відносин, пов'язаних зі станом та умовами життєдіяльності людини у суспільстві. Рівень життя населення впродовж тривалого часу залишається однією з основних соціально-економічних категорій, що характеризує не лише матеріальний добробут окремої людини, а й визначає узагальнений результат діяльності економіки країни за певний період. Ця категорія не є новою, вона тривалий час досліджувалась у зарубіжних та вітчизняних наукових колах. Суть рівня життя населення визначалась відповідно до завдань самих досліджень, що значно вплинуло на відмінності у його тлумаченні та способах вимірювання. Рівень життя є динамічною категорією і залежить від конкретних умов розвитку певного суспільства.

Система показників рівня життя населення є складовою системи показників економічної статистики. Життєвий рівень населення характеризується цілою низкою показників. Статистична комісія ООН рекомендує використовувати такі групи показників:

- демографічні характеристики населення;
- санітарно-гігієнічні умови життя;

- споживання продуктів харчування;
- життєві умови, забезпечення споживчими благами тривалого вжитку;
- освіта та культура;
- зайнятість та умови праці;
- доходи та видатки населення;
- вартість життя та споживчі ціни;
- транспортні засоби;
- організація відпочинку, фізкультури та спорту;
- соціальне забезпечення;
- свобода людини.

В статистичній практиці України для вивчення рівня життя населення використовують переважно такі групи показників:

- показники доходів населення;
- показники видатків населення на споживання матеріальних благ та послуг;
- показники рівня та межі бідності;
- соціально-демографічні характеристики;
- узагальнюючі оцінки рівня життя населення.

Отже, рівень життя населення визначається як сукупність умов життя відповідно до досягнутого рівня економічного розвитку країни. Аналіз рівня життя населення охоплює три аспекти:

- зіставлення соціально-економічних індикаторів у динаміці з попередніми роками;
- зіставлення соціально-економічних індикаторів з науковими нормами;
- зіставлення з іншими країнами.

Основні показники рівня життя населення України наведено в таблиці 2.

Важливу групу об'єктів державного регулювання становлять ринок праці України та її регіонів, а також зайнятість населення.

*Ринок праці* — це система суспільних відносин, пов'язаних із купівлею і продажем товару «робоча сила». Крім того, ринок праці є сферою працевлаштування, формування попиту й пропозиції на робочу силу. Його можна трактувати і як механізм, що забезпечує узгодження ціни та умов праці між роботодавцями і найманими працівниками.

Особливість ринку праці полягає в тому, що він охоплює не тільки сферу обігу товару «робоча сила», а й сферу виробництва, де найманий працівник працює.

Державне регулювання ринку праці в Україні здійснюється на підставі законодавчих актів, основним з яких є Закон України «Про зайнятість населення».

Таблиця 2

## Основні соціально-економічні індикатори рівня життя населення України

Показники	2006р.	2007р.	2008р.	2009р.	2010р.
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств, млн грн	385681	509533	695618	709025	838220
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств на душу населення, грн	8243	10955	15038	15396	18274
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств на душу населення, % до попереднього року	126,7	132,9	137,3	102,4	118,7
Наявні доходи населення, млн грн	363586	470953	634493	661915	841591
Реальний наявний доход, % до попереднього року	111,8	114,8	107,6	90	116,2
Середньомісячна номінальна заробітна плата, грн	1041	1351	1806	1906	2239
Реальна заробітна плата, % до попереднього року	118,3	112,5	106,3	90,8	110,2
Середній розмір призначеної пенсії, грн	478	751	898	999	1122
Реальний розмір призначеної пенсії, % до попереднього року	106,6	129,7	97,8	99	102,9
Прожитковий мінімум на одну особу у розрахунку на місяць	472	532	626	701	875
Прожитковий мінімум на одну особу у розрахунку на місяць, % до попереднього року	111,6	112,7	117,7	112	124
Співвідношення загальних доходів 20% найбільш та 20% найменш забезпеченого населення (квінтільний коефіцієнт фондів), разів	4,7	3,6	3,8	3,7	3,6
Індекс Джині	0,302	0,252	0,259	0,257	0,253
Частка населення із середньодушовими загальними доходами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму	50,9	27,2	16,1	15,5	21,8
ВВП на одну особу, грн	11630	15496	20495	19832	23863
ВВП на одну особу, % до попереднього року	108,1	108,6	102,9	85,6	104,7
Валовий наявний доход домашніх господарств, млн грн	364052	471671	635949	663722	...
Реальний валовий наявний доход домашніх господарств, млн грн	333761	417989	507941	572670	...
Реальний валовий наявний доход на одну особу, грн	7134	8987	10981	12435	...
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств, млн грн	385681	509533	695618	709025	838220
Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств на одну особу, грн	8243	10955	15038	15396	18274

Закон гарантує всім працездатним особам працездатного віку: право здійснювати будь-яку законну економічну діяльність; захист від



дискримінаційної практики найму на роботу і звільнення; безоплатну допомогу в пошуках роботи відповідно до інтересів, здібностей, освіти та вмінь особи, ураховуючи потреби суспільства; грошову компенсацію, пов'язану із направленням на роботу до інших регіонів; вихідну грошову допомогу у разі втрати постійної роботи; безкоштовне навчання й перенавчання безробітних; надання роботи за фахом випускникам державних професійних навчальних закладів; визначення осіб, які зараховуються до категорії безробітних, а також осіб, яким надається спеціальний захист.

Відповідно до Закону України «Про зайнятість населення» державна політика зайнятості населення базується на принципах:

1) пріоритетності забезпечення повної, продуктивної та вільно обраної зайнятості в процесі реалізації активної соціально-економічної політики держави;

2) відповідальності держави за формування та реалізацію політики у сфері зайнятості населення;

3) забезпечення рівних можливостей населення у реалізації конституційного права на працю;

4) сприяння ефективному використанню трудового потенціалу та забезпечення соціального захисту населення від безробіття.

Метою державної політики у сфері зайнятості населення є:

1) забезпечення рівних можливостей особам у реалізації їх права на працю;

2) сприяння підвищенню професійного рівня працездатного населення відповідно до суспільних потреб;

3) сприяння зайнятості населення, у тому числі в сільській місцевості та на депресивних територіях;

4) забезпечення економіки кваліфікованими кадрами;

5) збалансування попиту на робочу силу (створення належної кількості робочих місць) та її пропонування (створення умов для професійного розвитку, гідних умов для праці);

6) пріоритетність забезпечення повної та продуктивної вільно обраної зайнятості;

7) забезпечення соціального захисту осіб у разі настання безробіття;

8) посилення соціального та правового захисту громадян України, які працюють за кордоном, у тому числі шляхом активізації міжнародного співробітництва, укладення міжнародних договорів, що стосуються питань захисту прав трудових мігрантів.

Основними напрямками державної політики у сфері зайнятості населення є:

1) створення умов для розвитку економіки та сприяння створенню нових робочих місць;

- 2) задоволення попиту пріоритетних галузей економіки у висококваліфікованих працівниках;
- 3) посилення мотивації до легальної і продуктивної праці;
- 4) активізація підприємницької ініціативи та самостійної зайнятості населення;
- 5) удосконалення системи професійного навчання з урахуванням інтересів особистості, потреб економіки та ринку праці;
- 6) сприяння підприємствам, установам та організаціям незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання у професійному розвитку працівників;
- 7) збалансування попиту і пропонування щодо обсягу та рівня кваліфікації робочої сили на ринку праці шляхом системного прогнозування потреб економіки;
- 8) сприяння зайнятості громадян;
- 9) забезпечення створення рівних можливостей для реалізації суб'єктами господарювання інфраструктурних проектів та цільових програм, що фінансуються за рахунок державних коштів;
- 10) координація та контроль діяльності суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні;
- 11) повернення безробітних до продуктивної зайнятості;
- 12) міжнародне співробітництво у сфері забезпечення соціального захисту громадян України, які працюють за кордоном;
- 13) взаємодія органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, роботодавців та професійних спілок з метою забезпечення повної та продуктивної вільно обраної зайнятості, зокрема здійснення заходів щодо сприяння зайнятості населення;
- 14) забезпечення ефективного та цільового використання коштів, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення;
- 15) здійснення заходів, що сприяють зайнятості громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці;
- 16) заохочення роботодавців, які зберігають діючі та створюють нові робочі місця насамперед для громадян, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці;
- 17) забезпечення співпраці центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, суб'єктів господарювання, які надають послуги з посередництва у працевлаштуванні, інших посередників з працевлаштування та установ соціальної, професійної і трудової реабілітації інвалідів, центрів соціальних служб для молоді;
- 18) захист внутрішнього ринку праці шляхом регулювання залучення до роботи іноземних працівників.

Держава забезпечує реалізацію політики у сфері зайнятості населення шляхом:

1) проведення податкової, кредитно-грошової, інвестиційної, бюджетної, соціальної, зовнішньоекономічної та інноваційної політики з метою розширення сфери застосування праці, забезпечення повної, продуктивної, вільно обраної зайнятості, підвищення рівня кваліфікації та конкурентоспроможності робочої сили;

2) визначення у загальнодержавних програмах економічного та соціального розвитку, програмах економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, міст показників розвитку ринку праці та зайнятості населення та їх оцінювання за результатами реалізації таких програм;

3) включення до системи регулювання ринку праці заходів щодо запровадження стимулювання вітчизняного виробництва до створення нових робочих місць у пріоритетних галузях економіки та сільській місцевості;

4) сприяння підвищенню конкурентоспроможності робочої сили та зайнятості населення;

5) соціального захисту громадян у разі настання безробіття;

6) сприяння самозайнятості населення шляхом стимулювання відкриття власного бізнесу, в тому числі в сільських населених пунктах та на депресивних територіях;

7) розвитку сільського аграрного туризму, кластерів народних художніх промислів;

8) створення умов для забезпечення підвищення конкурентоспроможності робочої сили та її мобільності;

9) прогнозування та оцінки впливу на ринок праці політики у сфері зайнятості;

10) ліцензування діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном.

Заходи щодо сприяння зайнятості населення спрямовуються на:

1) забезпечення відповідності рівня професійної кваліфікації працездатних осіб потребам ринку праці;

2) створення умов для активного пошуку роботи безробітними;

3) підвищення конкурентоспроможності осіб на ринку праці.

До заходів щодо сприяння зайнятості населення належать:

1) професійна орієнтація та професійне навчання;

2) стимулювання діяльності роботодавців, спрямованої на створення нових робочих місць та працевлаштування безробітних;

3) створення умов для самозайнятості населення та підтримка підприємницької ініціативи;

4) сприяння забезпеченню молоді першим робочим місцем та запровадження стимулів для стажування на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності, виду діяльності та господарювання, фізичних осіб, які застосовують найману працю, молоді, яка навчається;

5) сприяння зайнятості інвалідів;

6) забезпечення участі безробітних у громадських роботах та інших роботах тимчасового характеру.

Для фінансування заходів, передбачених державною програмою зайнятості створено Державний фонд сприяння зайнятості населення.

Визначати шляхи розвитку трудового потенціалу та ринку праці повинні міністерства і відомства, які відповідають за розробку і реалізацію політики держави в соціально-економічній сфері: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України та Міністерство соціальної політики України із залученням Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, Міністерства фінансів України, Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерства інфраструктури України, Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації та інших міністерств і відомств, які мають у підпорядкуванні навчальні заклади (Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство внутрішніх справ тощо).

Основою для планів розвитку трудового потенціалу (на 5-10 років) мають стати довгострокові стратегії розвитку України (зокрема, засновані на планах демографічного, економічного та науково-технічного розвитку територій; поліпшення стану здоров'я і освітнього потенціалу населення; трудової, професійної, територіальної мобільності громадян; перспективних планів розвитку галузей, підприємств, установ та організацій тощо). Успішна розробка та реалізація довгострокової національної стратегії розвитку національного трудового потенціалу дозволить:

1) посилити конкурентоспроможність і ефективність економіки України шляхом підвищення якості робочої сили та зацікавленості роботодавців у інвестуванні в соціальний капітал;

2) збільшити питому вагу високопродуктивних технологічних робочих місць (в т.ч., на малих і середніх підприємствах) завдяки визначенню пріоритетів розвитку економіки та стабілізації стосунків між соціальними партнерами;

3) підвищити ефективність використання бюджетних коштів у сфері освіти та забезпечити належну якість освітніх послуг, залучивши до їх визначення і надання соціальних партнерів (зокрема, суб'єктів господарювання);

4) підвищити рівень та змінити структуру доходів найманих працівників (зокрема, науковців, професорсько-педагогічного складу вищої та професійно-технічної освіти) на користь збільшення частки доходів від праці, знизивши бідність працюючого населення і посиливши мотивацію до продуктивної праці;

5) збільшити частку недержавного фінансування освітніх програм та рівень участі роботодавців у визначенні напрямів розвитку освіти і науки, а також запровадженні механізмів оцінки і контролю ефективності діяльності ВНЗ та ПТНЗ, пов'язаних із кількісними та якісними (професійна мобільність) показниками працевлаштування випускників;

6) впровадити моделі неперервної освіти і навчання, в т.ч., на базі недержавних закладів (організацій);

7) посилити інвестиційну привабливість фундаментальної та інженерної науки, вищої і професійно-технічної освіти.

Підвищення участі роботодавців у розвитку трудового потенціалу вимагає від держави послідовних дій, спрямованих на те, щоб:

1. Створити простір стабільної економічної діяльності на підставі розробки довгострокової стратегії соціально-економічного розвитку країни та визначення пріоритетних галузей та напрямів виробничого й невиробничого сектору, орієнтованих на внутрішній попит.

2. Стимулювати роботодавців до участі в підготовці кадрів та удосконаленні матеріально-технічної бази, формування змісту освіти, проведенні навчальних занять, участі в державній атестації, керівництві навчально-виробничою практикою та дипломним проектуванням.

3. Визначити можливості та шляхи запровадження практики фінансування підготовки робітників і спеціалістів за рахунок визначених законодавством обов'язкових відрахувань з доходів підприємств або багатоканального і багаторівневого фінансування.

4. Встановити сприятливий інвестиційно-податковий режим для підприємств, на яких створюються нові продуктивні або високотехнологічні робочі місця.

5. Заохочувати роботодавців до здійснення неперервного навчання працівників протягом періоду трудової діяльності.

Роль держави у посиленні мотивації до легальної продуктивної зайнятості та подоланні патерналістських настанов населення полягає у тому, щоб:

1. Забезпечити дотримання гарантій захисту (в т.ч., судового) прав працівників на своєчасне та в повному обсязі отримання заробітної плати та усунення диспропорцій між розміром оплати праці й рівнем доходів від соціальної допомоги і трансфертів.

2. Стимулювати роботодавців до інвестицій у людський капітал шляхом збільшення витрат на соціальний захист працівників, підвищення

рівня оплати їх праці та забезпечення зв'язку між рівнем кваліфікації та рівнем оплати праці особи.

3. Посилити на місцевому рівні контроль за ефективністю використання праці на підприємствах, розвитком системи професійного навчання кадрів на виробництві, реалізацією роботодавцем відтворювальної, стимулюючої та регулюючої функцій заробітної плати.

4. Дотримуватися міжпосадових та міжгалузевих співвідношень в оплаті праці працівників бюджетної сфери.

5. Забезпечити дотримання вимог чинного законодавства в частині надання робочого місця та супутніх соціальних гарантій спеціалістам, підготовленим за державним замовленням (зокрема, житла та земельної ділянки на пільгових умовах, надбавки до заробітної плати тощо для працівників бюджетної сфери (медиків, міліції, освітян) на селі) з метою розвитку соціального капіталу сільських територій.

Нині в Україні здійснюється *пенсійна реформа*, яка має на меті: забезпечити мінімально допустимий рівень життя всім особам похилого віку і запровадити безпечний механізм, завдяки якому працівники зможуть заощаджувати кошти на старість. У рамках реформи передбачається побудова *трирівневої пенсійної системи*, яка складатиметься з: солідарної системи (забезпечує захист людей похилого віку від бідності); системи обов'язкового накопичення (гарантує працівникам отримання додаткового доходу після виходу на пенсію); системи добровільного накопичення (створюється для тих людей, які бажають забезпечити собі вищі доходи в старості й здатні сплачувати більші внески протягом трудової діяльності).

На даний час з кожних 10 громадян України 3 мають статус пенсіонера. При середньому показнику по країні 301 пенсіонер на 1000 населення, найбільше значення він має у Чернігівській області – 349, та Черкаській – 334.

Середній розмір призначених місячних пенсій усім категоріям пенсіонерів у 2010 р. перевищив розмір загального прожиткового мінімуму (відповідно 1152 та 894 грн). У порівнянні з прожитковим мінімумом для осіб, які втратили працездатність, це співвідношення виглядає ще більш оптимістично (розмір пенсії більший на 53,6%), проте пояснюється цей факт значно нижчим розміром прожиткового мінімуму для даної групи населення (750 грн). Така позитивна динаміка для обох співвідношень спостерігається протягом останніх років. У той же час співвідношення середнього розміру пенсії та заробітної плати скорочується значно повільніше – з 36% на початок 2001р. до 50% на початок 2011 р.

Для пенсіонерів, які отримують пенсію за віком, перебуваючи на обліку в органах Пенсійного фонду, номінальний розмір пенсії на початок

2011 р. перевищував реальний її розмір на 96 грн (відповідно 1156 та 1060 грн). Різниця приблизно у 10% між номінальним та реальним розміром згаданих пенсій спостерігалася протягом останніх 2 років.

Одночасно слід взяти до уваги зростання споживчих цін, при цьому ціни (тарифи) на споживчі товари (послуги) у 2010р. зросли на 9,1%, що на 3,2 в. п. менше за відповідний показник 2009р.

У перерахунку на долари США на початок 2010р. середній розмір пенсій усіх категорій пенсіонерів в Україні становив 129,3, що менше, ніж у Білорусі (150,0) та Росії (204,3). На 1 січня 2011р. середній розмір пенсії усіх категорій пенсіонерів в Україні становив 144,7 дол. США, на 1 квітня – 148,0 дол. США, на 1 липня – 151,2 дол. США.

Невідповідність матеріальних потреб пенсіонерів розміру винагороди за багаторічну працю (а серед пенсіонерів 4,5 млн. ветеранів праці) є однією з причин того, що ці люди продовжують працювати після досягнення ними пенсійного віку.

Так, за даними вибіркового обстежень населення (домогосподарств) з питань економічної активності середньомісячна кількість економічно активного населення віком 15–70 років у 2010р. становила 22,1 млн осіб, з яких 1,8 млн – особи пенсійного віку. Серед економічно активних осіб пенсійного віку переважаюча більшість (1829,5 тис. осіб) була зайнята економічною діяльністю і лише незначна частка (1,4 тис. осіб), не маючи роботи, активно її шукала.

Рівень зайнятості населення старше працездатного віку у 2010р. порівняно з 2009р. збільшився з 27,7% до 28,0% населення названої вікової групи та був значно вищим у сільській місцевості (43,4%) порівняно з міською (21,1%). Співвідношення розмірів середньої пенсії та середньої заробітної плати в Україні загрозливо зростає – з 37,5% у 2007році до 42,7% у 2011 році.

Сучасний розвиток соціальної інфраструктури, до якої належать в основному галузі соціально-культурного призначення, значно відстає від вимог суспільства. Матеріальна база цих галузей не перевищує 48-50% нормативного рівня. Понад 7 млн жителів України стоять у черзі на одержання житла.

У катастрофічному становищі перебуває медичне обслуговування населення, скоротилася середня тривалість життя, зменшилася народжуваність, поширюються процеси депопуляції населення республіки. Порівняно з 2000 роком загальна захворюваність населення зросла на 6,5%, а з попереднім роком на 0,5%, що значною мірою обумовлено як низкою соціально-економічних чинників, так і зростанням у складі населення питомої ваги осіб похилого віку. Надзвичайно гострою залишається проблема розповсюдження соціально-небезпечних хвороб, а саме: ВІЛ/СНІД, туберкульозу, хвороб, що передаються

статевим шляхом.

На сьогодні третина населення планети інфікована мікобактеріями туберкульозу, не стала винятком і Україна. За останні 15 років захворюваність на активний туберкульоз зросла майже у 2 рази і досягла у 2010 році 31,3 тис. осіб з уперше в житті встановленим діагнозом або 68,5 на 100 тис. населення. Масштаби епідемії ВІЛ-інфекції/СНІДу в країні продовжують зростати. Протягом 2010 року діагноз ВІЛ-інфекції було встановлено вперше в житті 20,5 тис. осіб (включно з особами, яких у цьому ж році було вперше в житті визнано хворими на СНІД), в тому числі 5,9 тис. хворих зареєстровано з діагнозом СНІД. Це відповідно на 14,2 тис. і 5,2 тис. осіб більше, ніж у 2000 році.

Продовжується процес старіння населення. Частка населення у віці 60 років і старші (показник старіння населення) щорічно збільшується (на початок 2008 року – 20,3%; 2009 року – 20,4%; 2010 року – 20,7%; 2011 року – 20,9%).

На особливу увагу заслуговує розвиток освіти і культури. Значна кількість структур культури і мистецтв узагалі на межі припинення своєї діяльності і творчості. Неприпустимо знижується інтелектуальний потенціал суспільства. У системі доступу громадян для здобуття вищої освіти все відчутніший вплив ринкової економіки. Так, у 2010/11 навчальному році для навчання за рахунок фізичних та юридичних осіб було прийнято 53% студентів. Навчання на платній основі переважає у ВНЗ III-IV рівнів акредитації – 54%, у ВНЗ I-II рівнів акредитації цей показник становить – 48%. Кількість вищих навчальних закладів приватної форми власності у 2010/11 навчальному році становила 188 закладів.

Ситуація, що склалась у соціальній сфері України, потребує активнішого втручання держави в регулювання процесів функціонування соціальної інфраструктури.

У конкретних галузях соціальної сфери державне регулювання здійснюється з урахуванням їх особливостей. Так, стосовно такого об'єкта, як житлове і комунальне будівництво, дії держави спрямовуються на *забезпечення гарантій права громадян на житло* шляхом розвитку будівництва житла за рахунок усіх джерел фінансування; розширення конкуренції у сфері виробництва, реконструкції, ремонту та обслуговування житла; захисту прав користувачів житла.

Основні напрямки державного *регулювання розвитку торгівлі*: сприяння створенню регіональної структури торгівлі і громадського харчування; формування структури роздрібного товарообігу, яка б забезпечила максимальне наближення фактичного споживання до раціональних норм для непродовольчих товарів і фізіологічних норм для продуктів харчування.



Забезпечуючи розвиток побутового обслуговування як об'єкта державного регулювання, у сучасних умовах потрібно враховувати постійне скорочення фізичних обсягів побутових послуг через неспроможність населення їх сплачувати. Це передбачає необхідність розроблення відповідних програм щодо забезпечення підприємств служби побуту обладнанням з метою створення розгалуженої мережі малопотужних підприємств, які формували б закінчену інфраструктуру в кожному мікрорайоні, місті, селі, а також щодо запровадження належних економічних стимулів для розвитку побутового обслуговування на селі.

*Державне регулювання розвитку освіти та культури* має забезпечити досягнення показників освітнього рівня населення розвинених країн, а найближчим часом – задовольнити потреби галузей народного господарства у кваліфікованих працівниках і спеціалістах відповідно до структурної переорієнтації. Пріоритетними напрямками в галузі освіти мають стати підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації працівників і спеціалістів. Зміна структури й обсягів підготовки спеціалістів має відповідати напрямкам структурної переорієнтації економіки країни і навіть випереджати її.

Система надання соціальних послуг – це важливий елемент соціально-економічного та територіального вирівнювання регіонів і громад, а її розвиток є частиною зобов'язань України щодо виконання Європейської соціальної хартії (переглянутої). Ст. 14 Хартії визначає, що країни, які до неї приєдналися, зобов'язуються:

1) сприяти функціонуванню служб або створювати служби, які, завдяки використанню методів соціальної роботи, сприяли б підвищенню добробуту і розвитку як окремих осіб, так і груп осіб у суспільстві, а також їхній адаптації до соціального середовища;

2) заохочувати окремих осіб та добровільні або інші організації до участі у створенні та функціонуванні таких служб <http://www.niss.gov.ua/articles/1328/-fn2>.

На виконання міжнародних зобов'язань держави, а також відповідно до визначених у Програмі реформ на 2010-2014 рр. пріоритетів соціального розвитку, в Україні розпочалися системні трансформації національної соціальної політики, зокрема сфери соціального обслуговування населення в частинах:

1) створення ефективної системи надання соціальних послуг, підвищення їх якості та рівня задоволення потреб отримувачів таких послуг;

2) оптимізації мережі установ та закладів, що надають соціальні послуги;

3) підвищення ефективності використання коштів та управління бюджетними видатками на соціальні послуги;

4) впровадження стандартів якості соціальних послуг; забезпечення контролю за якістю соціальних послуг на підставі впровадження державних стандартів та забезпечення контролю за їх дотриманням;

5) введення ринкових механізмів у функціонування системи соціальних послуг та запровадження механізму соціального замовлення соціальних послуг недержавним інституціям, які визнаються як рівні суб'єкти надання соціальних послуг.

Сфера соціальних послуг в Україні регулюється, перш за все, Законами України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про соціальні послуги», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» та ін. Її базові механізми розкриті у таких підзаконних актах як Порядок взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах (2006 р.), Порядок взаємодії центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді із закладами охорони здоров'я щодо надання медичної допомоги та соціальних послуг дітям і молоді (2006 р.), Постанова КМУ № 1417 «Деякі питання діяльності територіальних центрів соціального обслуговування (надання соціальних послуг)» (2009 р.), Загальне положення про центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (2013 р.).

У 2012 р. розпочато поступове скорочення обсягу соціального законодавства, гармонізацію та уніфікацію нормативних актів; узгоджуються термінологічні розходження та визначаються єдині принципи надання соціальних послуг. Внесення змін до Законів України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про соціальні послуги», прийняття Закону України «Про громадські об'єднання» (22.03.2012 р.) створили підґрунтя для підвищення ефективності соціального обслуговування населення, надавши змогу:

– перейти від вузького розуміння соціальних послуг як діяльності закладів соціального обслуговування (перш за все, стаціонарних), до їх ширшого визначення як комплексу заходів щодо надання допомоги особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО) і не можуть самотійно їх подолати;

– розширити визначення СЖО (обставини, спричинені інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, життєвими звичками і способом життя, внаслідок яких особа частково або повністю не має (не набула або втратила) здатності чи можливості самотійно піклуватися про особисте (сімейне) життя та брати участь у суспільному житті), а отже і перелік груп, які мають право отримати соціальні послуги;

– запровадити інститут стандартизації соціальних послуг та законодавчо закріпити поняття показників якості соціальних послуг як основи для їх стандартизації;

– визначати потреби громади у соціальних послугах, їх видах та обсягах, та надавати послуги на підставі цих потреб, а не виходячи з інституційної спроможності місцевих закладів соціального обслуговування. Унормовано перехід від орієнтації на послуги, що надаються стаціонарними закладами, до обслуговування за місцем проживання та заходів із профілактики виникнення СЖО: запроваджений та розвивається інститут фахівців із соціальної роботи, які мають виявляти кризові сім'ї й з'ясовувати їх проблеми, надавати їм психологічну й правову допомогу, сприяти у працевлаштуванні, отриманні виплат і пільг тощо. Водночас, ступінь підготовленості фахівців до надання соціальних послуг в значній кількості випадків є недостатнім як за освітньо-кваліфікаційним рівнем, так і за напрямками освіти. Це зумовлено, зокрема, відсутністю достатньої нормативної бази, яка б регулювала діяльність зазначеної категорії надавачів соціальних послуг; завдяки змінам до Закону «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» (Ст. 8) розширено коло осіб, для яких встановлені нормативи соціальних послуг; забезпечена можливість визначення переліку, видів, обсягів, норм та нормативів соціальних послуг, що надаються за рахунок державного та місцевого бюджетів.

– розробити механізм соціального замовлення для організацій недержавного та приватного секторів та унормувати диференційований підхід до оплати соціальних послуг.

Ефективне управління розвитком села вимагає не лише підтримки аграрного сектору економіки, а й забезпечення високої якості трудового потенціалу, поліпшення умов життя, праці, побуту, дозвілля сільського населення; оздоровлення демографічної ситуації тощо.

Чинний Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» (від 17.10.1990 р. № 400-XII) визначає заходи щодо соціального розвитку села, надаючи перелік першочергових організаційно-економічних і правових заходів, які мають бути реалізовані на сільських територіях. Мінімальний розмір державних капіталовкладень, спрямованих на зміцнення матеріально-технічної бази соціальної сфери села та АПК, має становити не менше 1 % ВВП (на будівництво об'єктів невиробничого призначення у сільській місцевості спрямовується не менше 50 % державних капіталовкладень, передбачених цією статтею). Проте Закон не виконується, особливо в частині надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на душу населення) у спорудженні житла, закладів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, комунальних об'єктів, електро- й водопостачання тощо, та в забезпеченні якісного медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування села.

Передача до комунальної власності об'єктів соціальної інфраструктури, що належали сільгосп підприємствам, не підкріплюється наповненням місцевих бюджетів відповідними фінансами. Агрохолдинги також, переважно, не вбачають необхідності у розвитку (підтримці) соціальної інфраструктури, хоча вона підвищує привабливість території, сприяє покращенню якості трудового потенціалу, гальмує вимивання працездатного населення та руйнацію населених пунктів. Сучасний стан соціальної сфери села, а за ним й інші аспекти життєдіяльності сільських територій, є близькими до критичного, що підтверджується, зокрема, наступними даними:

1. Несприятлива демографічна ситуація та невпинне зменшення чисельності населення в сільській місцевості. З одного боку, в сільській місцевості фіксується зростання народжуваності з 8,7 немовляти на 1 000 населення (2001 р.) до 12,6 (2012 р.). Село, в цілому, молодшає (у 2012 р. кількість осіб у віці 65 і старше років склала 37,9 % від кількості населення у віці 15-49 років; і це є найнижчим показником за останні десять років). Тим не менш, рівень смертності перевищує народжуваність, скорочення сільського населення за останні десять років становить 163 тис. осіб на рік, а кількість сільських населених пунктів у 2000-2012 рр. зменшилася на 289 одиниць. Отже, скорочення населення є наслідком постійного відпливу економічно активних верств селянства, яке, в свою чергу, обумовлене слабким розвитком сільських територій.

2. Високий рівень безробіття. Хоча Ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення» відносить до зайнятого населення членів особистих селянських господарств (зберігаючи неодноразово критиковану норму 2008 року), на початок 2013 р. кількість зареєстрованих безробітних серед сільського населення становила 247,6 тис. (у 2011 р. – 211,0 тис. осіб, у 2010 р. – 236,1 тис. осіб). За даними Державної служби зайнятості, на кінець 2012 р. навантаження на одне робоче місце в сільському господарстві склало 55 осіб на одне вільне робоче місце (від 14 в АР Крим до 608 в Луганській обл. і 302 у Черкаській обл.). Наприкінці 2011 р. аналогічний показник складав 43 особи на одне вільне місце (від 16 осіб на місце в АР Крим до 164 осіб на одне місце в Черкаській обл.).

3. Найнижча серед галузей економіки оплата праці. За рівнем середньомісячної зарплати сільське господарство посідає останнє місце (на січень 2013 р. середньомісячна заробітна плата штатного працівника в сільському господарстві становила 2 025 гривень, що майже на 1 000 грн менше, ніж в цілому по економіці країни). Середньомісячні грошові доходи сільських домогосподарств складають 77 % доходів міських домогосподарств. Зарплата не є основним джерелом коштів селян; головний спосіб самозабезпечення – господарювання на присадибних ділянках. Виробництво продукції в ОСГ із землекористуванням до 1 га (а

це 56,3 % загальної кількості ОСГ) спрямоване, переважно, на задоволення потреб родини, при цьому розміри земельної ділянки на одного члена ОСГ часто не дають отримати доходи, достатні для нормальної життєдіяльності.

4. Висока міграція сільського населення. Через низьку вартість робочої сили, що не забезпечує високих стандартів споживання, лише 60 % селян працюють за місцем проживання, намагаючись працевлаштуватися у інших галузях економіки, і у сільській місцевості спостерігається від'ємне сальдо міграції. Відплив найбільш ініціативних економічно активних громадян (перш за все, молоді) до міст та за кордон унеможлиблює нагромадження і якісне відтворення сільських трудових ресурсів, прискорює постаріння населення, зменшує кількість працюючих та погіршує якість трудового потенціалу села. Стрімке зростання частки осіб непрацездатного віку в загальній чисельності селян збільшує економічне навантаження на працездатне населення, а також вимагає зміни підходів до забезпечення належного функціонування соціальної сфери села.

5. Недостатній рівень забезпеченості медичними закладами та медичним обслуговуванням. Погіршення соціальної ситуації на селі пов'язане, зокрема, з низькою якістю медичних послуг та нерівним доступом до них різних верств населення (у тому числі, йдеться про первинну медико-санітарну допомогу). Гострими проблемами є дефіцит медичних закладів, кваліфікованого медичного персоналу, низька оснащеність закладів, нестача якісних доріг та автомобілів швидкої медичної допомоги. З 2000 р. утричі поменшало лікарняних закладів у сфері управління МОЗ України, майже втричі – ліжок в них, більш, ніж утричі – дільничних лікарень, вшестеро – диспансерів, кількість фельдшерсько-акушерських пунктів скоротилася з 16 113 до 12 484, із 17 спеціалізованих лікарень залишилася одна, а чисельність станцій та відділень швидкої медичної допомоги зменшилася з 207 до 140.

Рахункова палата (лист № 17-574 від 11.03.2013 р.) фіксує зменшення протягом 2008-2011 рр. кількості самостійних лікарських амбулаторій та поліклінік на 318 одиниць, але за даними МОЗ їхня чисельність зросла (з 2 321 до 3,5 тис.). Проте, навіть за умови збільшення кількості зазначених закладів, забезпеченість ними – 2,4 на 10 тис. населення – вдвічі нижча за європейську (4,9 на 10 тис. населення незалежно від того, місто це чи село). Наявні значні відмінності між регіонами у забезпеченості амбулаторіями: від 4,3 на 10 тис. населення у Харківській області до 1,53 у Волинській; відсутня кореляція між забезпеченістю амбулаторіями і щільністю населення. Медичні заклади на селі не мають повного набору обладнання, виробів медичного призначення та інвентарю, необхідних для надання первинної допомоги.

Кількість введених штатних посад лікарів первинної ланки часто є нижчою за нормативну, а рівень їх укомплектованості за даними МОЗ, становить 76,6 %. Навантаження на лікаря первинної допомоги у сільській місцевості подекуди сягає 5-6 тис. прикріпленого населення. Отже, зростає потреба населення у більш дорогій вторинній та екстреній медичній допомозі.

Особливе значення для забезпечення належної доступності первинної медичної допомоги для сільських жителів має наявність автотранспорту. За цим показником також існують значні міжрегіональні відмінності: від 5,2 автомобіля на 10 тис. сільського населення у Харківській області до 1,3 автомобіля у Тернопільській, Івано-Франківській та Рівненській областях. За даними МОЗ автопарк первинної допомоги в усіх регіонах зношений на 80 % і більше.

6. Низька забезпеченість мережею сільських освітніх закладів. Протягом 1991-2011 рр. в Україні було закрито майже 40 % державних дошкільних навчальних закладів (ДНЗ), причому переважно в сільській місцевості, де вони утримувались за рахунок колективних господарств. У 2011 р. рівень охоплення сільських дітей ДНЗ становив 36 % (9,3 тисячі ДНЗ).

Кількість загальноосвітніх шкіл у сільській місцевості на 01.09.2012 р. – 12 799 закладів (1 319 573 учнів); протягом 2008-2011 р. їхня мережа скоротилася на 1053 школи. Зменшення чисельності дітей шкільного віку на селі призводить до недозаповнення шкіл та неможливості утримувати їх належним чином місцевою владою, і тому запроваджено державну програму «Шкільний автобус», в межах якої забезпечується доставка дітей до шкіл у крупніших поселеннях. Проте 14 208 школярів не охоплені нею внаслідок постійного недофінансування, високої частки несправних та застарілих машин, нерозвиненістю дорожньо-транспортної мережі, відсутності доріг із твердим покриттям.

За даними МОН, 11 089 сільських шкіл мають центральне опалення або власну котельню, водогін – 10 791 (в т.ч. з гарячою водою – 5 358); їдальню або буфет з гарячим харчуванням – 11 612 (723 170 місць), фізкультурну залу – 8 578, навчально-дослідні ділянки – 6 139; підсобне господарство – 274 середніх навчальних закладів. Проблемою є нестача кваліфікованих вчителів і технічного обладнання: у 2011 р. лише 57,39 % сільських шкіл були підключені до мережі інтернет, хоча комп'ютеризація та інформатизація шкіл знижують вплив чинника «географічної віддаленості», скорочують «цифрову нерівність», долаючи відставання в навчанні школярів із сільських (гірських) районів і малих міст.

Важливим закладом соціальної інфраструктури села є школи естетичного виховання, які одночасно забезпечують і позашкільну освіту (дозвілля), і є осередками культури, сприяючи естетичному розвитку дітей

і підлітків. На 100 тис. сільського населення припадає менше двох таких шкіл, а їхня кількість постійно зменшується, хоча потреба в них зростає: у 2000/01 році в цих школах навчалися 295,7 тис. осіб, а у 2011/12 – вже 335,79 тис. осіб.

7. Житлові умови сільського населення. 35,8 % загальної площі житлового фонду України розташовано в сільській місцевості, і селяни мають на 13-19 % вищий, ніж в містах, рівень забезпеченості житлом в розрахунку на одну особу (26,8 м<sup>2</sup>). У 2012 р. частка домогосподарств із житловою площею, меншою за санітарну норму (13,65 м<sup>2</sup> на одну особу), у великих містах склала 47,5 %, у малих містах – 37,5 %, у сільській місцевості – 38,6 %.

Щодо якості сільського житлового фонду, то вона є незадовільною: майже 32 % сільських домогосподарств мають житло, побудоване до 1960 р., 47,3 % – у 1960-70-х рр, 15 % – у 1980-х рр. Починаючи з 1991 р., у сільських поселеннях побудовано лише 5,1 % у 1900-х рр. і менше 1 % сільського житлового фонду в 2000-х рр.. Переважна частина сільського житлового фонду є фізично і морально застарілою і відрізняється низьким рівнем комфортності: питома вага житла домогосподарств, обладнаних водопроводом – 35,6 %, каналізацією – 34,4 %, центральним опаленням – 0,7 %, індивідуальною системою опалення – 53,0 %, ванною або душем – 29,8 %, підлоговими електроплитами – 1,2 %.

8. Низький рівень розвиненості дорожньо-транспортної інфраструктури. За інформацією Міністерства інфраструктури України, протягом 2006-2011 рр. поліпшено транспортне сполучення у сільській місцевості лише до 208 населених пунктів (загальна протяжність доріг – 455,9 км); станом на 01.01.2012 р. 109 населених пунктів не мають доріг з твердим покриттям. Регулярним транспортним сполученням забезпечено 26,8 тис. сільських населених пунктів (97,5 % від їх загальної кількості), але якість і порядок обслуговування поселень, які формально мають регулярне сполучення, не є задовільними. Автобуси, що працюють на сільських маршрутах, практично повністю вичерпали свій ресурс і потребують заміни, так само, як і під'їзди до багатьох населених пунктів.

9. Низька забезпеченість об'єктами культурного призначення. У селах України працюють понад 30 тис. закладів культури, зокрема 16 тис. клубних закладів, понад 14 тис. бібліотек, 287 шкіл естетичного виховання та 70 музеїв. Варто зазначити, що з 1990 до 2011 рр. клубних закладів поменшало на 4,6 тис.: значна частина перебуває у запустінні, зруйнована або змінила призначення. Є проблема й із кадрами для сільських закладів культури через непопулярність цих професій, замалу заробітну плату та відсутність системи сприяння залученню кадрів до села.

Скорочується кількість заходів культурно-мистецького спрямування: якщо в 2002 р. в сільській місцевості було проведено 2 668 концертів і 2 039 вистав, то у 2010 р. – 1 851 та 1 607 відповідно. У 1990 р. селяни за рік відвідали 200 млн кіносеансів, а у 2011 р. лише 370 тисяч, отже відвідання наймасовішого типу культурного заходу скоротилося в 540 разів.

Протягом 1990-2011 рр. на 4 тис. скоротилося число бібліотек. У 1997 р. бібліотеки перейшли на утримання місцевих бюджетів, що призвело до повної чи часткової децентралізації бібліотечних систем. Щодалі погіршується їх матеріально-технічна база, вони потребують ремонту, майже всі не опалюються; не поповнюються книжкові фонди та фонди періодичних видань, не кажучи вже про осучаснення бібліотек, розвитку на їх базі інформаційних інтернет-центрів. При цьому, сільська бібліотека (навіть у її нинішньому стані) залишається єдиним безоплатним, отже максимально доступним для всіх верств населення інформаційним та культурним центром сучасного села, а отже потребує всебічного розвитку.

33 % сільської молоді зазначають, що їм не вистачає культурних закладів у їхньому населеному пункті, 16 % селян вважають, що такі заклади розташовані надто далеко, а це означає неможливість задовольнити власні культурні потреби, провести повноцінне дозвілля, що призводить до зростання рівня соціально негативних явищ (пияцтва, в т.ч., підліткового, вживання психоактивних речовин, асоціальної поведінки тощо) та не сприяє розвитку сільських громад. З метою виправлення зазначеної ситуації прийнята Постанова Верховної Ради України від 8 лютого 2012 р. № 4356-VI «Про впровадження мораторію на закриття державних і комунальних закладів культури у сільській місцевості», але говорити про її дієвість зарано.

Явища занепаду інфраструктури українського села загострюються, а інституційне забезпечення державної політики щодо сільських територій є недостатнім: інституції та механізми координації політики створюються і скасовуються, а чинні не завжди діють. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Основною метою визначено забезпечення життєздатності сільського господарства, його конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринку, гарантування продовольчої безпеки країни, збереження селянства як носія української ідентичності, культури і духовності. Програма визначає шляхи і способи розв'язання проблем села, встановлює завдання і заходи та очікувані результати, але не містить жодного завдання, яке б зосереджувалося саме на збереженні та розвитку



соціальної складової життєдіяльності сільських територій, що, в свою чергу, відбиває загальний підхід до соціальних питань як до другорядних.

Програмою затверджено джерела та обсяги її фінансування, але, за інформацією Міністерства аграрної політики України, у 2011 р. було профінансовано лише 71 % від запланованих завдань і заходів, передбачених Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року (таблиця 1).

*Таблиця 1*

*Прогнозні обсяги та фінансування з Державного бюджету Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року*

Роки	Обсяг фінансування, млрд грн	Виділено коштів (профінансовано), млрд грн
2008	15,3	12,6 (82 %)
2009	15,1	9,1 (60,5 %)
2010	14,5	8,99 (61 %)*
2011	14,1	10,0 (71 %)

\*дані за I півріччя 2010 р.

Для забезпечення координації діяльності відомств, місцевої влади та наукових установ та здійснення контролю за виконанням завдань і заходів Програми, у 2008 р. була утворена Міжвідомча координаційна рада з питань розвитку сільських територій. Проте, аудит Рахункової палати (лист № 17-574 від 11.03.2013 р.) засвідчив, що законодавче та нормативно-правове забезпечення Програми не сприяє ефективному її виконанню. Визначені програмою до розроблення акти законодавства на першому етапі її виконання (2008-2009 рр.) не прийняті; ті, що прийняті на другому етапі (2010-2011 рр.) є недосконалими та не узгоджуються один з одним.

Незважаючи на відносно непогані кількісні (фінансові) показники виконання програми в 2008-2011 рр. (60-80 % від запланованого), якісні (структурні) параметри її реалізації є значно гіршими. Так, у 2008-2009 рр. Програма не фінансувалася по 32, у 2010 р. – по 35, у 2011 р. – по 40 заходах, переважна частина яких стосується саме розвитку соціальної сфери села та сільських територій (детальний розпис наведено в Додатку 1). Проте, внесення змін до Програми в частині уточнення завдань і заходів, обсягів і джерел фінансування, строків її виконання (відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 22.06.2011 № 794) на період 2011-2015 рр. не здійснено.

За всі роки, які виконується ця програма, не були профінансовані:

- проведення паспортизації сільських населених пунктів;

- компенсація витрат, понесених підприємствами агропромислового комплексу з будівництва об'єктів соціальної сфери у сільських населених пунктах;

- забезпечення житлом працівників освіти, культури, охорони здоров'я, працівників бюджетних установ та організацій АПК, які проживають у сільській місцевості;

- поліпшення матеріально-технічного оснащення навчально-спортивних баз, баз олімпійської підготовки та спортивних споруд державного значення;

- стимулювання розвитку депресивних територій.

Значного недофінансування зазнали:

- будівництво та реконструкція під'їзних доріг з твердим покриттям до сільських населених пунктів;

- забезпечення сільських населених пунктів централізованим водопостачанням;

- будівництво, реконструкція, проведення ремонту, оснащення обладнанням, автотранспортом і засобами зв'язку та забезпечення висококваліфікованими кадрами лікарських амбулаторій та фельдшерсько-акушерських пунктів;

- субвенція з державного бюджету місцевим бюджетам на комп'ютеризацію та інформатизацію загальноосвітніх навчальних закладів;

- будівництво підвідних газопроводів до сільських населених пунктів;

- виконання програми «Шкільний автобус».

Основне завдання, поставлене Програмою, – це проведення паспортизації сільських населених пунктів, яка необхідна для визначення наявного стану сільських територій. Метою проведення паспортизації є відстеження та відображення трансформаційних процесів демографічної, екологічної ситуації на селі, зайнятості населення, фактичного стану сільськогосподарського виробництва, функціонування об'єктів соціальної сфери і визначення на цій основі пріоритетів соціально-економічного розвитку кожного адміністративно-територіального устрою в сільській місцевості. Паспорт слугує вихідною базою розроблення комплексних програм соціально-економічного розвитку сільських населених пунктів і територій. Без паспортизації неможливо визначити необхідну кількість об'єктів соціальної інфраструктури для створення цивілізованих умов життя в кожному сільському населеному пункті. Незважаючи на те, що проведення паспортизації сільської поселенської мережі (моніторингу) передбачено ст. 10 Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві»,

це базове завдання досі не виконано, а його фінансування не здійснюється, що ставить під сумнів ефективність реалізації програм відродження села.

Паспортизація має забезпечуватися Мінагрополітики України, центральними та місцевими органами виконавчої влади, які відповідають за реалізацію соціальної політики в державі, та Національною академією аграрних наук України. Пункт 1 розділу II Програми розвитку українського села передбачав у 2008-2009 рр. проведення паспортизації сільських населених пунктів, розроблення регіональних програм розвитку з урахуванням її результатів, визначення обсягів та джерел фінансування. Незважаючи на встановлені Програмою строки, лише 11.02.2011 р. наказом Мінагрополітики України № 21 був затверджений план заходів і створена робоча група з координації проведення паспортизації регіонів. Форма паспорта сільського населеного пункту була затверджена Наказом міністерства № 116 від 07.04.2011 р.

Станом на 01.03.2012 р. дані по 93,1 % сільських населених пунктах аналізуються на місцях у вищих навчальних закладах, зональних та регіональних науково-дослідних центрах продуктивності АПК. Втім, через неякісне виконання робіт матеріали зі 120 районів (24,5 % від загальної кількості) повернуті на доопрацювання; не завершено паспортизацію 73 районів (15 % від загальної кількості). Отже, узагальнити наявні дані і електронні варіанти паспортів регіонів на сьогоднішній день неможливо, що не дає змогу достеменно визначити стан соціальної інфраструктури села.

Ефективне управління сільськими територіями визначається багатьма складовими, однією з яких є соціальна інфраструктура. Остання має задовольняти життєві потреби провідної продуктивної сили суспільства – людини, та тим самим сприяти розвитку сільської економіки. Наявність ефективно функціонуючої соціальної інфраструктури сільських територій є одним із визначальних факторів не лише соціальної стабільності, але й ефективного господарювання. Відсутність важливих структурних елементів соціальної сфери є причиною масового відпливу робочої сили з сільської місцевості та занепаду сільських територій.

Таким чином, для забезпечення сільських населених пунктів необхідною інфраструктурою слід вжити наступні заходи:

Кабінету Міністрів України:

1. Забезпечити контроль за виконанням завдань Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 року № 1158) в частинах:

- завершення паспортизації сільських населених пунктів;

- забезпечення фінансування заходів, запланованих Програмою (або їх скасування);

- розподілу бюджетних видатків з наданням пріоритетності: фінансуванню освіти на селі (в т.ч. програм підвищення кваліфікації учителів, комп'ютеризації шкіл та забезпечення їх необхідним транспортом); покращенню якості медичного обслуговування у сільській місцевості; розвитку мережі сільських бібліотек, закладів культури тощо.

2. При розробці та затвердженні Державного бюджету України передбачати виділення бюджетних коштів у сферах охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунального господарства для сільської місцевості відповідно до вимог Закону України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» в частині дотримання обсягів мінімального фінансування розвитку села (не менше 1 % ВВП), будівництва об'єктів невикористаного призначення у сільській місцевості (50 % капіталовкладень за цією статтею) та надання переваги селу порівняно з містом (у розрахунку на одну особу) у спорудженні житла, об'єктів освіти, культури і спорту, охорони здоров'я, побуту, торгівлі, водо- і електропостачання тощо, а також у забезпеченні відповідно до науково обґрунтованих нормативів якості медичного, культурного, спортивного, комунально-побутового, транспортного і торговельного обслуговування села.

3. Розробити та подати до Верховної Ради України проект Довгострокової програми розвитку сільських територій, яка визначить їх статус (як об'єкта регулювання), створить правові засади для економічної бази їх розвитку, забезпечить формування інституційного середовища розвитку сільських територій; дозволить розмежувати заходи підтримки сільського господарства і сільських територій, реалізувати міжвідомчі програми, спрямовані на повернення до села випускників аграрних вищих навчальних закладів і фахівців соціальної сфери (лікарів, учителів, працівників культури тощо) шляхом надання першого робочого місця, можливості отримати житло тощо.

4. Розглянути доцільність створення Українського фонду підтримки розвитку сільських територій, який акумулюватиме кошти за рахунок відрахувань господарюючих суб'єктів усіх форм власності в розмірі 1,5 % їхніх доходів з метою спрямування коштів для вирішення невідкладних питань розвитку сільських територій.

5. Розглянути доцільність впровадження пільгового оподаткування для новостворених підприємств на сільських територіях у разі інноваційного характеру їх виробничої діяльності, надання соціально-необхідних послуг або здійснення інфраструктурного забезпечення цих територій.

Органам місцевої державної влади та місцевого самоврядування:

6. Забезпечити сприяння реалізації регіональних та місцевих стратегій і програм розвитку несільськогосподарських видів економічної діяльності на основі наявного ресурсного потенціалу та існуючих потреб у продукції та послугах конкретних сільських територій. Розвивати альтернативні види економічної діяльності на сільських територіях, зокрема, шляхом підвищення рівня облаштування сфер життя, діяльності та побуту селян.

7. З метою зупинення закриття та поступового відновлення діяльності раніше закритих, відкриття нових закладів соціально-культурного призначення в сільських населених пунктах, забезпечити розподіл видатків на їх фінансування між органами місцевої влади та агрохолдингами на засадах державно-приватного партнерства.

---

---

### Питання для дискусії

---

---

1. Охарактеризуйте підприємницьке середовище в Україні.
2. Які позитивні та негативні наслідки приватизації державного майна в Україні?
3. Сформулюйте пропозиції щодо демонополізації української економіки.
4. Проблеми запровадження механізму банкрутства підприємств в Україні.
5. Чи можна ототожнювати поняття “підприємництво” з поняттям “бізнес” ?
6. Охарактеризуйте НТП як фактор виробничої функції.
7. Охарактеризуйте науково-технічну політику в Україні.
8. Що заважає Україні стати провідною науково-технічною країною?
9. Охарактеризуйте державну політику в аграрній сфері.
10. Визначте регіональні особливості реформування АПК.
11. Обґрунтуйте шляхи стабілізації стану АПК України.
12. Охарактеризуйте систему показників соціального розвитку та рівня життя населення.
13. Назвіть особливості соціально-економічного розвитку ринку праці в Україні.
14. Які основні завдання та напрями соціальної політики?
15. Яким чином здійснюється державне регулювання оплати праці, пенсійного забезпечення та інших грошових доходів населення?
16. Що таке «зайнятість населення»?
17. Що таке «безробіття»?
18. Які є засоби державного регулювання зайнятості населення?

## Питання для самоперевірки знань

1. Що таке «підприємництво»?
2. Яким чином розвиток підприємництва впливає на економіку?
3. Що є метою та змістом підприємництва?
4. Яким чином здійснюється класифікація видів і форм підприємництва?
5. Яка роль держави у становленні підприємницького середовища?
6. У чому полягає сутність антимонопольної (конкурентної) політики держави?
7. Які критерії застосовуються при визначенні монополістів?
8. Які виділяють складові механізму державного регулювання підприємництва?
9. Які основні напрями та елементи державної політики підтримки підприємництва?
10. У чому полягає сутність нормативно-правового забезпечення розвитку підприємництва?
11. У чому полягає сутність дерегулювання підприємництва?
12. У чому полягає сутність регуляторної реформи в Україні?
13. У чому полягає сутність формування функціональних засад державної підтримки підприємництва?
14. Як впливає НТП на соціально-економічний розвиток?
15. Що належить до принципів державної науково-технічної політики?
16. Які функції державних органів України у сфері науково-технічної політики?
17. Що таке «інновації»?
18. Яким чином класифікуються інновації?
19. Що (хто) належить до видів, об'єктів і суб'єктів інноваційної діяльності?
20. Що належить до методів державного регулювання інноваційних процесів?
21. Об'єктивні чинники, що зумовлюють потребу державного регулювання АПК.
22. Фактори, які враховують при формуванні політики державних цін у країнах з ринковою економікою.
23. Особливості державного регулювання агробізнесу в розвинутих країнах.
24. Яким засобами та інструментами відбувається державне регулювання цін в аграрній сфері?
25. З якою метою відбувається державне регулювання цін в аграрній сфері?

## МОДУЛЬ 5

### ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНІВ

#### Методичні поради до вивчення тем модуля

Передбачається вивчення таких питань:

1. Мета та головні аспекти регіональної політики держави.
2. Економічне районування України.
3. Об'єкти державної регіональної політики розвитку економіки регіонів.
4. Державне регіональне управління.
5. Перелік управлінь державної обласної та районних адміністрацій.
6. Програма економічного і соціального розвитку регіону, як форма регіонального планування.
7. Роль місцевих бюджетів у зміцненні місцевого самоврядування.
8. Формування обласного бюджету.
9. Класифікація та управління ВЕЗ.
10. Теорія і практика функціонування ВЕЗ в Україні.
11. Курортполіс як спеціальна (вільна) економічна зона.
12. Сутність природного середовища як об'єкта державного регулювання.
13. Державне екологічне регулювання.
14. Національний рівень державного регулювання охорони природи та природокористування.



Література для самостійного вивчення теми: 1, 3, 6, 10, 14, 17, 39, 40, 46, 68, 70, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 81, 83, 91, 93, 103, 110, 111, 118

#### Тема 5.1. Державне регулювання розвитку регіону.

Відповідно до Закону України «Про стимулювання розвитку регіонів» *регіон* – територія Автономної Республіки Крим, області, міст Києва та Севастополя».

Головною задачею державного регулювання є стимулювання розвитку регіону. *Стимулювання розвитку регіонів* – комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому.

Стимулювання розвитку регіонів здійснюється з метою:

- забезпечення їх сталого розвитку в інтересах усієї України, підвищення рівня життя населення, подолання бідності та безробіття, формування середнього класу;

- ефективного використання економічного, наукового, трудового потенціалу, природних та інших ресурсів, а також особливостей регіонів для досягнення на цій основі підвищення рівня життя людей, оптимальної спеціалізації регіонів у виробництві товарів та послуг;

- створення рівних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України;

- забезпечення додержання визначених державою соціальних гарантій для кожного громадянина незалежно від місця його проживання;

- подолання депресивного стану окремих територій, своєчасного і комплексного розв'язання проблем охорони довкілля.

Стимулювання розвитку регіонів здійснюється на засадах:

- збалансування загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів розвитку, визначення державою з урахуванням пропозицій органів місцевого самоврядування науково обґрунтованих пріоритетних напрямів регіонального розвитку;

- програмно-цільового підходу до розв'язання проблем соціально-економічного розвитку, творення сприятливого інвестиційного середовища в регіонах;

- максимального наближення послуг, що надаються державними органами та органами місцевого самоврядування, до споживачів цих послуг;

- концентрації на конкурсній основі коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів, а також інших ресурсів з метою досягнення найбільш ефективного їх використання для цілей регіонального розвитку;

- співробітництва та взаємної відповідальності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових і громадських організацій та інших суб'єктів у виконанні завдань регіонального розвитку.

Державне стимулювання розвитку регіонів здійснюється відповідно до основ державної регіональної політики, законів про Державний бюджет України, загальнодержавних програм, інших законів та актів законодавства України, а також програм економічного і соціального розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, місцевих бюджетів.

З метою забезпечення реалізації державної політики щодо стимулювання розвитку регіонів затверджуються:



Кабінетом Міністрів України - державна стратегія регіонального розвитку;

Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за поданням відповідно Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій з урахуванням норм, закладених у державній стратегії регіонального розвитку, спільних інтересів територіальних громад регіонів - регіональні стратегії розвитку.

Реалізацію державної політики щодо стимулювання розвитку регіонів забезпечують Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної регіональної політики, інші центральні, а також місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх повноважень.

Узгодження діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у сфері державного стимулювання розвитку регіонів, виконання регіональних стратегій розвитку здійснюється на основі угод щодо регіонального розвитку, які укладаються між Кабінетом Міністрів України та Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською, Севастопольською міськими радами і виконуються відповідно до цього Закону та інших актів законодавства.

Регіон називають депресивним, якщо його розвиток характеризується вкарй незадовільними економічними, соціальними та екологічними показниками, а саме:

1) регіон, в якому протягом останніх п'яти років середній показник обсягу валового регіонального продукту (до 2004 року - обсягу валової доданої вартості) на одну особу є найнижчим;

2) промисловий район, в якому протягом останніх трьох років рівень зареєстрованого безробіття та частка зайнятих у промисловості є значно вищими, а обсяг реалізованої промислової продукції (робіт, послуг) на одну особу та рівень середньомісячної заробітної плати є значно нижчими за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи;

3) сільський район, в якому протягом останніх трьох років щільність сільського населення, коефіцієнт природного приросту населення, рівень середньомісячної заробітної плати та обсяг реалізованої сільськогосподарської продукції (робіт, послуг) на одну особу є значно нижчими, а частка зайнятих у сільському господарстві є значно вищою за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи;

4) місто обласного, республіканського в Автономній Республіці Крим значення, в якому протягом останніх трьох років рівень зареєстрованого, зокрема довготривалого, безробіття є значно вищим, а

рівень середньомісячної заробітної плати є значно нижчим за відповідні середні показники розвитку територій цієї групи;

5) населений пункт, на території якого з 1996 року ліквідовані вугледобувні та вуглепереробні підприємства, але не були здійснені в повному обсязі заходи щодо вирішення соціально-економічних та екологічних питань, передбачені проектами ліквідації зазначених підприємств.

Території надається статус депресивної з метою створення правових, економічних та організаційних засад для вжиття державними органами та органами місцевого самоврядування особливих заходів для стимулювання розвитку таких територій.

З метою стимулювання розвитку депресивних територій у їх межах можуть здійснюватись такі заходи:

- цільове спрямування державних капітальних вкладень у розвиток виробничої, комунікаційної та соціальної інфраструктури;

- надання державної підтримки, у тому числі фінансової, малим підприємствам, сприяння формуванню об'єктів інфраструктури розвитку підприємництва, таких як бізнес-центри, бізнес-інкубатори, інноваційні та консалтингові центри, венчурні фонди тощо;

- спрямування міжнародної технічної допомоги на розв'язання актуальних соціально-економічних та екологічних проблем, а також здійснення інших найважливіших заходів;

- сприяння зайнятості населення, забезпечення цільового фінансування програм перекваліфікації та професійного розвитку трудових ресурсів, стимулювання трудової міграції, удосконалення соціальної сфери, зокрема житлового будівництва, охорони здоров'я та охорони довкілля;

- надання іншої державної підтримки розвитку таких територій.

До основних принципів державного стимулювання розвитку депресивних територій належать:

- об'єктивність і відкритість при визначенні територій для державного стимулювання їх розвитку;

- одночасна концентрація зусиль і коштів на відносно невеликій кількості територій з метою досягнення максимального соціально-економічного розвитку;

- неприпустимість використання цільової державної підтримки для фінансування поточних потреб територій;

- максимальне використання можливостей самих територій у розробці і реалізації системи заходів з подолання депресивності.

Суб'єктами, що реалізують державну політику в регіонах та безпосередньо здійснюють державне регулювання на місцях є обласні, районні та міські держадміністрації. Вони забезпечують реалізацію

законів України, Указів Президента, постанов Верховної Ради, Кабінету Міністрів, рішень відповідних представницьких органів регіонального самоврядування.

Об'єктами державної регіональної політики є територіальні утворення, в межах яких здійснюється державне управління та місцеве самоврядування. Склад цих об'єктів визначається адміністративно-територіальним устроєм та економічним районуванням України.

Кожен регіон характеризується специфічними природно-географічними, історико-демографічними, політико-адміністративними особливостями.

Головна мета державного регулювання розвитку регіонів – забезпечити найповніше використання їхнього ресурсного потенціалу шляхом оптимального поєднання інтересів держави і кожного регіону.

Регіональна політика держави охоплює такі напрями, як економічний, соціальний, демографічний, екологічний, поселенський та науково-технічний (табл. 1).

*Таблиця 1*

*Напрямки регіональної політики держави*

Напрямок	Зміст
Економічний	Забезпечення комплексного і збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням наявних трудових ресурсів, науково-технічного потенціалу та можливостей їхнього ефективного використання
Соціальний	Прискорений розвиток соціальної та виробничої інфраструктури в тих регіонах, у яких низький рівень соціального забезпечення (передусім у сільській місцевості)
Демографічний	Якісні зміни демографічної і соціальної структури населення, створювати умови для зменшення смертності та зростання народжуваності, оздоровлення населення тощо
Екологічний	Регулювання природногосподарської збалансованості в регіонах і створення сприятливих умов для життєдіяльності населення, раціональне використання рекреаційних ресурсів
Поселенський	Формування раціональної системи розселення, збереження заселеності сільської місцевості, зростання ролі у поселенських структурах сільських населених пунктів, селищ міського типу та малих міст, стримування розвитку великих міст та ін.
Науково-технічний	Розвиток пріоритетних напрямів наукових досліджень, раціональне ресурсоспоживання і природокористування; розробку, освоєння та широке використання принципово нових конкурентоспроможних машин, технологій і матеріалів; розробку технології ефективного використання енергоносіїв; сприяння зменшенню залежності від імпорту

Для врахування природних, економічних, соціально-демографічних та історично-етнічних умов і факторів, що впливають на формування регіональних комплексів для регулювання основних територіальних пропорцій і визначення стратегії розвитку в Україні застосовується мезорайонування, в основу якого покладено вісім економічних регіонів:

1. Донецький (Донецька, Луганська обл.);
2. Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська області);
3. Східний (Полтавська, Сумська, Харківська області);
4. Центральний (Київська, Черкаська області, м. Київ);
5. Поліський (Волинська, Житомирська, Рівненська, Чернігівська області);
6. Подільський (Вінницька, Тернопільська, Хмельницька області);
7. Причорноморський (АР Крим, Миколаївська, Херсонська, Одеська області, м. Севастополь);
8. Карпатський (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька області).

Всього до складу України входять 24 області, АР Крим, два міста республіканського підпорядкування: Київ та Севастополь. Усього в державі існує близько 12 тисяч різних територіальних утворень. Різні території України мають свої особливості й відмінності як щодо економічного розвитку, так і в соціальному, історичному, мовному та ментальному аспектах.

З метою врахування важливого ресурсного чинника розвитку сільськогосподарської галузі в Україні здійснено також природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель.

Районування (зонування) земель здійснюється з урахуванням природних умов, агробіологічних особливостей сільськогосподарських культур, напрямів розвитку господарської діяльності та вимог екологічної безпеки шляхом обстеження стану земель і ґрунтів, збирання, аналізу, систематизації та узагальнення даних, що характеризують стан та особливості охорони і використання земель за окремими регіонами (зонами, провінціями, округами) або адміністративно-територіальними одиницями, проведення інших робіт.

За результатами робіт з районування (зонування) земель складаються відповідні схеми (карти), на яких відображаються такі дані:

- природно-сільськогосподарського – структура земельних (у тому числі сільськогосподарських) угідь, ґрунтовий покрив, його якісний стан, наявність особливо цінних, а також деградованих і малопродуктивних ґрунтів, класифікаційні показники придатності земель для вирощування сільськогосподарських культур тощо. Ці схеми (карти) використовуються

для визначення екологічно чистих зон виробництва сировини для дитячого і дієтичного харчування та отримання екологічно чистих харчових продуктів і продовольчої сировини;

- еколого-економічного – ступінь перетворення природного середовища внаслідок антропогенного впливу, рівень використання (залучення) природних ресурсів, характеристика природно-ресурсного потенціалу, стійкості природного середовища до антропогенного навантаження, рівня цього навантаження, несприятливі природно-антропогенні процеси та еколого-економічна оцінка території;

- протиерозійного – стан еродованості ґрунтів, інтенсивність ерозійних процесів, їх динаміка, природні та антропогенні передумови розвитку ерозії. На основі таких схем (карт) здійснюється прогнозування процесів ерозії з метою визначення відповідних протиерозійних заходів;

- екологічного – забруднення ґрунтів пестицидами, важкими металами, радіонуклідами тощо.

Для потреб сільського господарства здійснюється також районування (зонування) земель за ступенем забезпечення ґрунтів поживними речовинами, мікроелементами та за придатністю для вирощування основних сільськогосподарських культур.

Районування (зонування) земель здійснюється за такими критеріями:

- природно-сільськогосподарського – ступінь тепло- та вологозабезпеченості території, гідротермічний коефіцієнт, сума активних температур вище плюс 10 град. С, склад і характеристика ґрунтів (питома вага еродованих, гідроморфних, засолених, підтоплених ґрунтів тощо) та ступінь дренажності території;

- еколого-економічного – рівень перетворення природного середовища, його стійкість до антропогенного навантаження та ступінь ураженості території негативними геологічними процесами;

- протиерозійного – інтенсивність ерозійних процесів, їх причини, ступінь та динаміка еродованості ґрунтів, однотипність протиерозійних заходів;

- інших видів – кількісний вміст токсичних забруднюючих речовин (пестициди, важкі метали, радіонукліди тощо), мікроелементів та ступінь придатності ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур.

## **Тема 5.2. Форми державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів.**

Регіональна політика становить методологічну основу системи державного регулювання регіонального розвитку.

*Державне регулювання регіонального розвитку* – це цілеспрямована діяльність держави в особі відповідних законодавчих, виконавчих і

контролюючих органів, які за допомогою системи різних підходів і методів забезпечують досягнення поставленої мети й вирішення намічених економічних і соціальних завдань, що відображають конкретний етап розвитку регіональної економіки. Державне регулювання регіонального розвитку являє собою систему, що характеризується рядом аспектів, серед яких:

- методологічний, що представляє державне регулювання регіонального розвитку як сукупність принципів, форм, підходів і методів, використовуваних у процесі регіонального управління. Саме методологічна обґрунтованість державного регулювання економіки регіонів забезпечує дієвість заходів регулювання, спрямованих на досягнення поставлених цілей;

- організаційний, що забезпечує єдність розгляду техніко-економічних, соціальних і екологічних відносин у процесі розвитку регіону через функції органів управління;

- соціально-економічний, що забезпечує аналіз регіональної системи на основі існуючих форм власності й перспективного економічного потенціалу території.

Будучи найважливішою складовою частиною управління соціально-економічним розвитком, державне регулювання регіонального розвитку ґрунтується на специфічних закономірностях розміщення продуктивних сил, тому що саме закономірності розміщення продуктивних сил визначають відносини між продуктивними силами й територією. Найважливішу роль відіграють такі закономірності, як:

- комплексний розвиток господарства регіонів, що припускає поєднання галузей ринкової спеціалізації, які мають загальнодержавне значення, галузей, що доповнюють територіальний комплекс, а також інфраструктурних галузей. Завданням регулювання у цьому випадку виступає забезпечення пропорційного розвитку всіх трьох груп галузей, зміцнення зв'язків між ними;

- вирівнювання рівнів соціально-економічного розвитку регіонів, що являє собою постійне й перспективне завдання державного регулювання регіонального розвитку. Наявність природно-географічних, історичних, економічних, соціально-демографічних розходжень регіонів сприяє формуванню специфічних умов їхнього самозабезпечення. Тому головними

орієнтирами процесу вдосконалювання регіонального розвитку повинно бути врахування специфіки регіонів у здійсненні структурної, фінансової, соціальної, зовнішньоекономічної політики в умовах ринкових перетворень;

- територіальний поділ праці між регіонами й у їхніх межах. Рациональний територіальний поділ праці між регіонами є необхідною

умовою територіального розвитку в умовах ринкової економіки. Державне регулювання регіонального розвитку повинне враховувати ринкову спеціалізацію держави й існування міждержавного й внутрішньодержавного обміну. На сучасному етапі економічного розвитку в умовах становлення ринкових відносин особливо важливе подальше вдосконалювання розподілу праці між регіонами шляхом об'єднання й узгодження їхніх трудових зусиль і правильного сполучення з інтересами держави.

Державне регулювання регіонального розвитку вирішує такі завдання:

- структурну перебудову економіки регіонів на основі визначення соціально-економічних, науково-технічних, екологічних і демографічних пріоритетів;
- реконструкцію економіки промислових регіонів і великих міських агломерацій, модернізацію їхньої інфраструктури, оздоровлення екологічної ситуації;
- подолання відставання окремих регіонів за рівнем і якістю життя населення;
- стимулювання розвитку експортних і імпортозамінюючих регіональних виробництв, що мають для цього найбільш сприятливі умови;
- розвиток міжрегіональних і регіональних інфраструктурних систем, що стимулюють регіональні структурні зрушення й забезпечують ефективність регіональної економіки;
- забезпечення повного й збалансованого використання природно-ресурсного потенціалу регіонів;
- розвиток найбільш ефективних галузей виробничої й соціальної сфери регіонів з урахуванням загальнодержавних інтересів;
- підвищення рівня добробуту населення й поліпшення демографічної ситуації;
- удосконалювання розвитку регіональної й міжрегіональної інфраструктури;
- поліпшення стану навколишнього середовища й збереження генетичного фонду живої природи;
- забезпечення збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів.

Об'єктами державного регулювання регіонального розвитку виступають численні і якісно різні таксономічні одиниці державного, регіонального й муніципального рівнів. Сукупність таксономічних одиниць являє собою єдину складну систему територіальної організації господарства, що формує основу регіонального управління економікою. У регіонах створюється весь комплекс умов життєдіяльності населення,

здійснюється відтворення трудових ресурсів, визначаються пропорції між секторами й галузями економіки. У межах регіонів перетинаються загальнодержавні, галузеві, місцеві інтереси, узгодження яких є однією з найбільш складних проблем суспільного розвитку.

Регіональні державні адміністрації мають широкі повноваження в галузі соціально-економічного розвитку; в галузі бюджету та фінансів; управління майном, приватизації та підприємництва; в галузі містобудування, житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту та зв'язку; у галузі використання та охорони земель, природних ресурсів і охорони довкілля; у галузі міжнародних та зовнішньоекономічних відносин.

Для виконання функцій управління територією, реалізації загальнодержавної та регіональної політики в складі місцевих держадміністрацій існують відповідні економічні служби – комітети (департаменти), управління економіки. Функції цих служб досить широкі й виходять за межі лише прогнозно-планової роботи.

Основними завданнями управлінь економіки місцевих державних адміністрацій є: реалізація ДРЕП на місцях; забезпечення комплексного соціально-економічного розвитку регіону; сприяння проведенню економічних реформ, забезпечення раціонального використання виробничо-технічного та наукового потенціалу регіону, його природних, трудових і фінансових ресурсів; здійснення методичного керівництва економічною роботою в регіоні.

Держава провадить макроекономічну і регіональну політику, сприяє формуванню сприятливого для господарської діяльності середовища, передусім, за напрямками, які відповідають інтересам суспільства. Для цього вона використовує законодавчу регламентацію економічної діяльності за допомогою відповідних законів. Йдеться про гарантування рівності всіх форм власності, попередження монополізації економіки, заохочення здорової конкуренції, захист споживачів і довкілля.

Держава спрямовує й координує діяльність місцевих органів державної виконавчої влади у сфері організації економічної безпеки держави, зміцнення фінансово-економічної стабільності, грошового обігу, фінансово-бюджетної дисципліни, валютного й митного контролю, реалізації загальнодержавної структурно-промислової, науково-технічної політики та інших загальнодержавних пріоритетів та програм.

Об'єктами державного регулювання стають природно-економічні регіони з підприємствами всіх форм власності, що знаходяться на цій території.

Механізм державного регулювання економікою регіону показано на рис.1.

Державне регулювання регіонального розвитку складається з



адміністративно-правового, економічного та специфічно-територіального регулювання.

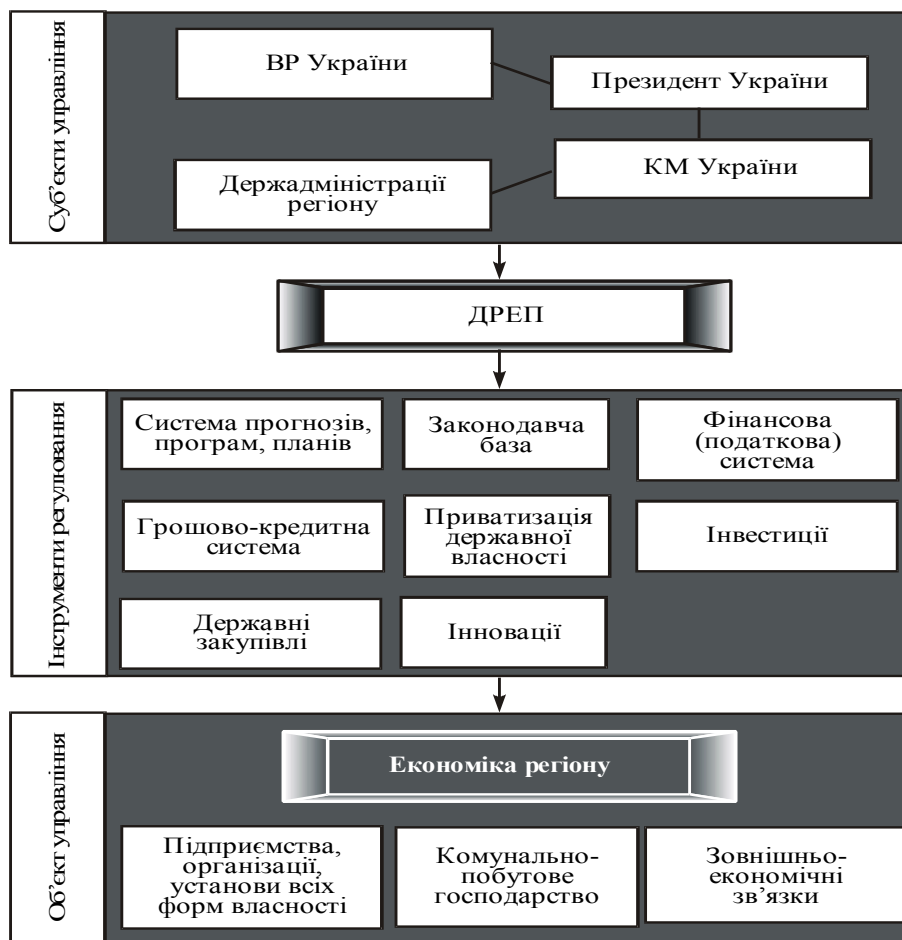


Рис. 1. Механізм державного регулювання економіки регіону

Адміністративно-правове регулювання включає розробку регіональних програм на середньо- та короткостроковий періоди (до 5 років). Програми спрямовано на вирішення проблем поточної збалансованості, стабілізації економіки, подолання спаду виробництва, фінансового оздоровлення. Для забезпечення стратегічних перетворень в економіці регіону та позитивних змін у соціально-економічній ситуації можуть складатися так звані структурні програми на довго- та середньострокову перспективу (5-10 років). Також розробляється комплексний прогноз економічного і соціального розвитку України (на 10-15 років).

Економічне регулювання передбачає використання економічних регуляторів розміщення продуктивних сил і регіонального розвитку. До економічних регуляторів з боку держави належать податкова політика (види місцевих податків, ставки, пільги та об'єкти оподаткування); цінова політика, квоти та ліцензії, дотації та субвенції, державні закупівлі.

Така система економічних регуляторів мусить мати цілеспрямований, стимулюючий характер, бути строго обмеженою в часі, особливо щодо пільг і дотацій.

У регіональній економіці виділяється ряд механізмів управління процесами соціально-економічного розвитку регіону:

1. Механізм, заснований на використанні важелів саморегулювання. У цьому випадку головна функція держави полягає в тому, щоб визначити економіко-правові умови діяльності для всіх суб'єктів ринкових відносин, самі ж відносини регулюються ринком.

2. Механізм державного регулювання. У цьому випадку функції держави значно ширші, вони не обмежуються лише областю законодавства, а включають участь держави у всіх фазах відтворювального процесу.

3. Механізм стихійного регулювання, що характеризується як пасивною роллю держави в управлінні ринковою системою, так і відсутністю передумов для використання важелів саморегулювання. Результатом використання цього механізму може бути поглиблення економічної кризи, посилення розбалансованості ринкової системи, гіперінфляція й т. ін.

Державне регулювання використовується в інтересах усього суспільства як для активізації потрібної йому діяльності, так і для обмеження небажаних її форм.

Зміцнення єдиного економічного простору України є найважливішим завданням державного регулювання економіки регіонів, вирішення якого можливе за допомогою створення ринку капіталів, розвитку системи акціонерних компаній, фондових бірж, комерційних банків, фондів товарних і сировинних ресурсів.

Держава, як основний суб'єкт реалізації державної регіональної політики, покликана виконувати такі функції:

- забезпечення функціонування ринкового господарства в регіоні;
- розробка конкретних «правил гри» у ринковому просторі регіону й контроль за їхнім дотриманням;
- забезпечення стабільного розвитку еколого-соціально-економічної системи регіону;
- обґрунтування основних стратегічних і тактичних цілей регіонального розвитку з обов'язковим тимчасовим контролем їхнього досягнення;
- визначення пріоритетів регіонального розвитку й підтримка конкурентного простору;
- вибір і обґрунтування шляхів досягнення поставлених цілей регіонального розвитку.

Державне регулювання регіональних програм повинне передбачати

створення спеціальних фондів регіонального розвитку, стимулювання залучення приватних вітчизняних та іноземних інвестицій, надання податкових пільг, установлення пільг з орендної плати при вилученні земельних площ під будівництво нових підприємств, екологізації ціноутворення. У управлінні регіональними програмами особливо важливе розмежування компетенції між державними й місцевими органами влади. Так, державні органи повинні регулювати процеси створення нових виробництв, організувати міжрегіональні економічні зв'язки. Увага місцевих органів управління повинна бути зосереджена на створенні раціональної структури господарства, використанні природних ресурсів, вирішенні соціально-демографічних і екологічних проблем, здійсненні економічних реформ. При основній важкості робіт з керування державними регіональними програмами, покладених на виконавчу владу, частину регулюючих функцій варто передавати безпосереднім виконавцям програм. З цією метою доцільно створювати на договірних засадах спеціальні державні, приватні, змішані, незалежні компанії, агентства.

Поряд із програмами важливим інструментом державного регулювання регіонального розвитку є комплексні прогнози розміщення продуктивних сил України на короткострокову й довгострокову перспективу, які повинні тісно погоджуватися з генеральною схемою розселення населення. Прогнози містять у собі економічні, науково-технічні організаційні заходи, що забезпечують вирішення певних територіальних проблем, наприклад залучення в господарський обіг нових ефективних природних ресурсів або ж вирішення інших, важливих для держави вданий період часу проблем.

Державне регулювання повинне здійснюватися на різних рівнях управління – національному, регіональному й місцевому. Національний рівень регіонального управління припускає організацію виробництва, реалізацію великомасштабних програм, організацію міжрегіональних і міждержавних економічних зв'язків. Регіональні й місцеві органи основну увагу повинні приділяти використанню локальних ресурсів, раціоналізації структури господарства, вирішенню екологічних і соціальних проблем.

Фундаментом регіонального розвитку повинна стати самостійність регіонів у визначенні перспективних цілей і можливостей фінансування заходів щодо їхньої реалізації, насамперед за рахунок власних джерел.

У розвинутих регіонах потрібна підтримка господарських починань, створення системи стимулів для їхнього зміцнення. Для депресивних регіонів передбачається участь державних органів влади в програмах з структурної перебудови, створення вільних робочих місць, проведення заходів щодо фінансової допомоги й забезпечення соціальних стандартів життя населення. Будь-яка сфера діяльності державних органів влади –

економіка, соціальна сфера або екологія повинна обов'язково мати регіональний зміст.

Логіка демократичних перетворень, побудова громадянського суспільства вимагає формування державної регіональної політики на основі залучення в цей процес суб'єктів суспільних відносин на регіональному й місцевому рівнях, у тому числі територіальних громад, органів виконавчої влади, суб'єктів підприємництва, недержавних організацій і громадськості.

Заходи щодо вдосконалювання державного регулювання територіального розвитку повинні бути насамперед спрямовані на відновлення керованості функціонування економіки регіону.

Макроекономічне регулювання повинне бути доповнене мікроекономічним, котре припускає децентралізацію процесів управління реформами, активізацію економічної діяльності на місцях, особливо відносно розвитку підприємництва, створення різноманіття форм власності, конкурентного ринкового середовища.

### **Тема 5.3. Місцеві бюджети.**

Складовим елементом ДРЕП є *державна регіональна фінансова політика (ДРФП)*, тобто сукупність державних фінансових заходів для розв'язання фінансових проблем регіонів.

ДРФП передбачає низку заходів щодо вдосконалення пропорцій розподілу доходів і видатків зведеного бюджету між Державним бюджетом і місцевими бюджетами відповідно до компетенції, функцій та обов'язків, які виконують центральні та місцеві органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування.

Основними інструментами забезпечення цієї політики є частка закріплених за територіями доходів у бюджетах на всіх рівнях бюджетної системи, місцеві податки і збори, нормативи відрахувань від загальнодержавних податків до місцевих бюджетів, а також дотації, субсидії та субвенції, що надаються місцевим бюджетам.

Проведення ДРФП передбачає застосування відповідної системи бюджетного регулювання, збалансування доходів і витрат на всіх рівнях бюджетної системи (по вертикалі і по горизонталі) з урахуванням рівнів забезпечення територій країни об'єктами соціальної інфраструктури та застосування фінансових нормативів забезпеченості потреб населення. Важливим щодо цього є створення й використання загальнодержавних, регіональних і місцевих цільових фондів для вирівнювання доходів територій наданням відповідних дотацій, субсидій і субвенцій.

Усі заходи ДРФП спрямовано на зміцнення доходної бази депресивних територій, адміністративно-територіальних одиниць у сільській місцевості, розширення повноважень і відповідальності представницьких органів і органів місцевого самоврядування у сфері управління місцевими фінансами та на

посилення державного контролю за їх раціональним використанням.

Регіональні органи управління з метою виконання власних функцій та для фінансування витрат з реалізації ДРЕП наділяються певними майновими і бюджетно-фінансовими правами. Ресурсним забезпеченням цих прав стають так звані муніципальні фінанси.

До складу муніципальних фінансів входять місцеві бюджети територіально-адміністративних одиниць і фінанси суб'єктів господарювання, що використовуються для задоволення територіальних потреб.

Відповідно до Бюджетного кодексу України «бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах)».

Через місцеві бюджети до населення доводяться кінцеві результати виробництва, розподіляються суспільні фонди споживання між окремими верствами населення, фінансується розвиток галузей виробничої сфери передовсім місцевої та харчової промисловості, комунального господарства.

Основними функціями місцевих бюджетів є:

- формування грошових фондів для забезпечення діяльності місцевих органів влади;
- розподіл і використання грошових коштів між галузями економіки;
- контроль за фінансово-господарською діяльністю підприємств, організацій, установ, підвідомчих органам місцевого (регіонального) самоврядування.

За своєю структурою місцеві бюджети складаються з дохідної та видаткової частин.

Доходи місцевих бюджетів формуються за рахунок власних і регулюючих джерел доходів. Термін «власні (закріплені) доходи» означає, що ці кошти належать суб'єкту бюджетного права або повністю, або у твердо фіксованій частці і надходять до місцевого бюджету, обминаючи бюджети вищого рівня.

Основа власних доходів становлять місцеві податки і збори, відрахування від державних податків. У такий спосіб здійснюється бюджетне регулювання, тобто система відрахувань із вищих бюджетів нижчим, з метою узгодження доходів з витратами.

До доходів, що закріплюються за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) податок на доходи фізичних осіб у частині, визначеній статтею 65 Бюджетного кодексу;

2) 50 відсотків збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

3) 50 відсотків збору за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя користувачами води за місцем її забору;

4) 50 відсотків плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату), що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

5) плата за використання інших природних ресурсів, що зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя;

6) реєстраційний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, що справляється виконавчими органами відповідних місцевих рад;

7) державне мито в частині, що належить відповідним бюджетам.

До доходів бюджету міста Києва зараховується 50 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на території міста Києва. До доходів бюджету міста Севастополя зараховується 100 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на території міста Севастополя; 75 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на території цих міст. До доходів бюджетів сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення зараховується 25 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на відповідній території.

Для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм Автономної Республіки Крим, територіальних громад до доходів бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) 25 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на відповідній території;

2) 50 відсотків збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування;

3) 50 відсотків збору за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення), що зараховується до бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів користувачами води за місцем її забору;

4) 50 відсотків плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату);

5) плата за використання інших природних ресурсів;

6) акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції) (крім какцизного податку, визначеного пунктом 1 частини третьої статті 29 Бюджетного кодексу, а також особливого податку на операції з відчуження цінних паперів та операцій з деривативами), що сплачується платниками, які зареєстровані в Автономній Республіці Крим, - до доходів бюджету Автономної Республіки Крим;

7) плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення.

Для забезпечення реалізації спільних соціально-економічних і культурних програм територіальних громад до доходів районних бюджетів, що враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів, належать:

1) 50 відсотків податку на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України на території сіл, їх об'єднань, селищ, міст районного значення;

2) реєстраційний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців, що справляється відповідними районними державними адміністраціями.

Саме в балансуванні доходів і витрат регіонів виявляється державне регулювання місцевих бюджетів.

Регулюючі доходи охоплюють всю сукупність грошових коштів, що передаються з державного бюджету на місця: проценти відрахувань від державних податків, дотації, субвенції, кошти, отримані з держбюджету (або вищих бюджетів) за взаєморозрахунками (рис. 1).

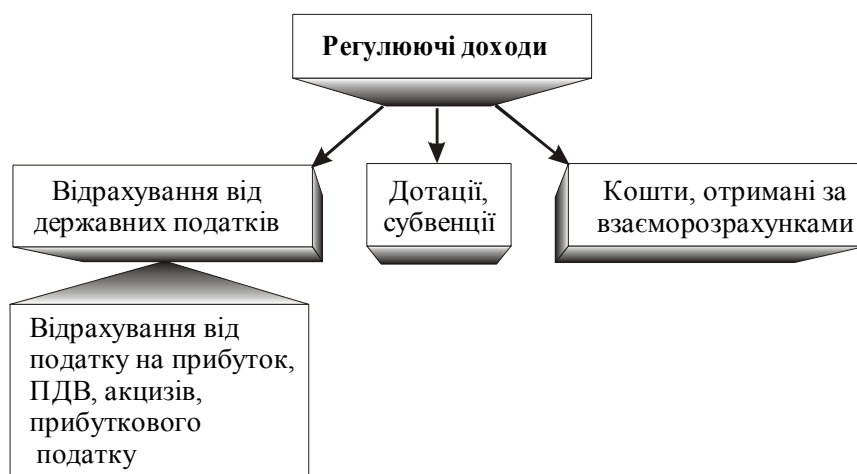


Рис. 1. Схема розподілу регулюючих доходів

Чинна система державного регулювання місцевих бюджетів уможлиблює забезпечення регіонів необхідними коштами для виконання ними завдань ДРЕП незалежно від продуктивності місцевих джерел доходів, створює передумови для вирівнювання рівнів розвитку окремих регіонів, стимулює місцеві органи влади до виконання планів мобілізації державних і місцевих податків. Недоліком цієї системи можна вважати елементи суб'єктивності у формуванні регулюючих доходів, можливе необ'єктивне визначення нормативів відрахувань для різних регіонів. Хоч дотації та субвенції як джерела поповнення місцевих бюджетів позбавлені стимулюючого впливу на пошуки додаткових джерел надходжень, але повністю скасувати їх поки що неможливо, бо це може призвести до ускладнення фінансування регіональних програм.

Видаткова частина місцевих бюджетів найбільш яскраво відображає економічні й соціальні процеси, що відбуваються в регіонах.

Основну діяльність місцевих органів влади пов'язано з реалізацією планів економічного й соціального розвитку підвідомчих їм територій. Понад три чверті бюджетних витрат, як правило, спрямовується в соціальну сферу. Витрати на соціальний захист становлять до сорока і більше процентів, постійно зростає частка дотацій з місцевого бюджету на утримання комунального господарства та транспорту.

Бюджетна система України реформується способом її децентралізації, що узгоджується з досвідом інших європейських держав. Кількість держав, що розширюють бюджетно-податкові повноваження органів регіонального (місцевого) самоврядування, постійно зростає.

#### **Тема 5.4. Вільні економічні зони.**

За останні кілька десятиліть розвиток вільних економічних зон (ВЕЗ) стало одним з помітних нових явищ у світовій економіці. У світовій практиці вони з'явилися наприкінці 50-х – початку 60-х років і одержали широке поширення в багатьох країнах. Досить сказати, що на початку 90-х років за різними оцінками у світі нараховувалося понад тисячу таких зон. Через них проходить десята частка світового торгового обороту, а працює в них більш 3 мільйонів чоловік.

Ні у вітчизняній, ні в закордонній літературі поки не існує єдиної оцінки і навіть загальноприйнятого визначення вільної економічної зони. У самій загальній формі можна затверджувати, що вільна економічна зона – це територія, що володіє вигідним географічним положенням, наділена своїм політичним центром більш пільговим у порівнянні з загальноприйнятим для даної держави режимом господарської діяльності.

Відповідно до Закону України «Про загальні положення створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» «спеціальна



(вільна) економічна зона являє собою частину території України, на якій встановлюються і діють спеціальний правовий режим економічної діяльності та порядок застосування і дії законодавства України. На території спеціальної (вільної) економічної зони запроваджуються пільгові митні, валютно-фінансові, податкові та інші умови економічної діяльності національних та іноземних юридичних і фізичних осіб».

У статті 3 цього закону дана класифікація вільних економічних зон, котрі включають спеціальні (вільні) економічні зони різних функціональних типів: вільні митні зони і порти, експортні, транзитні зони, митні склади, технологічні парки, технополіси, комплексні виробничі зони, туристсько-рекреаційні, страхові, банківські тощо. Окремі зони можуть поєднувати в собі функції, властиві різним типам спеціальних (вільних) економічних зон.

Світова практика організації і функціонування спеціальних економічних зон свідчить, що вони створюються для досягнення різноманітних цілей.

По-перше, головною метою створення вільних економічних зон є більш глибоке включення країн у процес розвитку міжнародного поділу праці. Мова йде про збільшення випуску конкурентноздатної продукції на експорт і забезпеченні таким шляхом росту їхніх валютних надходжень.

По-друге, ВЕЗ потрібні також для насичення внутрішнього ринку зацікавленої країни високоякісною продукцією, у першу чергу імпортозамінюючими товарами. Для досягнення цієї мети на анклавній території за допомогою іноземного капіталу організується імпортозамінююче виробництво.

По-третє, організація спеціальних економічних зон передбачає більш глибоке включення в МРТ не тільки по виробничій лінії, але й в області туризму, культури і санаторно-курортної сфери, що також веде до збільшення валютних надходжень.

По-четверте, ВЕЗ покликані забезпечити прискорене впровадження у виробництво вітчизняних і іноземних науково-технічних розробок з подальшим використанням їхніх результатів у всій національній економіці країни.

По-п'яте, однією з цілей створення спеціальних економічних зон для країн, що розвиваються, є навчання і підготовка кваліфікованих робітників, інженерів, господарських і управлінських кадрів.

По-шосте, важлива мета організації ВЕЗ – стимулювання економічного розвитку якоїсь території чи конкретної галузі виробництва.

По-сьоме, в окремих країнах ВЕЗ розглядаються як регіональний метод модернізації економіки в умовах її переходу від адміністративних принципів функціонування до ринкового.

Основними характерними рисами ВЕЗ є:

1) застосування різних видів пільг та стимулів, в такому числі:

- зовнішньоторговельних (зниження або відміна експортно-імпортних зборів, спрощений порядок здійснення зовнішньоторговельних операцій);

- фіскальних, пов'язаних із податковим стимулюванням конкретних видів діяльності. Пільги можуть зачіпати податкову базу (прибуток або доход, вартість майна і т. ін.), окремі її компоненти (амортизаційні відчислення, витрати на заробітну плату, транспорт), рівень податкових ставок, питання постійного або тимчасового звільнення від оподаткування;

- фінансових, які включають різні форми субсидій, що надаються як у прямому виді – за рахунок бюджетних коштів і преференційних державних кредитів, так і опосередковано – у вигляді встановлення низьких цін на комунальні послуги, зниження орендної плати за користування земельними ділянками і тому подібне;

- адміністративних, що спростовують процедури реєстрації підприємств, режиму в'їзду-виїзду іноземних громадян. В результаті застосування пільг норма прибутку в ВЕЗ складає 30-50%, а іноді і більше, суттєво скорочуються (в 2-3 рази) строки окупності капітальних вкладень.

2) наявність локальної, відносно відокремленої системи управління зоною, наділеною правом приймати самостійні рішення в широкому економічному спектрі.

3) всебічна підтримка зі сторони центральної державної влади.

Створення вільних економічних зон є також одним із елементів перенесення ваги управління соціально-економічними процесами на регіональний рівень і являє собою одну із форм забезпечення ефективності територіально-господарської організації економіки, що цілком співпадає з загально державним підходом щодо перебудови економіки України та розширення самостійності регіонів.

Згідно з Законом України «Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» в Україні залежно від господарської спрямованості та економічно-правових умов діяльності можуть створюватися такі ВЕЗ:

1) *зовнішньоторговельні зони* – частина території держави, де товари іноземного походження можуть зберігатися, купуватися та провадитися без сплати мита і митних зборів або з їх відстроченням. Формами організації таких зон можуть бути вільні порти («порти-франко»), вільні митні зони (зони франко), митні склади;

2) *комплексні виробничі зони* – частина території держави, на якій запроваджується спеціальний (пільговий податковий, валютно-фінансовий, митний тощо) режим економічної діяльності з метою стимулювання підприємства, розширення зовнішньоекономічних зв'язків,

запозичення нових технологій забезпечення зайнятості населення;

3) *науково-технічні зони* – це ВЕЗ, спеціальний правовий режим яких орієнтований на розвиток наукового і виробничого потенціалу. Вони можуть існувати у формі регіональних інноваційних центрів-технополісів, районів інтенсивного наукового розвитку, високотехнологічних промислових комплексів, науково-виробничих парків (технологічних, дослідницьких, промислових, агро парків), а також локальних інноваційних центрів та опорних інноваційних пунктів;

4) *туристично-рекреаційні зони* – це ВЕЗ, які створюються в регіонах, що мають багатий природний, рекреаційний та історико-культурний потенціал, з метою ефективного його використання і збереження, а також активізації підприємницької діяльності (в тому числі із залученням іноземних інвесторів) у сфері рекреаційно-туристичного бізнесу;

5) *банківсько-страхові (офшорні) зони* – це зони, в яких запроваджується особливо сприятливий режим здійснення банківських та страхових операцій в іноземній валюті для обслуговування нерезидентів;

6) *зони прикордонної торгівлі* – частина території держави на кордонах із сусідніми країнами, де діє спрощений порядок перетину кордону і торгівлі.

ВЕЗ можуть бути класифіковані й за іншими критеріями. Так, за ознакою відкритості розрізняють інтеграційні ВЕЗ (діяльність яких спрямована на тісну взаємодію з поза зональною економікою країни) та анклавні (орієнтовані на зв'язки із зовнішнім ринком). Залежно від місця розташування ВЕЗ поділяються на зовнішні (розташовані на кордоні з іншими державами) та внутрішні (розміщені у внутрішніх районах країни).

Для кожної країни можна виділити такі основні передумови розвитку вільних економічних зон:

- географічне положення країни, її окремих регіонів і міст (особливо портів);
- рівень соціально-економічного розвитку країни;
- наявність виробничої та соціальної інфраструктури;
- наявність відповідного законодавства.

Географічне положення України надзвичайно сприятливе щодо розвитку міжнародних економічних відносин і спільного підприємництва. Розташована в Центральній Європі, її південно-східній частині, Україна знаходиться на шляхах, що з'єднують багато країн Європи і Азії. На півдні Україна має вихід до Чорного моря, на узбережжі якого розташовано ряд портів міжнародного значення.

На території України знаходиться гирло однієї з найбільших річок Європи – Дунаю, водний шлях якого дозволяє зв'язати між собою ряд

країн Європи, а завдяки каналу Рейн-Майн-Дунай, порти Чорного і Балтійського морів.

Найбільш сприятливими для розвитку спільного підприємництва в умовах вільних економічних зон є регіони: Українського Причорномор'я, Закарпатської області, Донецько-Луганський регіон, а також Крим. Наявні сприятливі умови для формування науково-технічних зон поблизу крупних наукових і університетських центрів – Київ, Харків, Львів, Одеса, Дніпропетровськ, Донецьк.

Через регіон Українського Причорномор'я Україна має вихід у Світовий океан. Тут наявні певні передумови для створення цілого ряду вільних економічних зон.

Спеціальні (вільні) економічні зони створюються Верховною Радою України за ініціативою Президента України, Кабінету Міністрів України або місцевих Рад народних депутатів України та місцевої адміністрації.

Структура, функції та повноваження органів управління спеціальної економічної зони визначаються залежно від її типу, розмірів, кількості працівників та/або мешканців на території спеціальної економічної зони.

Місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації здійснюють свої повноваження на території спеціальної економічної зони з урахуванням специфіки її статусу, визначеної законом про її створення.

Органами управління спеціальних економічних зон незалежно від їх типу є:

- місцеві Ради народних депутатів та місцеві державні адміністрації в межах своїх повноважень;

- орган господарського розвитку і управління спеціальної економічної зони, що створюється за участю суб'єктів економічної діяльності України та іноземних суб'єктів такої діяльності. Функції цього органу може бути покладено на одного із суб'єктів економічної діяльності спеціальної економічної зони.

Правове поле, в якому функціонують вільні економічні зони в Україні, охоплює значну кількість законодавчих і нормативних актів, прийнятих, починаючи з 1992 року. Правові й економічні основи статусу і функціонування ВЕЗ на території України визначені Законом України «Про загальні принципи створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (1992) і Концепцією створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні (затвердженою Кабміном України від 14 березня 1994).

Закон визначає порядок створення і ліквідації та механізм функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на території України, загальні правові і економічні основи їх статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб'єктів економічної діяльності цих зон з місцевими радами народних депутатів, органами державної виконавчої

влади та іншими органами). В Концепції викладені цілі, правові основи, загальні принципи та передумови створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон в Україні, подано класифікацію таких зон та їх загальну характеристику. Значна увага приділена визначенню стратегії розвитку спеціальних (вільних) економічних зон в Україні.

Створення спеціальної (вільної) економічної зони ініціюється прийняттям Верховною Радою України окремого закону для кожної спеціальної (вільної) економічної зони, при цьому закон про створення конкретної зони не може суперечити базовому закону.

Згідно з чинним законодавством станом на 1 січня 2012р. в Україні утворено 11 спеціальних (вільних) економічних зон (С(В)ЕЗ) та 72 території пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності (ТПР) в Автономній Республіці Крим та 12 областях України.

За даними статистичного обстеження, станом на 1 січня 2012р. у 8 С(В)ЕЗ та на 25 ТПР реалізуються 152 проекти. Цими проектами передбачено надходження інвестицій в обсязі 2091,8 млн дол. США, з них у С(В)ЕЗ – 544,6 млн дол. (26,0% загального обсягу), на ТПР – 1547,2 млн дол. (74,0%).

За інвестиційними проектами, що реалізуються, фактично надійшло всього 1542,9 млн дол. інвестицій, що становить 73,8% передбачених обсягів, з них 637,0 млн дол. (41,3% обсягу надходжень) – у С(В)ЕЗ, 905,9 млн дол. (58,7%) – на ТПР.

Українськими інвесторами фактично вкладено 1018,5 млн дол. інвестицій (66,0% загального обсягу), іноземними – 524,4 млн дол. (34,0%). У 2011р. – відповідно 130,8 млн дол. (98,7%) та 1,7 млн дол. (1,3%).

У реалізації інвестиційних проектів беруть участь інвестори з 32 країн світу та окремі міжнародні фінансові організації.

Найбільші обсяги інвестицій з початку реалізації проектів надійшли з:

- Німеччини – 236,0 млн дол. (45,0% загального обсягу іноземних інвестицій);
- Кіпру – 62,8 млн дол. (12,0%);
- Японії – 44,9 млн дол. (8,6%);
- США – 23,7 млн дол. (4,5%);
- Італії – 22,7 млн дол. (4,3%);
- Нової Зеландії – 19,9 млн дол. (3,8%);
- Польщі – 16,5 млн дол. (3,1%);
- Угорщини – 8,8 млн дол. (1,7%);
- Швейцарії – 7,6 млн дол. (1,5%);
- Данії – 6,3 млн дол. США (1,2%).

За даними офіційної статистики відсоток освоєння інвестицій до обсягів передбачених проектами з початку реалізації проектів в цілому по Україні складає 64,3%, в тому числі: по ВЕЗ – 112,6%, по ТПР – 47,3%. В цілому з початку реалізації проектів по ВЕЗ та ТПР в Україні освоєно 1345512.3 тис. дол. США (рис. 1).

Чинним законодавством передбачено формування принаймні двох категорій вільних економічних зон. Перші мають чітко визначену спеціалізацію, започатковуються на базі портів та в прикордонних районах («Азов» у Маріуполі, «Порт Крим» у Керчі, «Порто-франко» в Одесі, ВЕЗ у м. Рені, «Закарпаття» та «Інтерпорт Ковель»). Діяльність підприємств у цих зонах зводиться здебільшого до невеликої обробки вантажів, фасування та пакування товарів. Позитивним наслідком функціонування таких ВЕЗ є поживлення економічної діяльності, збільшення обсягу легально ввезених вантажів, за рахунок спрощення митних процедур у межах чітко відокремленої території, та їх здешевлення для покупців. До цієї групи можна віднести також ВЕЗ рекреаційного типу «Курортполіс Трускавець».

Друга категорія – зони, що створюються у депресивних регіонах з високим рівнем безробіття (наприклад, «Славутич», «Яворів», «Миколаїв»). На відміну від вільних економічних зон, території пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності відрізняються територіальною розмитістю і непрозорістю управління.



Рис. 1. Надходження та освоєння інвестицій у спеціальних (вільних) економічних зонах та на територіях пріоритетного розвитку України у 2011 році (за сумою інвестиційних проектів)

Головні застереження щодо економічної доцільності запровадження ВЕЗ та ТПР в Україні сьогодні полягають у наступному:

1. Запровадження великої кількості ВЕЗ створює можливості для безмитного імпорту товарів.

2. Надання пільг окремим підприємствам обертається додатковим податковим тягарем для всіх інших.

3. Суб'єкти ВЕЗ не сплачують податків.

Вперше на території м. Миколаєва, що відведена суднобудівним заводам, створено спеціальну економічну зону з метою залучення інвестицій у пріоритетні галузі виробництва для збереження існуючих і створення нових робочих місць, впровадження новітніх технологій, сприяння розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і підприємництва, підвищення ефективності використання виробничих потужностей суднобудівних підприємств та їх експортного потенціалу, збільшення поставок високоякісних товарів і послуг, створення сучасної виробничої, транспортної та ринкової інфраструктури. Підвищення ефективності використання виробничого потенціалу суднобудівних підприємств є стратегічно важливим напрямком розвитку миколаївського регіону та української економіки в цілому.

До числа основних факторів, які сприяють створенню вільних економічних зон в Миколаївській області і, перш за все, у м. Миколаєві, слід віднести:

- вигідне економіко-географічне положення у гирлі судноплавного Південного Бугу, у вузлі залізничних, автомобільних та водних шляхів сполучення;

- наявністю достатньо потужної будіндустрії;

- наявністю висококваліфікованих кадрів для машинобудівної та легкої промисловості, будіндустрії;

- значний промисловий потенціал у суднобудуванні, у т.ч. ВПК;

- наявність крупних портів і судноплавних каналів;

- сприятливі природні умови для розвитку агропромислового комплексу;

- природнокліматичні умови для розвитку рекреації і туризму.

Вигідне економіко-географічне положення обумовило розвиток Миколаєва як важливого транспортного вузла України. Тут розташовані Миколаївський торговельний порт, Дніпро-Бузький порт, порт Миколаївського глиноземного заводу і порт-пункт Жовтневе, які забезпечують вантажні та пасажирські перевезення в країни Чорного і Середземноморського морів. За останні роки морські перевезення значно скоротилися.

Частка Миколаївського суднобудування складає 25% продукції суднобудування СНД і 80% суднобудування України. Основна продукція:

авіанесучі крейсери, вантажні танкерні, рибпромислові та допоміжні судна. Значний обсяг робіт виконується у сфері судноремонту.

У місті Миколаїв з 1 січня 2000 року на 30 років на території суднобудівних підприємств і прилеглий до них території утворюється спеціальна економічна зона «Миколаїв».

Мета створення цієї зони – залучення інвестицій до провідної галузі промисловості Миколаївської області – суднобудування, підвищення ефективності використання виробничих потужностей суднобудівних підприємств та їх експортного потенціалу, створення науково-технічної бази суднобудування.

Спеціальна економічна зона «Миколаїв» розташована на ділянках суднобудівних і судноремонтних підприємств: державної холдингової акціонерної компанії «Чорноморський суднобудівний завод» на площі 340 га; відкритого акціонерного товариства «Суднобудівний завод «Океан» на площі 240 га; державного підприємства «Суднобудівний завод ім. 61 комунара», площею 160 га. В тому числі, в цю площу (740 га) входить частина акваторії ріки Південний Буг.

СЕЗ «Миколаїв» на заході межує з проспектом героїв Сталінграда – 1000 м, на сході – з рікою Інгул – 750 м на півночі – з мікрорайоном «Північний» - 750 м, на півдні – з територією суднобудівного заводу ім. 61 комунара – 1750 м.

На території спеціальної економічної зони «Миколаїв» на вказаний строк встановлюються спеціальній митний податковий та інші режими економічної діяльності.

Спеціальний режим економічної діяльності передбачає встановлення податкових, митних та інших пільг для суб'єктів спеціальної економічної зони, які реалізують на її території інвестиційні проекти кошторисною вартістю не менш як:

- 500 тис. доларів США – у харчовій промисловості та переробленні сільськогосподарських продуктів;

- 700 тис. доларів США – у будівництві, енергетиці сфері транспорту;

- 1млн. доларів США – у машинобудуванні та приладобудуванні;

- 3млн. доларів США – на підприємствах суднобудівної промисловості.

Законом для суб'єктів спеціальної економічної зони «Миколаїв» на території підприємств суднобудівної промисловості запроваджується особливий режим економічної діяльності.

- у разі ввезення товарів та інших предметів (крім підакцизних) з-за межі митної території України ввізне мито та податок на додану вартість не справляється;

- у разі вивезення товарів та інших предметів (крім підакцизних) з



митної території України на територію підприємств суднобудівної промисловості та їх обігу в межах СЕЗ за міжзаводською кооперацією вивізне мито не справляється, а податок на додану вартість справляється за нульовою ставкою;

- не звільняються від оподаткування операції з ввезення на митну територію країни товарів, повністю вироблених, достатньо перероблених або оброблених на території зони;

- звільняються від сплати ввізного мита на 5 років суб'єкти СЕЗ, які ввозять на територію зони товари для потреб власного виробництва;

- звільняються від оподаткування ПДВ на період реалізації інвестиційних проектів на 5 років операції з ввезення (пересилання) суб'єктами СЕЗ на територію зони устаткування, обладнання та комплектуючих до них;

- оподатковуються ПДВ за нульовою ставкою операції з реалізації продукції, товарів (робіт, послуг) по міжзаводській кооперації;

- звільняється на 3 роки від оподаткування прибуток суб'єктів СЕЗ від реалізації інвестиційних проектів, затверджених Миколаївського облдержадміністрацією. З 4-го по 6-й рік прибуток оподатковується за ставкою 50% діючої ставки оподаткування. З 4-го протягом 10 років від оподаткування звільняється частина прибутку підприємств суднобудівної промисловості;

- суб'єкти зони звільняються від сплати збору до Державного інноваційного фонду, а також від сплати земельного податку.

### **Тема 5.5. Державне регулювання природоохоронної діяльності.**

Природне середовище – невід'ємна умова життя людини і суспільного виробництва, оскільки воно є необхідним середовищем існування людини і джерелом потрібних йому ресурсів. Під впливом людини відбуваються величезні зміни природного середовища, з чим пов'язана необхідність його охорони.

Основними принципами охорони навколишнього природного середовища, проголошеними в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища», є:

- пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних стандартів, нормативів і лімітів використання природних ресурсів під час здійснення господарської, управлінської та іншої діяльності;

- гарантування екологічно безпечного середовища для життя та здоров'я людей;

- запобіжний характер заходів з охорони навколишнього природного середовища;

- екологізація матеріального виробництва на засаді комплексності рішень з питань охорони навколишнього середовища, використання та відтворення відновлюваних природних ресурсів, широкого впровадження новітніх технологій;

- збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів;

- науково обґрунтоване узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на підставі поєднання міждисциплінарних знань екологічних і технічних наук і прогнозування стану навколишнього природного середовища;

- обов'язковість екологічної експертизи;

- гласність і демократизм у прийнятті рішень, реалізація яких впливає на стан навколишнього природного середовища, формування в населення екологічного світогляду;

- науково обґрунтоване нормування впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище;

- безплатність загального та платність спеціального використання природних ресурсів для господарської діяльності;

- стягнення плати за забруднення навколишнього природного середовища та псування якості природних ресурсів, компенсація шкоди заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- вирішення питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів з урахуванням міри антропогенної змінності території, сукупної дії факторів, що негативно впливають на екологічну обстановку;

- поєднання заходів щодо стимулювання охорони й відповідальності за псування навколишнього середовища;

- вирішення проблем охорони навколишнього природного середовища на засаді широкого міжнародного співробітництва.

Об'єктами правової охорони навколишнього природного середовища в Україні є:

- навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів;

- природні ресурси як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в економічному процесі в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ);

- ландшафти та інші природні комплекси;

- території та об'єкти природно-заповідного фонду;

- здоров'я і життя людей.

Управління охороною навколишнього природного середовища полягає у здійсненні в цій галузі функцій спостереження, дослідження,

екологічної експертизи, контролю, прогнозування, програмування, інформування та іншої виконавчо-розпорядчої діяльності.

Державне управління в галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюють Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві ради та виконавчі органи сільських, селищних, міських рад, державні органи по охороні навколишнього природного середовища і використанню природних ресурсів та інші державні органи відповідно до законодавства України.

Державними органами управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, обласні, Київська та Севастопольська міські державні адміністрації, а на території Автономної Республіки Крим - орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища та інші державні органи, до компетенції яких законами України віднесено здійснення зазначених функцій.

Громадські організації можуть брати участь в управлінні галуззю охорони навколишнього природного середовища, якщо така діяльність передбачена їх статутами, зареєстрованими відповідно до законодавства України.

Метою управління в галузі охорони навколишнього природного середовища є реалізація законодавства, контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки, забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, досягнення узгодженості дій державних і громадських органів у галузі охорони навколишнього природного середовища.

Системи управління природоохоронною діяльністю різних країн розвивалися під впливом історичних, політичних, етнокультурних і інших факторів. Тому в різних країнах використовуються різні інструменти управління природоохоронною діяльністю.

Аналіз існуючих методів управління природоохоронною діяльністю дозволяє виділити три основні групи цих методів: адміністративне регулювання, система економічних стимулів і методи регулювання, засновані на ринкових відносинах у сфері природокористування.

В адміністративному регулюванні основне місце займають нормативи і стандарти, що регламентують природокористування. Крім того, адміністративне регулювання вимагає прямого контролю і ліцензування процесів природокористування.

У ряді економічних важелів і стимулів у регулюванні охорони природи основне місце займають платежі і податки за забруднення, а також: субсидії; система повернення задатку; примусові стимули.

Протягом останніх двадцяти років у країнах з розвинутою ринковою економікою (особливо в США) адміністративні міри регулювання природоохоронної діяльності в значній мірі витіснялися економічними і ринковими. Сполучення ринкового і нормативного підходів представлено в програмі торгівлі викидами ЕРА (ЕРА – Агентство по охороні навколишнього середовища США). Основу програми торгівлі викидами складають чотири економічних механізми: підсумовування викидів; компенсація викидів; покладення кредитів на викиди в «банки викидів»; бабл-принцип.

Економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища в Україні передбачають:

а) взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

б) визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;

г) встановлення ставок екологічного податку;

д) надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

е) відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

В Україні фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів.

В Україні здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища шляхом:

а) надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідхідні і ресурсо- і енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища;

б) надання на пільгових умовах короткострокових і довгострокових позичок для реалізації заходів щодо забезпечення раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів;

г) звільнення від оподаткування фондів охорони навколишнього природного середовища;

д) передачі частини коштів фондів охорони навколишнього природного середовища на договірних умовах підприємствам, установам, організаціям і громадянам на заходи для гарантованого зниження викидів і скидів забруднюючих речовин і зменшення шкідливих фізичних, хімічних та біологічних впливів на стан навколишнього природного середовища, на розвиток екологічно безпечних технологій та виробництв

е) надання можливості отримання природних ресурсів під заставу.

В Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів.

Новий етап у розвитку економіки природокористування безпосередньо пов'язаний з перебудовою управління економікою. На цьому етапі основним завданням економіки природокористування є розробка дійового економічного механізму управління господарською діяльністю, фінансово-економічних заходів, податків, які зробили б не вигідним для об'єднань, підприємств і організацій неекономічне витрачання природних ресурсів і пошкодження навколишнього природного середовища.

Головним фінансово-економічним важелем має стати обов'язковий достатньо великий економічний *податок* за використання і поводження основних природних ресурсів – води, повітря, ґрунту, надр, рослинного і тваринного світу, порушення біосистем.

У ряді економічних важелів і стимулів у регулюванні охорони природи основне місце займають *платежі і податки за забруднення*.

До *фінансів природокористування* відносять такі прийоми, методи і механізми:

- екологічні податки, збори, платежі (за викиди, скиди, розміщення відходів виробництва);

- заставні платежі при виробництві продукції, небезпечної при/після використання (холодильники, акумулятори, пластикова тара та пакувальні матеріали тощо);

- купівля-продаж дозволів, ліцензій;

- система пільг, субсидій та пільгового кредитування, в тому числі і прискорена амортизація природоохоронного обладнання та устаткування;

- система штрафів і фінансових санкцій, наприклад, кратність плати за перевищення лімітів, в разі порушення встановлених норм і правил;

- створення фінансових інститутів в галузі природокористування – екологічних банків, спеціалізованих фондів, системи екологічного страхування з метою розподілу і перерозподілу грошових коштів (трансферти) серед суб'єктів господарювання, з урахуванням екологічної складової;

- удосконалення механізму ціноутворення, створення ринку природних ресурсів.

Для запобігання шкоді навколишньому середовищу, а також нераціональному використанню природних ресурсів в Україні застосовуються такі екологічні процедури: екологічна експертиза, екологічний моніторинг та екологічна інспекція.

В Україні здійснюється державна, громадська та інші види екологічної експертизи. Проведення екологічної експертизи є обов'язковим у процесі законотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності.

Екологічній експертизі підлягають: проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей економіки, генеральних планів населених пунктів, схем районного планування та інша передпланова і передпроектна документація; техніко-економічні обґрунтування й розрахунки, проекти будівництва і реконструкції підприємств та інших об'єктів; проекти інструктивно-методичних і нормативно-технічних актів і документів, які регламентують господарську діяльність; документація зі створення нової техніки, технології, матеріалів і речовин, в тому числі й та, що купується за кордоном; матеріали, речовини, системи та об'єкти, впровадження та реалізація яких може призвести до порушення норм екологічної безпеки та негативного впливу на навколишнє природне середовище.

З метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу

інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обгрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Зазначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали своїх спостережень. Порядок здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища визначається Кабінетом Міністрів України. Державні органи разом з відповідними науковими установами забезпечують організацію короткострокового і довгострокового прогнозування змін навколишнього природного середовища, які повинні враховуватися при розробці і виконанні програм та заходів щодо економічного та соціального розвитку України, в тому числі щодо охорони навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Державна екологічна інспекція здійснює контроль за впровадженням законодавчих актів, що регулюють питання захисту довкілля, раціонального використання природних ресурсів та ядерної безпеки. До обов'язків інспекції віднесено: контроль за використанням землі, наземних і ґрунтових водних ресурсів; захист біологічних видів і морських екосистем; контроль за дотриманням норм ядерної та радіаційної безпеки, лімітів на викиди та інших екологічних нормативів.

Одним із інструментів охорони навколишнього середовища є стандартизація й нормування. Екологічна стандартизація і нормування проводяться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища є обов'язковими для виконання і визначають поняття і терміни, режим використання й охорони природних ресурсів, методи контролю за станом навколишнього природного середовища, вимоги щодо запобігання забрудненню навколишнього природного середовища, інші питання, пов'язані з охороною навколишнього природного середовища та використанням природних ресурсів.

Екологічні нормативи встановлюють гранично допустимі викиди та скиди у навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні допустимого шкідливого впливу на нього фізичних та біологічних факторів.

Законодавством України можуть встановлюватися нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів.

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України.

З метою врахування екологічних вимог у процесі приватизації чи корпоратизації об'єктів права державної власності, іншої зміни форми власності чи зміни суб'єктів права власності на об'єкти, а також для потреб екологічного страхування, оренди майна, набуття права власності на майно та земельні ділянки, створення, функціонування і сертифікації систем екологічного управління, при здійсненні іншої діяльності в Україні проводиться добровільний чи обов'язковий екологічний аудит.

---

---

### Питання для дискусії

---

---

1. Напрями регіональної політики держави.
2. Економічне районування в Україні.
3. У чому полягає сутність прогнозування та планування в забезпеченні державного регулювання економічного і соціального розвитку регіонів?
4. Охарактеризуйте функції соціально-економічних і науково-технічних програм.
5. У чому полягає особливість міжбюджетних відносин в Україні?
6. Визначте мету створення в Україні ВЕЗ.
7. Визначте мету створення в Україні ТПР.
8. Вкажіть фактори, які мають враховуватись при створенні ВЕЗ.
9. Охарактеризуйте екологічний стан України.
10. Чому стан природного середовища є сферою державного регулювання?
11. Перерахуйте функції регулювання охорони природи та управління природокористуванням, що здійснюється на державному рівні.

---

---

### Питання для самоперевірки знань

---

---

1. У чому полягає сутність регіональної економічної політики?



2. Що є об'єктом державної регіональної економічної політики?
3. Як побудовано адміністративно-територіальний устрій України?
4. Головна мета державного регулювання розвитку регіонів.
5. Назвіть основні чинні закони України, що використовуються в регулюванні економіки.
6. Які повноваження місцевих державних адміністрацій та інших виконавчих органів адміністративно-територіальних утворень України?
7. Які складові елементи механізму реалізації регіональної економічної політики держави?
8. Яка роль державної фінансової політики в економічному розвитку регіонів?
9. Бюджет та його формування в області.
10. Які основні функції місцевих бюджетів?
11. За рахунок яких джерел формуються доходи місцевих бюджетів?
12. Які є місцеві податки і збори?
13. Який механізм запровадження місцевих податків і зборів?
14. Які основні статті видатків місцевих бюджетів?
15. Курортполіс як спеціальна (вільна) економічна зона.
16. Які ВЕЗ можуть створюватись в Україні?
17. Що таке «екологічне регулювання»?
18. Чим викликана необхідність охорони навколишнього природного середовища?
19. Що є об'єктами охорони навколишнього природного середовища?
20. Які є методи екологічного регулювання?
21. Охарактеризуйте державне управління у сфері охорони навколишнього природного середовища.
22. Який зміст екологічних процедур (екологічної експертизи, моніторингу стану довкілля, державної екологічної інспекції)?
23. Що таке «стандартизація і нормування в екологічній сфері»?
24. Охарактеризуйте економічний механізм забезпечення природоохоронної діяльності в Україні.
25. За рахунок яких джерел здійснюється фінансування природоохоронних заходів?

## РОЗДІЛ 4

### МЕТОДИЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

### СТУДЕНТІВ З ДИСЦИПЛІНИ

#### **Методичні вказівки до виконання індивідуальних робіт**

Навчальним планом підготовки бакалаврів напрямів "Менеджмент організацій" та "Облік і аудит" передбачено виконання індивідуальної роботи.

#### **Мета та етапи підготовки індивідуальної роботи**

Метою індивідуальної роботи є поглиблення і закріплення теоретичних знань з державного регулювання економіки та набуття студентами вмінь пов'язувати свої знання з практикою. Виконання індивідуальної роботи дає змогу студенту навчитися самостійно використовувати та узагальнювати теоретичні положення та інформаційні матеріали, формувати власні погляди стосовно невирішених проблем та обґрунтовувати висновки і пропозиції, спрямовані на розв'язання їх.

Основними етапами виконання індивідуальної роботи є:

1. Вибір теми та визначення завдань дослідження.
2. Добір та вивчення літературних джерел.
3. Складання плану роботи.
4. Написання та оформлення індивідуальної роботи.
5. Розробка теми в схемах та таблицях.
6. Складення тестів по темі.
7. Складення економічного диктанту по темі.

#### **Вибір теми та підготовка індивідуальної роботи**

Робота студента розпочинається з вибору теми індивідуальної роботи. Тематика індивідуальної роботи затверджується у наукового керівника.

Підготовка індивідуальної роботи розпочинається з добору й вивчення літературних джерел і складання бібліографії. Методика опрацювання літератури залежить від характеру досліджуваної проблеми та індивідуальних особливостей студента. Спочатку доцільно ознайомитися з основною літературою (підручники, монографії, теоретичні статті), потім – з нормативними документами (указами Президента України, законами України, постановами Кабінету Міністрів

України тощо). Особливу увагу слід приділити періодичним виданням, в яких публікуються аналітична інформація та результати наукових досліджень.

Попереднє вивчення літературних джерел є підґрунтям для складання плану індивідуальної роботи. Він має включати в себе: вступ, логічно пов'язаних між собою розділи, які дають змогу розкрити тему, та висновки. Студент може змінювати план індивідуальної роботи, але за погодженням з науковим керівником.

Написання тексту індивідуальної роботи здійснюється через систематизацію та обробку зібраних матеріалів по кожному розділу плану. На цьому етапі узагальнюються теоретичні положення, виконуються певні розрахунки, обґрунтовуються висновки та пропозиції, розробляється ілюстративний матеріал. Після необхідних доповнень та уточнень здійснюється остаточне оформлення роботи.

---

### Структура та обсяг індивідуальної роботи

---

Індивідуальна робота мусить мати чітку логічну побудову з відповідними складовими елементами. Традиційно індивідуальна робота складається зі вступу, основної частини та висновків, окремо подаються схеми та таблиці, тести, економічний диктант.

У *вступі* розкривають актуальність теми, дають оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми з посиланням на певні літературні джерела, визначають мету і завдання, об'єкт і методи дослідження.

*Основна частина* роботи поділяється на кілька розділів. Перший з них, зазвичай, присвячується теоретико-методологічним питанням з досліджуваної теми; інші – питанням аналізу досліджуваної проблеми, обґрунтуванню висновків і пропозицій щодо вирішення її. Обов'язково мають бути наведені статистичні дані за останні три-п'ять років по досліджуваній темі по Україні в цілому та у розрізі областей (на прикладі однієї-двох областей). Якщо за специфікою теми навести статистичний матеріал неможливо – у розділі подаються відомості про методичні та методологічні основи здійснення аналізу розвитку досліджуваної проблеми.

У *висновках* стисло підсумовують результати дослідження. Тут містяться висновки й пропозиції, що показують, якою мірою досягнуто мету дослідження та вирішено завдання, поставлені у вступі.

*Схеми та таблиці* мають бути побудовані таким чином, щоб повністю розкрити основні положення по темі (як резюме).

*Тести* повинні відображати в повній мірі зміст теми. Тести можуть бути простими (по чотири варіанти відповіді, де одна відповідь вірна) та

складними.

*Економічний диктант* найпростіше представити у вигляді термінологічного словника (глосарія).

Обсяг індивідуальної роботи – 25-40 сторінок формату А4 комп'ютерного набору. Приблизний обсяг структурних складових тексту індивідуальної роботи (кількість сторінок): вступ – 1-1,5, основна частина – 20-30, висновки – 2-2,5.

Обсяг схем та таблиць – не менше двох; тестів – не менше десяти; економічного диктанту – не менше десяти термінів.

---

---

## Оформлення індивідуальної роботи

---

---

Індивідуальна робота має бути написана українською мовою й правильно оформлена. Текст роботи має розміщуватися з одного боку аркуша паперу. Шрифт – Times New Roman. Розмір шрифту – кегль 14. Береги: зверху та знизу – 2 см, зліва – 3 см, справа – 1,5 см. Міжрядковий інтервал – 1,5.

Роботу комплектують у такій послідовності: титульний аркуш (титул), зміст, вступ, основна частина, висновки, список літератури, додатки (в разі потреби), схеми та таблиці, тести, економічний диктант.

Нумерація сторінок має бути наскрізною: номер сторінки проставляють арабськими цифрами у її правому верхньому кутку, проте на титульному аркуші (перша сторінка роботи) номер сторінки не проставляють.

Формули слід нумерувати арабськими цифрами. Порядковий номер вказують у круглих дужках праворуч від формули. Він має складатися з номера розділу, через крапку, та порядкового номера формули в даному розділі. Наприклад, (3.1) означає: перша формула в третьому розділі.

Розрахунки, які наводяться в тексті, доцільно давати у вигляді таблиці, дані якої мають бути обов'язково проаналізовані в роботі. Кожна таблиця мусить мати заголовок, який відображає її зміст. Нумерація таблиць здійснюється таким чином: праворуч над заголовком пишуть слово «Таблиця» та її порядковий номер. Номер таблиці складається з номера розділу та, через крапку, порядкового номера таблиці в даному розділі. Наприклад: Таблиця 2.1 – перша таблиця другого розділу. Якщо таблиця має продовження на наступній сторінці, то пишуть: Продовження табл. 2.1. У разі, коли показники, які містяться в таблиці, мають однакову одиницю виміру, то їх виносять у заголовок таблиці (наприклад: Розподіл трудових ресурсів, тис. чол.); коли ж вони різні, їх розміщують у спеціальній графі та відповідних рядках таблиці.

Ілюстративний матеріал у формі схем, діаграм, графіків тощо

оформляється таким чином: під ілюстрацією пишуть слово «Рис.» і проставляють номер, який складається з номера розділу та, через крапку, порядкового номера ілюстрації у даному розділі. Наприклад: Рис. 2.1 – перший рисунок другого розділу.

У тексті обов'язково мають бути зроблені посилання на джерела, з яких були запозичені цифрова інформація і цитати, наведені в індивідуальній роботі. Посилання на джерела рекомендується здійснювати за допомогою квадратних дужок, в яких проставляються порядковий номер джерела зі списку використаної літератури та відповідна сторінка. Наприклад: [8, с. 12].

Використану літературу можна розміщувати в списку в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків. Відомості про джерела, які включені до списку літератури, необхідно давати згідно з вимогами державного стандарту з обов'язковим наведенням праць. Приклад оформлення відомостей:

Губський Б. В. Біржеві технології ринку / Б. В. Губський. – К. : Нора-Прінт, 1996. – 296 с.

Суржик В. Г. Фінансове прогнозування доходів і витрат акціонерного підприємства / В. Г. Суржик // Фінанси України. – 1997. – № 12. – С. 70–78.

Додатки оформлюють як продовження індивідуальної роботи на наступних її сторінках, розміщуючи їх у порядку появи посилань у тексті роботи.

Кожний додаток повинен починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок у горі малими літерами з першої великої симетрично відносно сторінки. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої пишуться слово «Додаток...» і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад, додаток А, Б і т.д.

Індивідуальна робота має бути зброшурована і подана на кафедру в установленій термін. Вона розглядається науковим керівником, який визначає оцінку у балах. Якщо студент не погоджується з отриманою оцінкою, йому пропонується захист роботи.

---

## **Методичні вказівки до виконання самостійної роботи**

---

Самостійна робота студентів передбачає написання рефератів з тем по дисципліні. Готуються реферати студентом самостійно, але викладач надає поради та консультації у разі потреби. Тема вибирається студентом

за бажанням, але в групі не допускається повторення однакових тем.

Реферат – одна з основних форм самостійної роботи студентів. Мета реферату – закріплення та поглиблення теоретичних і практичних знань, отриманих студентом в процесі вивчення окремих тем.

Написання реферату дає можливість студенту навчитися самостійно працювати з різними інформаційними джерелами, інтерпретувати матеріали періодичної літератури.

Нерідко виникає ситуація, коли студент з досліджуваної проблеми знаходить в економічній літературі різнопланові точки зору. В цьому випадку слід навести думки кількох авторів, дати критичну оцінку їх точок зору та одночасно викласти власні погляди з даного питання. Це допомагає глибше засвоїти матеріал.

Обсяг реферату має бути в межах 10-15 сторінок стандартного формату.

Робота над рефератом включає такі етапи: вибір теми, підбір спеціальних літературних джерел та фактичного статистичного матеріалу; консультація з викладачем; на основі матеріалів реферату зробити усний виступ перед студентами групи.

Літературу з теми реферату студент підбирає самостійно, використовуючи для цього бібліотечний каталог. Особливу увагу слід звернути на спеціальну літературу, що стосується теми, періодичні видання (газети, журнали), наукові статті, передовий вітчизняний і зарубіжний досвід.

Реферат повинен бути написаний чітким розбірливим почерком, грамотно і охайно або набраний на комп'ютері. Слід уникати в роботі книжкових висловів і фраз. Необхідно самостійно формулювати свої думки, не допускати повторень, уважно стежити за тим, щоб у роботі не було суперечностей між окремими її положеннями.

Після перевірки реферату викладачем студент отримує оцінку у балах.

## РОЗДІЛ 5 ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Оцінка знань студентів з дисципліни здійснюється під час поточного контролю (за постійну та самостійну роботи) і підсумкового контролю (за залік або іспит).

### **Поточний контроль**

Поточний контроль знань проводиться з метою виявлення якості навчального процесу та його результатів у міжсесійний період під час аудиторних та індивідуальних занять і перевірки самостійно виконаних студентами завдань, передбачених навчальною програмою дисципліни.

До основних завдань поточного контролю належать:

- оцінювання поточних результатів самостійної роботи студентів щодо освоєння програмного матеріалу дисципліни;
- отримання студентами уявлень про свої здібності, рівень засвоєння навчального матеріалу дисципліни та необхідність внесення оперативних змін у подальшу самостійну роботу;
- надання викладачеві можливості впливати на хід самостійної роботи студентів й визначати необхідність і напрями вдосконалення навчального процесу.

#### ***Форми поточного контролю***

Поточний контроль здійснюється під час проведення семінарських, практичних та індивідуальних занять. Основними формами поточного контролю з дисципліни є тестування, розв'язування розрахункових завдань (задач), усне опитування (реферати та доповіді) та представлення індивідуальної роботи.

Оцінювання усних відповідей (доповідей) та розв'язання розрахункових завдань здійснюється у балах за такими критеріями:

- максимальна кількість балів по виду роботи виставляється студентові, який всебічно, безпомилково, в логічній послідовності й ґрунтовно відповідає на поставлені питання, вільно виконує розрахункові завдання;
- мінімально необхідну кількість балів отримує студент, який має достатню підготовку, щоб виправити помилки за допомогою викладача;
- менше мінімально необхідної кількості балів виставляється студентові, який не володіє знанням суттєвих елементів навчального матеріалу, припускається грубих помилок, виконуючи розрахункові завдання, і не має достатньої підготовки для виправлення їх за допомогою

викладача.

Максимальну кількість балів за кожен вид самостійної та індивідуальної роботи отримує студент, в якого акуратно і правильно оформлена робота, яка має цільову спрямованість, містить практичний результат і аналіз питань обраної теми, висновки про позитивні моменти і недоліки, пропозиції щодо усунення недоліків.

Мінімально необхідну кількість балів отримує студент, в якого робота містить недостатньо елементів наукового дослідження, відсутній аналіз, недостатньо опрацьовано джерел (< 5), в тексті відсутні посилання на використану літературу, робота оформлена неакуратно.

Роботи, які не відповідають вказаним вимогам, повертаються на доопрацювання.

Додаткові бали можуть бути зараховані за творчу роботу студента, яка включає: участь у науково-дослідній роботі – до 10 балів; виступи у наукових гуртках і конференціях – до 15 балів; участь у внутрівузівських олімпіадах – до 15 балів; участь у республіканських олімпіадах – до 25 балів.

---

---

### **Підсумковий контроль**

---

---

Підсумковий контроль знань здійснюється у вигляді заліку. Метою підсумкового контролю знань є встановлення (оцінювання) фактичної відповідності рівня знань студентів вимогам програми дисципліни.

Основними завданнями заліку є:

- оцінювання науково-теоретичної підготовки студентів з дисципліни;
- виявлення рівня практичної підготовки студентів з дисципліни;
- посилення мотивації студентів щодо оволодіння програмним матеріалом дисципліни.

Оцінювання заліку проводиться у балах.



## СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ТА РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України : Прийнята 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30.
2. Бюджетний кодекс України : Прийнятий 08.07.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – №50-51. (зі змінами та доповненнями).
3. Водний кодекс України : Прийнятий від 06.06.1995 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №24. (зі змінами та доповненнями).
4. Господарський кодекс України : Прийнятий 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №18-22. (зі змінами та доповненнями).
5. Житловий кодекс Української РСР : Прийнятий 03.06.1983 // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1983. – додаток до №28. (зі змінами та доповненнями).
6. Земельний кодекс України : Прийнятий 25.10.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №3-4. (зі змінами та доповненнями).
7. Кодекс адміністративного судочинства України : Прийнятий 06.07.2005 // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №35-36. (зі змінами та доповненнями).
8. Кодекс торговельного мореплавства України : Прийнятий 23.05.1995 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №47-52. (зі змінами та доповненнями).
9. Кодекс України «Про адміністративні правопорушення» : Прийнятий від 07.12.1984 // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – додаток до №51. (зі змінами та доповненнями).
10. Кодекс України «Про надра» : Прийнятий 27.07.1994 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №36. (зі змінами та доповненнями).
11. Кримінальний кодекс України : Прийнятий 05.04.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №25-26. (зі змінами та доповненнями).
12. Кримінальний процесуальний кодекс України : Прийнятий 13.04.2012 // Голос України. – 2012. – №90-91. (набирає чинності з 19.11.2012).
13. Кримінально-виконавчий кодекс України : Прийнятий 11.07.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №3-4. (зі змінами та доповненнями).
14. Лісовий кодекс України : Прийнятий 21.01.1994 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №17. (зі змінами та доповненнями).
15. Митний кодекс України : Прийнятий 13.03.2012 // Голос України. – 2012. – №73-74.
16. Сімейний кодекс України : Прийнятий 10.01.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №21-22. (зі змінами та доповненнями).
17. Повітряний кодекс України : Прийнятий 19.05.2011 // Відомості

Верховної Ради України. – 2011. – №48-49.

18. Податковий кодекс України : Прийнятий 02.12.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №13-14. (зі змінами та доповненнями).

19. Цивільний кодекс України : Прийнятий 16.01.2003 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №40-44. (зі змінами та доповненнями).

20. Цивільний процесуальний кодекс України : Прийнятий 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – №40-41. (зі змінами та доповненнями).

21. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №50. (зі змінами та доповненнями).

22. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №5-6. (зі змінами та доповненнями).

23. Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14.05.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №31. (зі змінами та доповненнями).

24. Закон України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» від 23.03.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №25.

25. Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 10.10.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №51. (зі змінами та доповненнями).

26. Закон України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 23.12.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №7-8. (зі змінами та доповненнями).

27. Закон України «Про державну податкову службу в Україні» від 04.12.1990 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №6. (зі змінами та доповненнями).

28. Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №14. (зі змінами та доповненнями).

29. Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 28.11.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №1. (зі змінами та доповненнями).

30. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №12. (зі змінами та доповненнями).

31. Закон України «Про захист іноземних інвестицій на Україні» від 10.09.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №46. (зі змінами та доповненнями).

32. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №30. (зі змінами та доповненнями).

33. Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №29. (зі змінами та доповненнями).

34. Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №47. (зі змінами та доповненнями).

35. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №36. (зі змінами та доповненнями).

36. Закон України «Про лізинг» від 16.12.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №16. (зі змінами та доповненнями).

37. Закон України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 01.06.2000 // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №36. (зі змінами та доповненнями).

38. Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет» від 03.07.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №42. (зі змінами та доповненнями).

39. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – №24. (зі змінами та доповненнями).

40. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №20-21. (зі змінами та доповненнями).

41. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №12. (зі змінами та доповненнями).

42. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» від 10.02.1995 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №9. (зі змінами та доповненнями).

43. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №29. (зі змінами та доповненнями).

44. Закон України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» від 10.12.1997 // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – №15.

45. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №17. (зі змінами та доповненнями).

46. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. –

№41. (зі змінами та доповненнями).

47. Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15.12.1993 // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – №7. (зі змінами та доповненнями).

48. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №49. (зі змінами та доповненнями).

49. Закон України «Про пенсійне забезпечення» від 15.11.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №3. (зі змінами та доповненнями).

50. Закон України «Про підприємництво» від 07.02.1991 // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – №14. (зі змінами та доповненнями).

51. Закон України «Про приватизацію державного майна» від 04.03.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №24. (зі змінами та доповненнями).

52. Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств (малу приватизацію)» від 06.03.1992 // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – №24. (зі змінами та доповненнями).

53. Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11.07.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – №48.

54. Закон України «Про прожитковий мінімум» від 15.07.1999 // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – №38. (зі змінами та доповненнями).

55. Закон України «Про режим іноземного інвестування» від 19.03.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №19. (зі змінами та доповненнями).

56. Закон України «Про фінансові послуги і державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №1. (зі змінами та доповненнями).

57. Закон України «Про ціни і ціноутворення» від 03.12.1990 // Відомості Верховної Ради України. – 1990. – №52. (зі змінами та доповненнями).

58. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 // Відомості Верховної Ради України. – 2006. – №26-31. (зі змінами та доповненнями).

59. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011рр.: Послання Президента України до Верховної Ради України. 2002 рік // Урядовий кур'єр. – 2002. – №100. – С. 5-12.

60. Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000-2004 рр.: Послання Президента України до Верховної Ради України. 2000 рік // Урядовий кур'єр. – 2000. – №34. – С. 5-12.

61. Артус М. М. Бюджетна система України : Навчальний посібник /

Артус М. М., Хижа Н. М. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 220 с.

62. Балацький О. Ф. Управління інвестиціями. Навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Балацький О. Ф., Теліженко О.М. – Суми : Видавництво Сумського державного університету, 2000. – 123 с. – Російською мовою.

63. Бюджетна система України та Євросоюзу : монографія / [С. О. Булгакова, О. І. Барановський, Г. В. Кучер та ін.]; за заг. ред. А. А. Мазаракі. – К. : Київ, нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 409 с.

64. Вуйченко М. А. Фінансовий менеджмент : Управління інвестиціями : Навчальний посібник / Вуйченко М. А. – Умань : Видавець «Сочінський», 2010. – 168 с.

65. Вплив глобалізації на систему державного управління (теоретико-методологічний аналіз) : монографія / Р. В. Войтович ; В. М. Князев (ред.). — К. : Вид-во НАДУ, 2007. — 680 с.

66. Глущенко С. В. Кредитний ринок: інститути та інструменти / Глущенко С. В. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 153 с.

67. Гош О. П. Теоретичні засади економічної політики. Навчальний посібник / Гош О. П. – К. : Видавництво НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 332 с.

68. Громадська участь у творенні та здійсненні державної політики / Е. А. Афонін, Л. В. Гонюкова, Р. В. Войтович. — К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2006. — 160 с.

69. Демківський А. В. Гроші та кредит : Навчальний посібник / Демківський А. В. – К. : Дакор, 2007. – 528 с.

70. Держава і громадянин: шлях до співпраці : Наук.-метод. матеріали з питань орг. громад. слухань / Уклад. : Е. А. Афонін, Л. В. Гонюкова. — К. : Вид-во НАДУ, 2006. — 84 с.

71. Держава і реформи в Україні: аналіз державної політики в умовах трансформації суспільства: Монографія. / О. Л. Валевський. — К. : Вид-во НАДУ, 2007. — 217 с.

72. Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні : Монографія / Т.О. Бутирська. — К.: Вид-во НАДУ, 2007. – 484 с.

73. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / С.М. Чистов, А.Є. Никифоров, Т.Ф.Куценко та ін. – К.: КНЕУ, 2005. – 428 с.

74. Джигирей В. С. Екологія та охорона навколишнього природного середовища : Навчальний посібник / Джигирей В. С. – К. : Знання, 2006. – 319 с.

75. Дідківська Л. І. Державне регулювання економіки: Навч. посіб. / Дідківська Л. І., Головка Л. С. – К.: Знання-Прес, 2000. – 656 с.

76. Дідківський М. І. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства :

Навчальний посібник / Дідківський М.І. – К. : Знання, 2006. – 462 с.

77. Екологічна безпека держави: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів, Київ, 17-18 квітня 2012 р. / редкол. О.І. Запорожець та ін.; Нац. авіац. ун-т. – К.: НАУ, 2012. – 252 с.

78. Екологічна безпека та охорона довкілля: монографія / Д. В. Зеркалов. — К. : Основа, 2012. – 514 с.

79. Енергозбереження в Україні : Монографія / Д.В. Зеркалов. — К.: Основа, 2012. — 582 с.

80. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. – К. : НАДУ, 2010. – 820 с.

81. Енциклопедія державного управління : у 8 т. / Наук.-ред. колегія : Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. – К. : НАДУ, 2011.

82. Зеркалов Д. В. Экономическая безопасность: монографія / Д. В. Зеркалов. — К. : Основа, 2011. – 586 с.

83. Зеркалов Д. В. Экологическая безопасность: монографія / Д. В. Зеркалов. — К. : Основа, 2012. – 506 с.

84. Зеркалов Д. В. Энергетическая безопасность: монографія / Д. В. Зеркалов. — К. : Основа, 2012. – 920 с.

85. Зимовець З. В. Державна фінансова політика економічного розвитку / Владислав Вікторович Зимовець ; НАН України ; ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 356 с.табл., рис.

86. Інноваційний розвиток промислових підприємств: аналіз та оцінки : монографія / М. П. Войнаренко, А. В. Череп, Л. Г. Олейнікова, О. Г. Череп. - Хмельницький : ХНУ, 2010. – 444 с.

87. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини : Навчальний посібник / Козик В. В., Панкова Л. А., Даниленко Н. Б. – К. : Знання, 2008. – 406 с.

88. Купчак П. М. Харчова промисловість України в умовах активізації інтеграційних та глобалізаційних процесів : монографія / П. М. Купчак. — К., 2009. — 152 с.

89. Куценко Т. Ф. Бюджетно-податкова політика / Куценко Т. Ф. – К. : КНЕУ, 2002. – 345 с.

90. Майданік І. П. Українська молодь на ринках праці зарубіжних держав / Майданік І. П. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2010. – 176 с.

91. Михасюк І. Державне регулювання економіки / Михасюк І., Мельник А., Крупка М., Залога З. – Львів: Укр. технології, 1999. – 687 с.

92. Основи ефективного розвитку підприємства в умовах трансформації сучасних механізмів господарювання / [Акіменко П. І., Амельченко Т. В., Артюхова І. В. та ін.]; за заг. наук. ред. д.е.н., проф. С.

П. Наливайченко. – Сімферополь : ППТ «Підприємство Фенікс», 2010. – 520 с.

93. Петкова Л. Муніципальні інвестиції та кредити : Навчальний посібник / Петкова Л., Проскурін В. – Київ, 2006. – 158 с.

94. Поддержка аграрного сектора в системе государственного регулирования экономики: Учебное пособие / Под ред. О. Н. Бородиной, Ю. М. Лопатинского; Институт экономики и прогнозирования НАН Украины, Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича МОН Украины. – Черновцы : ЧНУ, 2009. – 280 с.

95. Политическая безопасность : Монография / Д.В. Зеркалов. — К.: Основа, 2012. — 1067 с.

96. Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації: навч. посіб. / Е. А. Афонін, Ю. С. Ганжуров, О. І. Крюков, А. Ю. Мартинов, В. В. Лісничий, О. В. Радченко. — К. : Парлам. вид-во, 2008. — 416 с.

97. Потенціал національної промисловості: цілі та механізми ефективного розвитку / Ю. В. Кіндзерський (ред.), Л. А. Венгер, І. О. Галиця, Н. Г. Гахович та ін. — К., 2009. — 928 с.

98. Прогнозування та макроекономічне планування в системі державного управління національною економікою : теорія ,і практика : монографія / під ред. О.О. Шубіна; Міністерство освіти і науки України, Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, кафедра маркетингу і комерційної справи; Азарян О.М., Шепелев О.О. – Донецьк : [ДонНУЕТ], 2010. – 148 с.

99. Промисловий потенціал України: проблеми та перспективи / Ю. В. Кіндзерський (ред.), В. М. Белінська, В. Г. Бурлака, І.О. Галиця та ін. — К., 2007. — 408 с.

100. Промышленная безопасность. ССБТ: Справочное пособие. В трех книгах. Кн. 3 / Д. В. Зеркалов, Т. Е. Луц. — К. : Основа, 2012. – 240 с.

101. Регулювання ринку земель в Україні: наук. моногр. / А. Г. Мартин. – К. : Аграр Медіа Груп, 2011. — 252 с.

102. Родіонов О. В. Формування та розвиток економічної безпеки підприємств: Монографія / Родіонов О. В., Черкаєш А. В. – Луганськ: «Янтар», – 2011. – 316 с.

103. Романюк С. Політика регіонального розвитку в Україні. – К. : Наук. думка, 2001. – 342 с.

104. Сарана С. В. Фінансове право України : Навч. посібник / С. В. Сарана. – Полтава: Полтавський інститут економіки і права, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2008. – 567 с.

105. Солонінко К. С. Міжнародна економіка : Навчальний посібник / Солонінко К. С. – К. : Кондор, 2008. – 380 с.

106. Социальная безопасность: монография / Д. В. Зеркалов. — К. :

Основа, 2012. – 530 с.

107. Соціальні цикли: історико-соціологічний підхід / Е. А. Афонін, О. М. Бандурка, А. Ю. Мартинов. – Х. : Вид-во «Титул», 2008. – 504 с.

108. Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К. : НВЦ НБУВ, 2009. — 687 с.

109. Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації : Збірник наукових статей учасників Четвертої Всеукраїнської науково-практичної конференції / Л. І. Яковенко (гол. ред.). — Полтава : Скайтек, 2011. – 368 с.

110. Стеценко Т. О. Управління регіональною економікою : навч. посіб, / Т. О. Стеценко, О. П. Тищенко. – К. : КНЕУ, 2009. – 471 с.

111. Стеченко Д. М. Державне регулювання економіки / Стеченко Д. М. – К. : МАУП, 2000. – 134 с.

112. Теоретичні засади зонування земель в Україні: монографія / О.С. Дорош, Н. В. Ісаченко, А. Г. Мартин, С. О. Осипчук, Г. К. Лоїк. — К. : МВЦ «Медінформ», 2011. – 183 с.

113. Тимків Я. Теорія і практика сучасної європейської політики безпеки: приклад Польщі : навч. посібник / Я. Тимків. — Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2011. — 224 с.

114. Тормоса Ю. Г. Ціни та цінова політика. – К. : КНЕУ, 2003. – 91 с.

115. Череп А. В. Інвестознавство : Навчальний посібник / Череп А. В. – К. : Кондор, 2006. – 398 с.

116. Черныш Е. А. Прогнозирование и планирование / Черныш Е. А., Молчанова Н. П., Новикова А. А., Салтанова Т. А. – М.: ПРИОР, 2004. – 245 с.

117. Чугунов І. Я. Бюджетний механізм регулювання економічного розвитку / чугунок І. Я. – К.: НІОС, 2003. – 488 с.

118. Швайка Л. А. Державне регулювання економіки. Навчальний посібник. – К. : Знання, 2006. – 435 с.

119. Юхименко П. І. Історія економічних вчень. Навчальний посібник / Юхименко П. І., Леоненко П. М. – К. : Знання-Прес, 2005. – 538 с.

120. Ягодка А. Г. Соціальна інфраструктура і політика / Ягодка А. Г. – К. : КНЕУ, 2002. – 232 с.



## ДОДАТОК А

### СХЕМА ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВЗАЄМОДІЇ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

#### I. Міністерства:

1. Міністерство аграрної політики та продовольства України
2. Міністерство внутрішніх справ України
3. Міністерство доходів і зборів України
4. Міністерство екології та природних ресурсів України
5. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України
6. Міністерство енергетики та вугільної промисловості України
7. Міністерство закордонних справ України
8. Міністерство інфраструктури України
9. Міністерство культури України
10. Міністерство молоді та спорту України
11. Міністерство оборони України
12. Міністерство освіти і науки України
13. Міністерство охорони здоров'я України
14. Міністерство промислової політики України
15. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України
16. Міністерство соціальної політики України
17. Міністерство фінансів України
18. Міністерство юстиції України

#### II. Центральні органи виконавчої влади:

1. Державна авіаційна служба України
2. Державна архівна служба України
3. Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України
4. Державна виконавча служба України
5. Державна казначейська служба України
6. Державна міграційна служба України
7. Державна пенітенціарна служба України
8. Державна пробірна служба України
9. Державна реєстраційна служба України
10. Державна санітарно-епідеміологічна служба України
11. Державна служба геології та надр України
12. Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України
13. Державна служба експортного контролю України
14. Державна служба з питань інвалідів та ветеранів України

15. Державна служба зайнятості України
16. Державна служба інтелектуальної власності України
17. Державна служба статистики України
18. Державна служба України з контролю за наркотиками
19. Державна служба України з лікарських засобів
20. Державна служба України з надзвичайних ситуацій
21. Державна служба України з питань захисту персональних даних
22. Державна служба України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань
23. Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва
24. Державна служба фінансового моніторингу України
25. Державне агентство автомобільних доріг України
26. Державне агентство водних ресурсів України
27. Державне агентство екологічних інвестицій України
28. Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України
29. Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України
30. Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України
31. Державне агентство земельних ресурсів України
32. Державне агентство лісових ресурсів України
33. Державне агентство резерву України
34. Державне агентство рибного господарства України
35. Державне агентство України з питань кіно
36. Державне агентство України з туризму та курортів
37. Державне агентство України з управління зоною відчуження
38. Державне космічне агентство України
39. Державна архітектурно-будівельна інспекція України
40. Державна екологічна інспекція України
41. Державна інспекція навчальних закладів України
42. Державна інспекція сільського господарства України
43. Державна інспекція України з безпеки на морському та річковому транспорті
44. Державна інспекція України з безпеки на наземному транспорті
45. Державна інспекція України з контролю за цінами
46. Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів
47. Державна інспекція України з питань праці
48. Державна інспекція ядерного регулювання України
49. Державна фінансова інспекція України
50. Адміністрація Державної прикордонної служби України

51. Національне агентство з питань підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу та реалізації інфраструктурних проектів
52. Пенсійний фонд України

**III. Центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом:**

1. Антимонопольний комітет України
2. Державний комітет телебачення і радіомовлення України
3. Фонд державного майна України
4. Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України
5. Національне агентство України з питань державної служби

**IV. Центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через відповідних членів Кабінету Міністрів України:**

*1) через Міністра аграрної політики та продовольства України:*

Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України  
Державне агентство земельних ресурсів України  
Державне агентство лісових ресурсів України  
Державне агентство рибного господарства України  
Державна інспекція сільського господарства України

*2) через Міністра внутрішніх справ України:*

Адміністрація Державної прикордонної служби України  
Державна міграційна служба України

*3) через Міністра екології та природних ресурсів України:*

Державна служба геології та надр України  
Державне агентство водних ресурсів України  
Державне агентство екологічних інвестицій України  
Державне агентство України з управління зоною відчуження  
Державна екологічна інспекція України

*4) через Міністра економічного розвитку і торгівлі України:*

Державна служба експортного контролю України  
Державна служба інтелектуальної власності України  
Державна служба статистики України  
Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України

Державне агентство резерву України

Державна інспекція України з контролю за цінами

Державна інспекція України з питань захисту прав споживачів

*5) через Міністра енергетики та вугільної промисловості України:*

Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України

*б) через Міністра інфраструктури України:*

Державна авіаційна служба України  
Державне агентство автомобільних доріг України  
Державне агентство України з туризму та курортів  
Державна інспекція України з безпеки на морському та річковому транспорті  
Державна інспекція України з безпеки на наземному транспорті  
Національне агентство з питань підготовки та проведення в Україні фінальної частини чемпіонату Європи 2012 року з футболу та реалізації інфраструктурних проектів

*7) через Міністра культури України:*

Державне агентство України з питань кіно

8) через Міністра оборони України:

Державна служба України з надзвичайних ситуацій

*9) через Міністра освіти і науки України:*

Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України

Державна інспекція навчальних закладів України

*10) через Міністра охорони здоров'я України:*

Державна санітарно-епідеміологічна служба України

Державна служба України з лікарських засобів

Державна служба України з питань протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу та інших соціально небезпечних захворювань

*11) через Міністра регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України:*

Державна архітектурно-будівельна інспекція України

*12) через Міністра соціальної політики України:*

Державна служба з питань інвалідів та ветеранів України

Державна служба зайнятості України

Державна інспекція України з питань праці

Пенсійний фонд України

*13) через Міністра фінансів України:*

Державна казначейська служба України

Державна пробірна служба України

Державна служба фінансового моніторингу України

Державна фінансова інспекція України

*14) через Міністра юстиції України:*

Державна архівна служба України

Державна виконавча служба України

Державна пенітенціарна служба України

Державна реєстраційна служба України

Державна служба України з питань захисту персональних даних.

Шебанін В'ячеслав Сергійович  
Котикова Олена Іванівна

## ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни

Редактор: О. Л. Трофименко

Технічний редактор: О. М. Кушнарьова

Комп'ютерний дизайн обкладинки: О.І. Котикова

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 12,7

Тираж 300 прим. Зам №273

Надруковано у видавничому відділі

Миколаївського державного аграрного університету

54029, м. Миколаїв, вул. Паризької Комуни, 9

Свідоцтво об'єкта видавничої справи ДК №1155 від 17.12.2002 р.